

*Zeventiende-eeuws drinkglas,
gevonden in een beerput van
een muurhuis in Amersfoort.
Deze vondst wijst op een
zekere welgesteldheid van
het huishouden.*

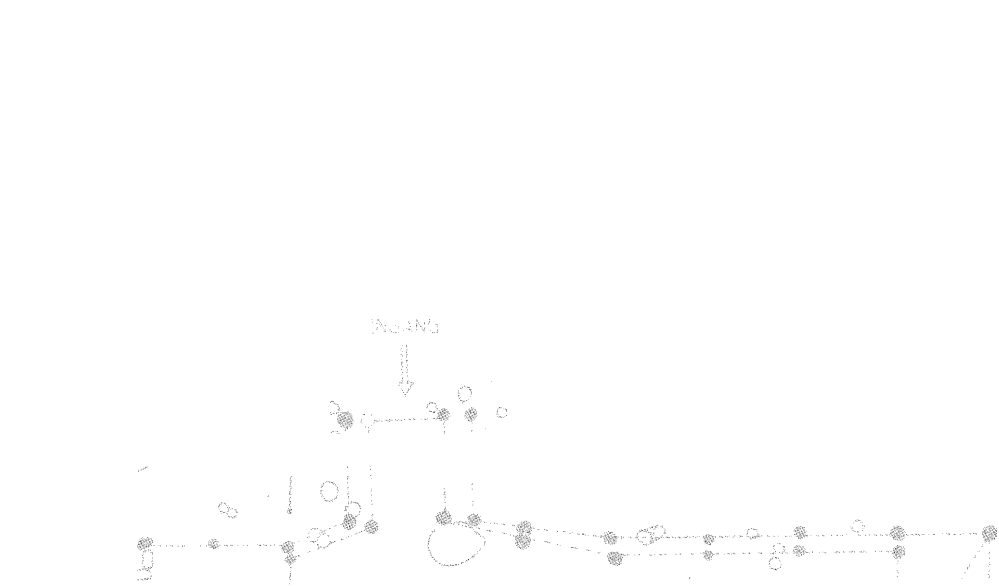
ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

Provincie Utrecht

1988-1989

*Op een van de eerste dagen
van het onderzoek aan de
Emiclaerse weg kwam een
complete Romeinse terra
sigillata kom uit de grond.*

A detailed archaeological site plan of a Roman villa, likely from the 1st or 2nd century AD. The plan shows a large central hall (atrium) with a central impluvium (indicated by a downward arrow and the label 'Impluvium'). To the left of the atrium is a smaller room, possibly a tablinum. To the right is a large, rectangular room, likely a peristyle garden or a large hall. The plan is drawn with dashed lines and includes various symbols for walls, doors, and architectural features. The title 'ARCHEOLOGISCHE KRONIEK' is printed in large, bold, black capital letters across the middle of the plan.

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

Provincie Utrecht

1988-1989

WOONDEELTE

STALDEELTE

onder redactie van

D.H. KOK

S.G. VAN DOCKUM

F. VOGELZANG

Inleiding

Het is in de provincie Utrecht een goede traditie, dat de interesse voor archeologie gestimuleerd wordt door het publiceren van de 'Provinciale Archeologische Kroniek'. Inmiddels zijn de kronieken verschenen, die samen de periode 1980-1987 beslaan. Daarin wordt een overzicht gegeven van de werkzaamheden van de provinciaal archeoloog, aangevuld met het onderzoek, dat werd verricht door amateur-archeologen.

De groeiende belangstelling voor archeologie blijkt duidelijk uit de stijgende bezoekersaantallen van archeologische tentoonstellingen en opgravingen. De taken van beroepsarcheologen worden steeds ruimer, waardoor het belang van de opgravingen door amateur-archeologen toeneemt. Om aan beide zaken recht te doen, de stijgende belangstelling en het groeiend aandeel amateur-onderzoek, heeft de archeologische kroniek een gedaantewisseling ondergaan.

Er is een klankbordgroep gevormd waarin vertegenwoordigers van de Provincie Utrecht, de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek, de gemeentelijke archeologische diensten, de Archeologische Werkgemeenschap Nederland en de Stichting Stichtse Geschiedenis zitting hebben. Onder hun leiding is de werkwijze en het uiterlijk van de kroniek veranderd. Bij het beschrijven van de opgravingen zijn we er niet meer van uitgegaan, dat de provinciaal archeoloog alles verteld. Wij hebben gekozen voor het principe: de opgraver verhaalt. De schrijver van het verslag is dus intensief bij de opgraving betrokken geweest en kan iets van de sfeer van spanning en verwachting overbrengen, die het graven naar het verleden met zich meebrengt. Een tweede grote wijziging is de inhoud van de artikelen: zoveel mogelijk wordt getracht de opgraving en haar resultaten in een bredere context te plaatsen en de eventuele gevolgen van de ontdekkingen aan te geven. Uiteraard is dat niet bij alle opgravingen mogelijk. Sommige projecten zijn in de verslagperiode nog niet afgerond, andere konden door omstandigheden slechts zeer beperkt van opzet zijn.

De kroniek is geordend naar gemeente. Binnen de gemeente zijn de opgravingen alfabetisch naar locatie gerangschikt. Niet iedere gemeente zult u terugvinden in de kroniek. Dat betekent dan slechts, dat in de jaren van de voorliggende kroniek, in die gemeente geen opgravingen hebben plaatsgevonden.

Op deze wijze hopen we aan de belangstelling voor het verleden van de provincie Utrecht bij een breed publiek tegemoet te komen. Uit de klankbordgroep is een kernredactie gevormd, bestaande uit mI. D.H. Kok (gedeputeerde voor o.a. cultureel erfgoed, Provincie Utrecht, voorzitter), mw. drs. S.G. van Dockum (provinciaal archeoloog) en drs. F. Vogelzang (Federatie Stichts Cultureel Erfgoed) die de praktische taken rondom het tot stand komen van de kroniek bewaken. Als redactie willen we alle amateur-archeologen en de stadsarcheologen van Utrecht en Amersfoort van harte voor hun medewerking bedanken. En uiteraard gaat onze dank uit naar de Provincie Utrecht en de Stichting Publikaties Oud-Utrecht, zonder wie deze kroniek niet had kunnen verschijnen.

De redactie heeft dankbaar gebruikt gemaakt van artikelen, verschenen in de Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de stad Utrecht en in de tijdschriften van de diverse historische verenigingen. Omdat deze kroniek enkele jaren na de verslagperiode is verschenen, is ook gebruik gemaakt van nieuwere literatuur, zodat de lezer een zo compleet mogelijk inzicht krijgt in de resultaten van de verschillende opgravingen.

De redactie

Inhoud

Inleiding	2	Eemland	4°
Chronologisch schema	6	Houten	
Lijst met afkortingen	7	Molenzoom	41
Amersfoort		Schalkwijk (kasteelterreinen)	42
Rijksmonument Emiclaer	8	Schalkwijkj Pothuizerweg	44
Herenstraat	10	Tiellandt	46
Kattenbroek (prehistorie)	11	Zorgvliet	46
Kattenbroekj Heideweg	13	✧ Signaleringen en vondstmeldingen	49
Kerkstraat (muurhuizen)	14	langbroek	
Kleine Spui	19	Signaleringen en vondstmeldingen	49
Krommestraat	20	leersum	
Muurhuizen 49-51, 45	20	Signaleringen en vondstmeldingen	49
✧ Muurhuizen 185-187	21	leusden	
Muurhuizen		Signaleringen en vondstmeldingen	5°
(Oldenbarnevelthuis)	24	lopik	
✧ Schothorsterlaan	25	Snellenburg(Benschop)	5°
Zielhorst (prehistorie)	27	Nieuwegein	
Baarn		Blokhoeve	51
De Drie Eiken	3°	Signaleringen en vondstmeldingen	55
Eembrugge	31	Rhenen	
Laanstraat	34	'tHof	55
De Bilt		✧ Plantage Willem III	56
Burg. de Withstraat	35	Remmerden (industrieterrein)	56
Bunnik		Remmerden (muntschat)	57
Vechten	36	Signaleringen en vondstmeldingen	60
✧ Signaleringen en vondstmeldingen	38		
Doom			
Ludenbos	4°		
Sterkenburgerlaan	4°		

Soest		Verschenen literatuur	91
Hofslot	62	Verklarende woordenlijst	92
Signaleringen en vondstmeldingen	62	Illustratieverantwoording	96
Utrecht			
Choorstraat	63		
Gasthuisstraat	64		
Kruisstraat	64		
Mariaplaats	66		
Rozenstraat	69		
Zakkendragerssteeg	72		
Veenendaal			
Signaleringen en vondstmeldingen	74		
Woerden			
Oranjestraat	74		
Wijk bij Duurstede			
De Geer	76		
De Horden	80		
Signaleringen en vondstmeldingen	81		
Woudenberg			
Signaleringen en vondstmeldingen	82		
IJsselstein			
Eiteren	82		
Zeist			
Hervormde Kerk	84		
Kaarten	86		

Chronologisch schema

De Nederlandse archeologie wordt onderverdeeld in een aantal periodes:

Paleolithicum (Oude Steentijd) tot 8000 voor Chr.

Mesolithicum (Midden Steentijd) 8000-5300 voor Chr.

Neolithicum (Nieuwe Steentijd) 5300-2100 voor Chr.

Bronstijd 2100-700 voor Chr.

IJzertijd 700-0 voor Chr.

Romeinse tijd 0-400 na Chr.

Volksverhuizingstijd 400-500

Vroege Middeleeuwen

• **Merovingische tijd** 500-750

• **Karolingische tijd** 750-900

latere Middeleeuwen 900-1500

Nieuwe tijd na 1500

Lijst met afkortingen

ABKGV	Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht
AWN	Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
BAI	Biologisch-Archeologisch Instituut, Groningen
BROB	Berichten van de ROB
IPP	Instituut voor Prae- en Protohistorie, Amsterdam
KPK	Koninklijk Penningkabinet, Leiden
NJBG	Nederlandse Jeugdbond voor de Geschiedenis
NWO	Nederlandse stichting voor Wetenschappelijk Onderzoek
PVG	Provinciaal Utrechts Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen
RGD	Rijks Geologische Dienst
RMO	Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek

AMERSFOORT **Rijksmonument Emiclaer** F. SNIEDER

Uitbreidingen van de nieuwbouw in Amersfoort-Noord maakte het onderzoek van het rijksmonument Klein-Emiclaer noodzakelijk. De gemeente Amersfoort heeft ontheffing voor bebouwing bij het ministerie van WVC aangevraagd. Op voorwaarde dat vooraf oudheidkundig onderzoek zou worden verricht, is deze verleend. De sectie archeologie van de gemeente heeft van halfmei tot eind augustus 1988 het terrein archeologisch onderzocht.

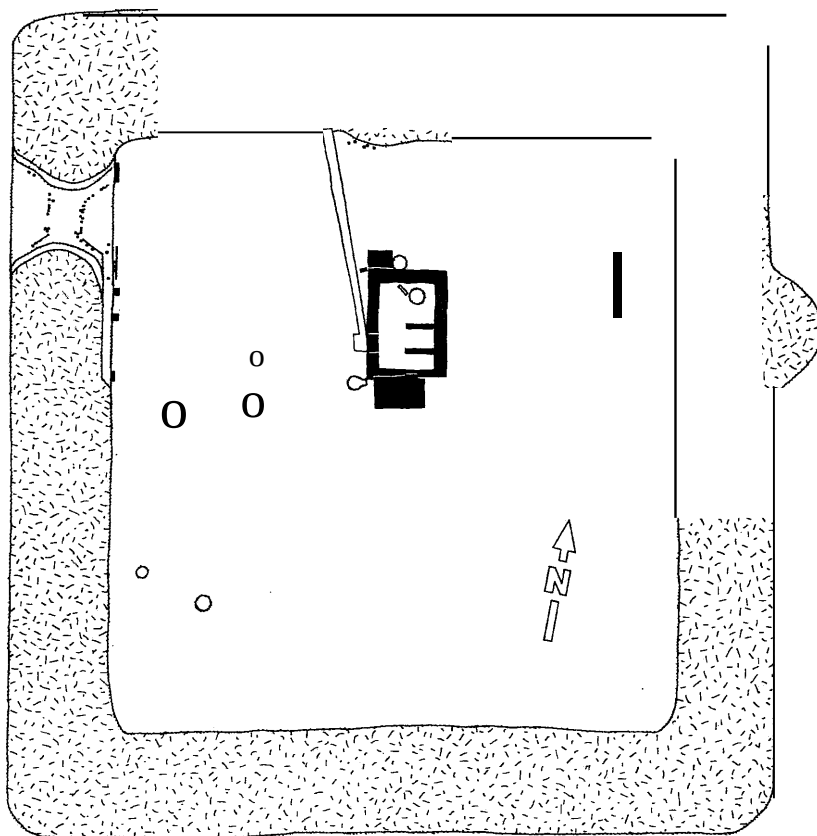
De hoeve Emiclaer wordt in de geschreven bronnen veelvuldig genoemd. Emiclaer maakte deel uit van de malen op het Hoogland, een soort markegenootschap dat voor het eerst in 1282 vermeld wordt, maar mogelijk al 12de-eeuws van oorsprong is. De hoeve Emiclaer moet een belangrijke rol in de vroege geschiedenis van Hoogland hebben gespeeld; de maalschap wordt in de bronnen vele malen aangeduid met de naam de malen van Weede en Emiclaer, bovendien is er sprake van een curtis Emiclaer. Op oude kaarten was om huize Emiclaer een gracht aangegeven; deze gracht is rond 1960 dichtgemaakt.

Het gehele terrein inclusief de gracht is onderzocht en er zijn buiten het terrein in verschillende richtingen zoekleuven gegraven. Aangetroffen werden gebouwsporen in het centrum van het omgrachte terrein; deze bestonden uit het uitbraakpuin van een fundament met de afmeting 8x12 m, onderverdeeld in kleine ruimtes, en twee aangrenzende keldertjes. Rondom dit gebouw bevonden zich enkele waterputten. Bij een van de waterputten, eigenlijk een waterke1der, kwam een watergang uit, die eindigde in de gracht. De watergang had een houten planken bodem en een bakstenen overluiding. Bij de gracht lag de watergang enkele centimeters lager dan bij het gebouw.

De gracht, die zeker drie tot vier meter diep was, werd gevoed door natuurlijk water, bronwater, dat ook nog tijdens de opgraving omhoog borrelde.

In de gracht zijn vele aardewerk- en glasvondsten gedaan. Ze dateren van circa 1640 tot in de 20ste eeuw, maar de meeste komen uit de 17de en 18de eeuw. De vondsten, waaronder vrij veel importstukken die tamelijk zeldzaam zijn in deze landelijke omgeving, verraden een zekere welgesteldheid van de bewoners. Het huis met brede omgrachting en een monumentaal hek bij de brug over de gracht, waarvan de fundamenteën zijn teruggevonden, moet ook een gewichtige status hebben weerspiegeld.

Tijdens het zeer intensieve onderzoek werd echter geen enkele middeleeuwse vondst gedaan: het Emiclaer waarover in de 13de eeuw al gesproken werd moet dus elders liggen. Later uitgebreid archiefonderzoek door de heer G.G. Hilhorst heeft aangetoond, dat huize Emiclaer niet eerder bewoond was dan in de 17de eeuw. De familie Foeyt heeft hier tussen 1640 en 1650 een buitenplaats laten bouwen, een datum die geheel overeen stemt met de vondsten. Hilhorst maakt

Het omgrachte terrein van
het huis Emiclaer.
Midden boven is de
watergang zichtbaar,
die naar de voerde.

bovendien aannemelijk dat het middeleeuwse Emidaer ter plaatse van Groot-Emidaer ligt. Het feit dat beide huizen dezelfde naam hebben en het indrukwekkende uiterlijk van huize Emidaer zijn oorzaken van de ontstane verwarring. Die heeft er zelfs toe geleid dat huize Emidaer tot rijksmonument is verheven.

Literatuur Amersfoort-Noord

- G.G. HILHORST, 'Emiclaer' van Heerlijkheid tot stad, 1993, ongepubliceerd
- F. SNIEDER, 'Belangrijke vondsten uit IJzertijd en Romeinse tijd', *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie Gemeentewerken Amersfoort*, 17, (maart 1989)
- F. SNIEDER, 'Prehistorische bewoning aan Emiclaerseweg', *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie Gemeentewerken Amersfoort*, 18, (juni 1989)
- F. SNIEDER, 'Recent onderzoek in Amersfoort-Noord', *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie Gemeentewerken Amersfoort*, 20, (december 1989)

AMERSFOORT Herenstraat 4 F. SNIEDER

Volgens oude bronnen werd in de 14de eeuw net buiten de stadsmuur het klooster van Sint Agnes gesticht. Na sloop van een schoolgebouw kwam dit terrein vrij voor onderzoek. De vondsten toonden geen bebouwing aan, maar voorwerpen, afkomstig uit een op het terrein gevonden beerput, laten zien dat er wel huisnijverheid in die periode is bedreven. Misschien was het klooster gebouwd van hout, waardoor er niets van is overgebleven. Het is goed denkbaar dat de kloosterzusters zich met het textielambacht hebben beziggehouden.

In juli 1989 heeft de sectie archeologie van de gemeente Amersfoort oudheidkundig bodemonderzoek aan de Herenstraat verricht. Door de sloop van een schoolgebouw was hier een -voor de binnenstad- groot terrein, gelegen binnen de tweede stadsmuur, beschikbaar voor archeologisch onderzoek.

Toen in de Middeleeuwen de eerste bewoners zich hier vestigden lag het terrein nog niet binnen de veste. Volgens de schriftelijke bronnen waren deze eerste bewoners de Zusters van het Gemene Leven. Deze religieuzen stichtten hier het Sint Agnesdooier, het oudste vrouwenklooster van de stad. In de 18de eeuw schreef Van Bommel-hij citeerde hiervoor Johan van Ingen, die in de 17de eeuw een kroniek van het St. Agnes of Agnietenklooster maakte- dat het St. Agnesdooier omtrent 1380 werd gesticht. Juist in die periode besloot het Amersfoortse stadsbestuur een tweede stadsmuur aan te leggen. De zusters vestigden zich, volgens Van Bommel, eerst in de nabijheid van de plaats waar later de stadsmuur is gebouwd: 'in den beginne in 't Heerestraatje tusschen het Kerkje en de Stadswalle digte by de Poort in eenige Kameron'. Dit kerkje is de latere, in 1397 gewijde, kloosterkapeL Dit terrein, nabij de stadswal en niet het terrein waar het klooster zich later (rond 1400) naar verplaatste (dichtbij de Zuidsingel), lag voor onderzoek braak. Direct bleek al dat de bodem door bouwen sloop van de school danig verstoord was. Dicht tegen de Herenstraat lag een zandpakket, dat 14de-eeuwse scherven, scherven uit de IJzertijd en vuurstenen afslagen en werktuigjes uit de Midden Steentijd bevatte. Het zandpakket met de prehistorische vondsten was een ophogingspakket, hetgeen duidelijk werd toen onder het zandpakket een 14de-eeuwse liblaag te voorschijn kwam. Dit was de oever van een waterloop, die gezien de 14de-eeuwse vondsten (en geen jongere) in die tijd een andere loop kreeg, zeer waarschijnlijk geholpen door menselijk ingrijpen. Dat de waterloop, die vanuit het zuidoosten hier de stad binnen kwam, inderdaad in de 14de eeuw verlegd is, bevestigden de vondsten van een waterput en een beerput op de plaats waar voorheen water liep. Vaste grond, het niet natuurlijk verspoelde zand, was met graafmachine en grondboor niet te bereiken.

De inhoud van de - gevlochten - waterput en de beerput dateerde van het eind van de 14de eeuw. De beerput bevatte, naast de gebruikelijke aardewerkvondsten, interessante hout- en textielvondsten, zoals een nap en een spinhoutje, zelfs met

de draad er nog omheen gewikkeld, en vele honderden textielsnippers. Sporen van gebouwen die bij de putten hoorden zijn niet gevonden; wellicht dat deze van houtwaren.

Mogelijk zijn hier de overblijfselen van de eerste fase van het klooster van de zusters van St. Agnes aangetroffen, die hier wellicht de nijverheid van het spinnen bedreven. De datering van de vondsten uit de water- en beerput komt hiermee in ieder geval goed overeen.

literatuur

- A. VAN BEMMEL, *Beschrijving der stad Amersfoort*, Utrecht 1760
- F. SNIEDER, 'Oudheidkundig onderzoek Herenstraat 4', *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie Gemeentewerken Amersfoort*, 20. (dec. 1989)

AMERSFOORT **Kattenbroek in de prehistorie** F. SNIEDER

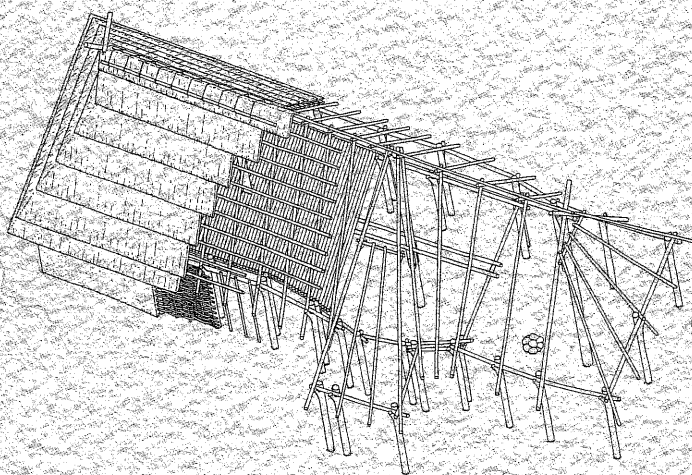
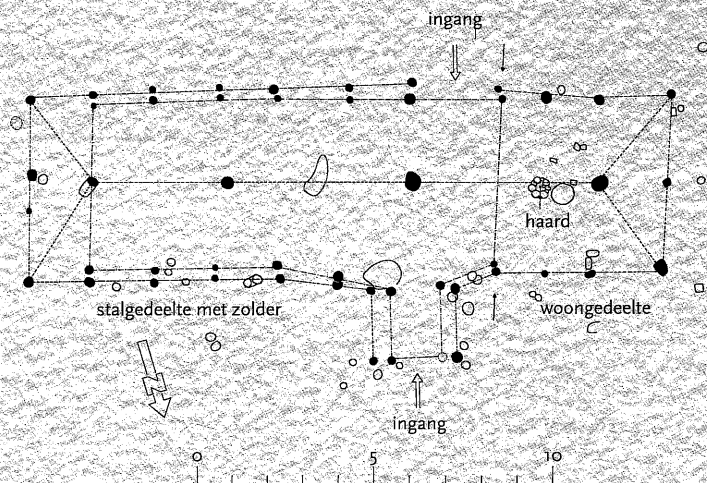
Naast veldverkenningen in Zielhorst heeft de AWN zich bezig gehouden met verkenningen in het stadsdeelgebied Kattenbroek, dat deel uitmaakt van het groeistad-project Amersfoort. Ook de sectie archeologie van de gemeente was er actief. In dit in de prehistorie gunstige woongebied, waarin onder meer een dekzandrug is gesitueerd, werden diverse vondsten gedaan..

Op de dekzandrug in het zuiden van dit gebied, even ten oosten van boerderij Kattenbroek, die behouden is gebleven, vond de heer F. van Daalen een klokberscherf. Voorafgaand aan het bouwrijp maken van Kattenbroek werden door de sectie archeologie vele zoeksleuven gegraven. In oktober 1989 was men met dit onderzoek aan de oostzijde van de dekzandrug gekomen, even ten westen van het Zocherpad.

In de zoeksleufverscheen een keurige dubbele palenrij. Deze bleek te horen tot de lange wand van een boerderij uit de IJzertijd. Naast deze boerderij bevond zich een tweede plattegrond, mogelijk een bijbehorende schuur of stal.

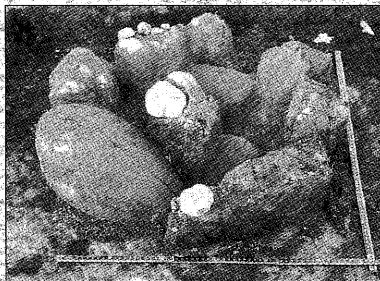
De boerderijplattegrond is compleet bewaard gebleven en - wat heel bijzonder is - de haard, een kring van basaltlavastenen, lag er na al die millenia nog ongeschonden bij. De tweeschepige boerderij had een woongedeelte van slechts 5x5 m, het stalgedeelte was echter veel groter: ca 13x5 m. Het kon onderdak bieden aan minstens twaalf stuks vee. Vier zware middenpalen droegen het vier tot vijf meter hoge dak. Aan de noordzijde van het huis bevond zich tegen de ingang een soort portiek, misschien om de koude noordenwind zo veel mogelijk buiten te houden. Dit type boerderij komt veel voor in de Midden IJzertijd en wordt meestal 'Hapshuis' genoemd: in Haps (Noord-Brabant) zijn enkele tientallen huizen van dit type opgegraven.

Plattegrond van
de IJzertijdboerderij
In de zoekseuf verscheen
een keurige dubbele palenrij.
Deze bleek te horen tot de
lange wand van een
boerderij uit de IJzertijd.

Reconstructie van de
boerderij en mogelijk
bijbehorende schuur of stal.

De haard, een kring van
basaltlavastenen,
lag er na al die eeuwen nog
ongeschonden bij.

Aan de rand van dezelfde dekzandrug zijn meer delen van IJzertijd-huisplattegronden gevonden. Het is goed mogelijk dat we hier te maken hebben met een zogenaamde wandelende nederzetting (een nederzetting bestond in deze tijd uit twee of drie boerderijen), een bekend verschijnsel in deze periode. Dichtbij de boerderijen lagen de akkers; was men aan nieuwbouw van de boerderij toe, dan bouwde men deze een eind verderop en legde men nieuwe akkers aan, zodat de vruchtbaarheid van de oude akkers zich kon herstellen.

Tijdens de werkzaamheden van de sectie op deze plaats, werd door een werknemer van de firma Smink bij grondwerkzaamheden bij de huizen aan het Zocherpad een neolithische bijl gevonden. De gemeentelijk archeologen zijn zeer verheugd dat de vinder de bijl aan de sectie geschonken heeft.

De bijl is geslepen uit een zwarte steensoort, lydiet genaamd. Lydiet komt in onze streken als rivierafzetting voor, maar slechts in de vorm van vrij kleine stukken. Het is daarom niet zeker of de bijl hier vervaardigd is, of dat hij is ingevoerd. Lydiet is bovendien een ongebruikelijke steensoort voor werktuigen, aldus de heer H. Kars (ROB). De bijl is niet geheel symmetrisch en zou om die reden wel een dissel kunnen zijn. Een zijde is enigszins gefacetteerd, de andere is vrij sterk gefacetteerd.

De vondst van een bijl uit het Neolithicum is niet heel zeldzaam (uit de binnenstad van Amersfoort zijn enkele vondsten bekend), maar het gebruik van lydiet als steensoort spreekt voor een datering in het vroege Neolithicum, uit welke periode nauwelijks vondsten in deze streek gedaan zijn. Enkele jaren geleden werd een vroeg-neolithische stenen wig uit de Eem opgebaggerd. Nader onderzoek moet uitwijzen of het inderdaad om een vroeg-neolithische bijl gaat; in dat geval een zeer bijzondere vondst.

AMERSFOORT **Kattenbroek . Heideweg** F. SNIEDER

De sectie archeologie van de gemeente Amersfoort startte een onderzoek naar de plaats van het middeleeuwse Emidaer. Ten zuidwesten van huize Emidaer, waar een 17de en 18de-eeuwse buitenplaats was gevonden, was inmiddels boerderij Klein-Emidaer afgebroken. Uit archeologisch onderzoek in september 1988 was gebleken dat bewoning op deze plek niet verder terug gaat dan de 18de eeuw.

Het onderzoek richtte zich daarom op de percelen weiland ten westen van de met bomen omzoomde oprijlaan (vanaf de Heideweg) van huize Emidaer. Deze percelen zijn relatief hooggelegen en dus aantrekkelijk voor vroege bewoning. Na vele proefsleuven bleek dat ook hier het van oorsprong 13de-eeuwse Emidaer niet gelegen was. Wat hier wel aangetroffen werd, dichtbij de Heideweg, waren de

resten van een boerderij, die in de 14de eeuw bewoond moet zijn geweest. Daarna is de huisplaats buiten gebruik geraakt. De overblijfselen bestonden uit paalgaten van een huisplattengrond, een waterput en een systeem van greppels en sloten hier omheen. Interessant was ook dat een van de sloten oostwaards richting oprijlaan ging maar ouder was dan de laan zelf. De oprijlaan van Emiclaer is dus jonger dan de 14de eeuw. De Heideweg daarentegen, waaraan een van de sloten parallel liep, heeft minstens een 14de-eeuwse oorsprong.

AMERSFOORT **KerkstraatfMuurhuizen** M. KRAUWER

Op de plaats waar nu het nieuwe ROB-gebouw staat, heeft de sectie archeologie een drielopgravingscampagnes uitgevoerd. Het onderzoek bracht een structuurwijziging in de waterhuishouding van de oudste stadskern aan het licht en droeg zo belangrijk bij aan de kennis over het 14de en 14de eeuwse Amersfoort. Afvalkwilen vanaf de 14de tot en met de 18de eeuw leverden bovendien veel informatie over Amersfoorts huisraad uit de verschillende perioden.

De dagelijkse leiding van de drie campagnes, die plaatsvonden tussen september 1984 en juni 1985 hadden respectievelijk de heer P.A.W.M. Schulten, mw. F.M.E. Snieder en de heer A.P. de Boer. Een vaste kern vrijwilligers vormde de opgravingsploeg.

Het onderzoek wilde antwoorden vinden op de vragen: wanneer, hoe en met welk doel is dit terrein voor het eerst in gebruik genomen? Ook de jongere bewoningsfasen zouden de nodige aandacht krijgen.

De eerste campagne was vooral gericht op onderzoek van de funderingen en beerputten uit het einde van de 14de eeuw en later tijd, gelegen langs de Muurhuizen en het noordelijk gedeelte van de Kerkstraat. De beide andere campagnes hielden zich vooral bezig met de vroegste periode.

In december 1984 zijn, onder zeer slechte weersomstandigheden, enige sleuven getrokken over het achterterrein van het Oud-katholiek Seminarie, waarbij sloten en greppels uit de 13de en 14de eeuw werden aangesneden. In juni 1985 is het terrein langs Kerkstraat en Muurhuizen nog eens in zijn geheel onderzocht op de oudste sporen van bewoningsactiviteiten. Ook bij deze campagne was het weer, ondanks de zomerse datum, helaas buitengewoon slecht, zodat enorme wateroverlast en de in de modder vastlopende dieplepel het onderzoek op sommige plekken onmogelijk maakten.

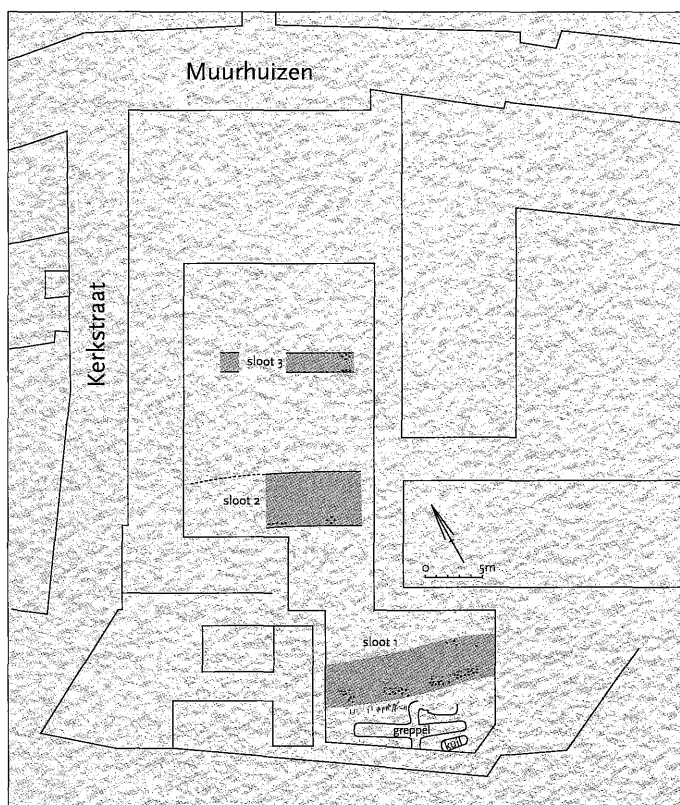
De sporen en vondsten zijn in drie fasen te verdelen: de oudste fase, van eind 12de tot eind 13de eeuw; fase twee, van ca 1300 tot in de 14de eeuw tenslotte fase drie, de periode vanaf de 14de eeuw.

De eerste fase: het terrein wordt in gebruik genomen en ontwaterd.

Een paar sloten en greppels zijn de oudste sporen van menselijke activiteit op dit terrein. Zij dateren nog van voor de tijd, dat het gehele terrein met zand werd opgehoogd. Dit vrij laag gelegen terrein -gemiddeld meer dan twee meter beneden het huidige NAP - is mede door de aanwezigheid van een groot aantal welken van oudsher drassig geweest. De gevonden sloten zijn aangelegd, om de afwatering te verbeteren.

Sloot 1 stroomde in westelijke richting en was aan weerskanten voorzien van een eenvoudige beschoeiing van palen met een doorsnede van ca 6-8 cm. De sloot is waarschijnlijk gegraven op een plaats waar al eerder een ondiep, maar veel breder, stromend water zijn weg had gevonden. De zandige laag vol stroomrillen wijst daar ook op. Op één meter ten zuiden van de zuidelijke slootbeschoeiing troffen we ook langs de natuurlijke waterloop een constructie aan van rijen palen, vlechtwerk en liggend hout, die op een beschoeiing wees. Mogelijk is de sloot, om de afwatering te verbeteren, in de bestaande, verzandende waterloop gegraven. De greppels, die dezelfde oriëntatie hebben als waterloop en sloot, zijn ca 40 cm diep, en gevuld met humeus, vrij homogeen zand.

Op deze plattegrond van de opgraving aan de Kerkstraat zijn de drie sloten aangegeven, die het van oudsher drassige terrein moesten ontwateren.

Bij de beide andere sloten gaat het in beide gevallen eveneens om beschoeide sloten, die vanuit hetzelfde niveau gegraven zijn als sloot 1, maar niet in een reeds bestaand stromend water. De oriëntatie van de waterloop, de daarin gegraven sloot 1 en greppels sluit op het eerste gezicht niet aan op die van de Kerkstraat, Muurhuizen en Weverssingel.

Gezien het aardewerk uit de eerste gebruiksfase van het terrein kunnen we die dateren van het einde van de 12de eeuw tot het einde van de 13de eeuw. Import-aardewerk, zelfs import van vrij grote afstand, neemt daarbij een overheersende plaats in. De herkomstgebieden zijn zeer divers: Pingsdorfaardewerk, proto- en bijna steengoed uit het Rijnland en de omgeving Brunssum/ Schinveld, Andenne-waar uit het Maasgebied, hoogversierd aardewerk, mogelijk uit Haarlem. Bovendien geeft het materiaal een luxueuze indruk. Het import-aardewerk is afkomstig van productiecentra met verspreidingsgebieden waarvan Amersfoort de uiterste grens vormde. Omdat dit ook bij andere opgravingen is ontdekt, geeft dit mogelijk aan dat Amersfoort in deze tijd een centrale plaats innam bij de handel over grote afstand.

De tweede fase: ophogingen en eerste bewoning.

Aan het einde van de 13de eeuw zijn de sloten gedempt met een ophogingslaag van vuil geel zand, vol met brokjes leem, houtskool en zwart zand. De dikte van ongeveer 50 cm lijkt te weinig om de wateroverlast effectief te kunnen bestrijden. Omdat bovendien de oude, gedempte sloot niet in verband lijkt te staan met de Zuidsingel- Weverssingel, terwijl de 4de-eeuwse greppels op het terrein dat wel doen, kunnen we voorzichtig concluderen dat er in deze tijd een wijziging is geweest van de afwateringsstructuur van Amersfoort. Ook eerdere opgravingen hebben laten zien, dat het heel wel mogelijk is, dat de Zuidsingel een later gegraven gracht is. Deze singel zou dan evenals de Westsingel bedoeld zijn om nieuwe uitbreidingen rondom de kern van Amersfoort te ontsluiten. Zo werd meer ruimte verkregen voor bewoning. Ook de ophogingslaag die gevonden is, lijkt een agrarisch gebruik uit te sluiten: elders is zwarte, humusrijke grond daarvoor aangevoerd, het hier gebruikte zand is daarvoor niet geschikt. Bekend is dat er veel overlast van overstromingen is geweest aan het einde van de 13de eeuw, en de bewoners zullen daar maatregelen tegen hebben willen nemen. In 1259 verkreeg Amersfoort stadsrechten en de bestuurlijke en sociale organisatie die daarmee samenhangt, kan heel goed in staat geweest zijn tot een grootschalige onderneming als het verbeteren van de waterhuishouding.

Behalve de 14de-eeuwse sloten zijn er meer sporen gedocumenteerd: twee leemvloeren, op ca 140 cm +NAP, waarvan één sterk verstoord, enige greppels en een afvalkuil zijn de oudste sporen op en in deze ophogingslaag. Zij zijn, gezien het gevonden aardewerk, omstreeks 13^o0 te dateren.

De leemvloer langs de Kerkstraat, sterk verstoord en gedeeltelijk verbrand, was

direct op de ophogingslaag aangelegd, die langs de Muurhuizen was voor een groot gedeelte intact. Deze laatstgenoemde vloer was gemiddeld 20 cm dik en de haardplaats was nog duidelijk aanwezig. De vloer was niet direct op de eerste ophogingslaag aangelegd; kuilen en verstoringen lieten zien dat op deze opgehoogde plek al eerder activiteiten hadden plaatsgevonden. Het karige vondstmateriaal geeft geen informatie over deze activiteiten, en er is geen aanleiding deze vóór de 13de eeuw te dateren. Gegevens over de constructie van deze huisplaats, zoals bijvoorbeeld paalgaten, of stukken omgevallen wand, ontbraken.

Het aardewerk van gebruiksfase twee is afkomstig uit de ophogingslaag die zich over het hele terrein bevond, uit de leemvloer langs de Muurhuizen die hierop is aangelegd, uit de noord-zuid lopende greppels en sloten, en uit een afvalkuil die gegraven is vanuit een niveau vlak boven de ophogingslaag.

Deze ophogingslaag bevatte opvallend weinig aardewerk: slechts enige scherfjes van Andenne- en handgevormd grijs aardewerk, en enige wandscherven van bijna-steengoed.

Veel meer werd er gevonden in een niet verstoorde afvalkuil, die gedeeltelijk oversloot 3 werd gevonden. Omdat zich steengoed onder de vondsten bevond, is de inhoud goed te dateren.

De kuil bevatte een twintigtal bijna-steengoed exemplaren, waarvan twaalfbuikige kannetjes ofkroesjes. Naast deze kannetjes werden nog enkele fragmenten van slanke kannen aangetroffen. Het steengoed is nogal homogeen van karakter, en lijkt allemaal uit het Rijnland geïmporteerd te zijn. Roodbakkend aardewerk wordt slechts vertegenwoordigd door één wandscherfje, mogelijk van een grape. Het grijs handgevormd aardewerk in de afvalkuil bestond uit veertien exemplaren (waaronder zes complete potten), vijf kogelvormige potten met nauwe halsopening, vijf forse kogelvormige potten met wijde halsopening, een grape met lintoor en geprononceerde draairibbels; naast deze kookpotten bevonden zich in het vondstcomplex drie grijze kannen, alle met een bandoor en standring. Hoewel alle hier beschreven exemplaren handgevormd zijn, zijn de randen over het algemeen nagedraaid, dus gemaakt met behulp van een draaischijf.

Een groot deel van het grijze handgevormde aardewerk vertoont gelijkenis met het Elmpter aardewerk. Deze waar wordt gekenmerkt door een oppervlak met een zilvergrijs tot blauw-metalige glans, een grijs tot grijswitte scherf, een onregelmatige verschraling en een vrij hard baksel. De bolle buik, de uitgeknepen standring en het brede bandoor zijn karakteristieke kenmerken voor de kannen van het Elmpt-achtige aardewerk. Over het algemeen moet deze waar in Nederland gedateerd worden tussen de tweede helft van de 12de en het midden van de 14de eeuw. Produktiecentra van dit aardewerk zijn bekend uit Elmpt en Bruggen (bij Roermond). Amersfoort is een van de meest westelijke plaatsen, waar dit type aardewerk gevonden wordt; het verspreidingsgebied strekt zich uit over het Nederrijnse gebied en het oosten en zuiden van Nederland.

Op grond van de vondsten is te concluderen dat het aardewerk in een vrij korte tijd gebruikt zal zijn. Het steengoed is homogeen (vrijwel alle fragmenten zijn van bijna-steengoed), en het grijze aardewerk is praktisch uit één productiecentrum afkomstig. Het lijkt zelfs alsof iemand zijn gehele keukeninventaris heeft afgedankt, temeer daar zowel kook- drink- en schenkgerei zijn weggegooid. De datering van dit complex ligt rond 1300 of in het eerste kwart van de 14de eeuw. De afvalkuil bood nog meer interessante vondsten, namelijk ijzerslakken en enkele ijzeren voorwerpen, waaronder enige halffabrikaten (stukken die duidelijk bij productie zijn gebroken). Behalve aardewerk en metaal bevatte de kuil een hoeveelheid slachtafval van runderen, varkens, schaa/geit, ganzen, eenden, een kip, een ooievaar en een patrijs.

De derde fase: funderingen vanaf de 1ste eeuw.

Het zwaartepunt van de opgraving zou aanvankelijk juist op deze periode liggen, omdat in 1964 op dit terrein een kuil ontdekt werd met ovenafval: misbrand (tijdens het bakken vervormd) aardewerk en duidelijk uit een oven afkomstige brokstukken. Het zou uit het midden of derde kwart van de 1ste eeuw dateren. Toch werd uiteindelijk duidelijk, dat er van een pottenbakkersoven op dit terrein geen sprake was.

Uit historisch onderzoek is bekend, dat op het onderzochte terrein wel een aantal huizen gestaan heeft. In sommige gevallen was het mogelijk om de gevonden funderingen te verbinden aan een van de historisch bekende huizen.

In het zuidgedeelte van het terrein langs de Kerkstraat waren de funderingen, op enige recente kelders na, bij de sloop verwijderd. Hier konden slechts enige (afval)kuilen uit de 16de eeuwen later gedocumenteerd worden.

Vrijwel alle funderingsresten maakten een rommelige indruk: ondiep gefundeerd en verstoord door uitbraak en verbouwingen. Opvallend was het slordige metselwerk van vele -vaak secundair gebruikte- soorten baksteen van verschillende formaten. Dit maakte het dateren niet gemakkelijk.

De stratigrafisch oudste funderingen op het terrein zijn afkomstig van een tweetal rondgebouwde stookplaatsjes, doorsnede ca 1 m, baksteenformaat 23X11X5 en 24X12X5 cm, die gezien deze afmetingen 1ste-eeuws kunnen zijn. Zij komen sterk overeen met de twee stookplaatsjes, die in 1984 in 1ste-eeuwse context in het Markthalgebied aan de Breestraat opgegraven zijn. Zij worden tot nog toe geïnterpreteerd als vuurplaatsen om ketels op te verwarmen ten behoeve van de kleine huisbrouwerijen, die in die tijd in Amersfoort talrijk waren. Slechts één muurfragment zou, evenals de stookplaatsjes, 1ste-eeuws of zelfs eerder kunnen zijn (baksteenformaat 25/26X13x6 cm).

De overige funderingen van de huizen zijn vrij ondiep aangelegd en bestaan voor het overgrote deel uit secundair gebruikte baksteen. Het is door de vele verstoringen moeilijk hierin een periodisering aan te brengen.

De bij de huizen behorende beerputten geven informatie over datering en soms over het maatschappelijk niveau van de bewoners. De beerput met de rijkste inhoud bevatte aardewerk, dat gedateerd kon worden tussen 1600 en 1675, wat overeenkomt met de datering van het hier gevonden glas: globaal tussen 1610 en 1660. De inhoud van deze beerput, met zijn glas en de diversiteit van aardewerk, wijst zeker op een welgesteld huishouden in de eerste helft en het derde kwart van de 17de eeuw.

Van deze derde en laatste bewoningsfase kunnen we op grond van de materiële cultuur zeggen, dat -hoewel over de Isde en de eerste helft van de 16de eeuw weinig duidelijkheid bestaat- de bewoners vanaf de tweede helft van de 16de eeuw tot in de 18de eeuw beslist een zekere standing hadden. Ook de inhoud van de overige onderzochte beerputten en afvalkuilen wijst in die richting.

literatuur

- A. BRULIJN, *Pottersvuren lands de Vecht. Aardewerk rond 1400 uit Utrecht*, Rotterdam 1979
- 1. VAN HOORN-KOSTER, 'Een opmerkelijk hoekje van de oude binnenstad' in: J.A. Brongers (red), *Archeologie en geschiedenis van een bouwplaats in Amersfoort*, Amersfoort 1988, 8-48
- M. KRAUWER EN F.M.E. SNIEDER, 'Archeologisch onderzoek op de hoek Kerkstraat/Muurhuizen te Amersfoort. Met een appendix van A.P. de Boer: de glasvondsten', in: J.A. Brongers (red), zie boven, 49-83

AMERSFOORT **Kleine Spui** T.J. CLEIJ

In het voorjaar van 1988 werd het pand Kleine Spui 18 te Amersfoort gerenoveerd. Tijdens de renovatie heeft de AWN afdeling Vallei en Eemland inpandig een kleine opgraving uitgevoerd. Na verwijdering van de vloer bleek al snel dat in de 14de of 15de eeuw op deze locatie al een gebouw heeft gestaan. Vrij dicht onder het zandoppervlak bevindt zich naast de huidige fundering een vrij stevige muur. Deze muur loopt evenwijdig met de huidige perceelsscheiding tussen Kleine Spui 16 en 18 en is negen meter lang. Aan de straatkant maakt deze muur een hoek van 90° graden, dit in tegenstelling tot de huidige gevel die een hoek van 100° met de zijmuur maakt. Deze situatie treffen we al aan op kaarten uit het begin van de 19de eeuw. Het pand is blijkbaar in de 17de of 18de eeuw geheel herbouwd. Hierbij zijn een tweetal identieke keldertjes aangelegd. Tijdens deze herbouw is niet alleen het bewoonbaar oppervlak door verplaatsing van de buitenmuren sterk vergroot, maar is het gezien de keldertjes tevens gesplitst in twee kleine woningen. Dergelijke 'kameren' worden vaak in historische binnensteden aangetroffen. Behalve deze interessante bouwhistorische gegevens heeft het archeologisch onderzoek niet veel vondsten opgeleverd. Slechts enkele scherven en muntjes geven aan dat er al eeuwenlang mensen op dit perceel hebben gewoond.

AMERSFOORT Krommestraat 45 M. KRAUWER

Na de afbraak van het pand Krommestraat 45 voerde de sectie archeologie in maart 1989 een korte opgraving uit op dit zeer smalle perceel.

Het onderzoek was vooral gericht op de oudste gebruiksfase van het terrein. Het profiel van de getrokken sleuf liet een ophogingspakket zien van in totaal ca drie meter. Het niveau van het ongestoorde zand varieerde van 60 cm + NAP aan de Krommestraat tot ongeveer - 20 cm NAP aan de tuinzijde.

In de onderste ophogingslaag, vrijwel op het zand zijn resten van een omgevalen vlechtwandje aangetroffen. Verder zijn in de zwart-bruine humeuze ophogingslaag beschoeiingspaaltjes van een sloot, sporen van een beerkuil, funderingen van een mogelijk Isde-eeuws stenen huis (baksteenformaat 24x12x6 cm), een stookplaatsje uit dezelfde periode, een beerput en een recente waterput gevonden. Het stookplaatsje uit de Isde eeuw werd mogelijk gebruikt voor het verwarmen van grote ketels. Op vier locaties in Amersfoort zijn bij opgravingen inmiddels deze stookplaatsjes in Isde-eeuwse context aangetroffen. Ze kunnen in verband worden gebracht met de vele huisbierbrouwerijen die Amersfoort in deze periode telde.

De sporen uit de Isde eeuw zaten op ca 270 cm + NAP, zodat het ophogingspakket vanaf de eerste gebruiksfase, vermoedelijk in de 12de eeuw, tot aan de Isde eeuw gemiddeld 2,5 meter bedraagt.

AMERSFOORT Muurhuizen 49-51 en Muurhuizen 45 M. KRAUWER

Na de afbraak van de Mavo Muurhuizen is het terrein in twee fasen onderzocht in februari en juni 1989. Het onderzoek was vooral gericht op de eerste stadsmuur, die omstreeks 13de de stad Amersfoort omsloot langs het huidige traject Muurhuizen - Breestraat - Krankeledenstraat - Scherbierstraat. Het terrein was door de forse funderingen van de school, en vooral door de sloop daarvan ernstig verstoord. Evenwijdig aan de Muurhuizen werd onder ill.49-S1 een stuk van de stadsmuur aangetroffen. Het formaat van de bakstenen was 27x13x5 cm; de breedte van de muur bedroeg ca 90 cm.

Opvallend was dat de muur gefundeerd was op een pakket verspoeld zand met veenbandjes en niet op het natuurlijke pleistocene zand, zoals dat wel elders aan de Muurhuizen geconstateerd is. Ook onder Muurhuizen 45 is aan de straatzijde een stukje van de stadsmuur blootgelegd, eveneens gefundeerd op zand met zwarte venige banden. Zoals dat bij eerdere waarnemingen ook al geconstateerd is, heeft de stadsmuur zich ter plaatse van de voorgevel van de tegenwoordige muurhuizen bevonden.

Op ruim zeven meter vanaf de straatzijde bevond zich een zware en zeer diep gefundeerde muur (baksteenformaat 23X12X6 cm), die de achtergevel van het oorspronkelijke muurhuis op deze plaats vormde. Achter deze muur bevond zich tot op grote diepte een zwart zandig pakket met scherven, geïnterpreteerd als grachtvulling.

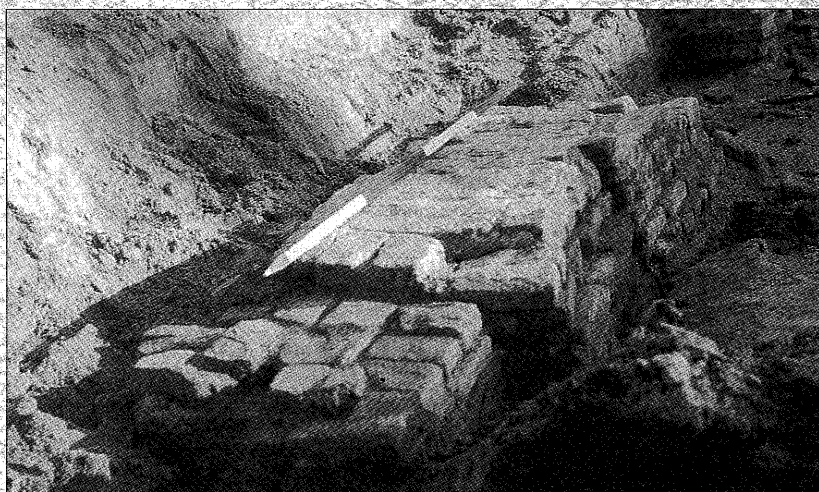
In de achtermuur was al bij de bouw een afvoer voor afval gemaakt naar de gracht. Daaronder bevond zich een concentratie scherven en afval, daterend van rond 1400. Omdat wordt aangenomen, dat de Muurhuizen pas gebouwd zijn toen de eerste stadsmuur in de loop van de 15de eeuw haar functie verloor, is dit een opmerkelijke vroege datering voor dit muurhuis.

AMERSFOORT **Muurhuizen 185-187** F. SNIEDER

In de maanden september en oktober van 1988 heeft de sectie archeologie enkele weken gegraven ter plaatse van het perceel Muurhuizen 185-187. Na de bouw van de nieuwe stadsmuur zijn op de plek van de oude muur huizen gebouwd. Een deel van de oude gracht is aangeplempt om ruimte te scheppen voor huis en tuin.

Het perceel heeft een breedte van zes meter, maar wegens het gevaar van scheuren en instorten van de belendende panden kon de opgraving slechts een strook van straat tot gracht (Weverssingel) van twee meter beslaan. Naast deze ruimtebeperking werd het graven bemoeilijkt door wateroverlast; dag en nacht moesten twee pompen aanstaan.

De oude muur is rond en vlak na 1300 gebouwd en verving wellicht een aarden omwalling. Bij bouwwerkzaamheden zijn resten van de stenen muur enkele malen waargenomen. Het steenformaat dat daarbij gevonden werd, is ongeveer 27X13x6 cm. Achter de muur aan de stadszijde liep een weergang op bogen, hetgeen nog te zien is in de voorgevel van het huis Tinnenburg. Aan de landzijde van de muur lag een (waarschijnlijk) dubbele gracht met een strook grond er tussen, waardoor het voor belegeraars moeilijk was met boten de muur te bereiken om deze te ondermijnen en te beklimmen. De stadsplattegronden van Van Deventer en Braun-Hogenberg vertonen een dubbele gracht tussen Marienhof en Sint Pietersgasthuis, wat een overblijfsel van deze waterlinie zou kunnen zijn. Toen omstreeks 1450 de tweede ommuring rond de stad was voltooid en de eerste muur haar functie verloor, werden op deze plaats huizen gebouwd: de Muurhuizen. De stadsgracht zal dicht langs deze huizen hebben gelopen, maar al spoedig heeft men een deel van de gracht aangeplempt om een tuin bij het perceel te trekken. De bodem van het achterterrein van het onderzochte 15de-eeuwse muurhuis bestond dan ook uit zwarte humeuze grond: grachtvulling.

Evenwijdig aan de Muurhuizen werd onder nr. 49-51 een stuk van de stadsmuur aangetroffen. Het formaat van de bakstenen was 27x13x5 cm; de breedte van de muur bedroeg ca 90 cm.

De muur met daaronder duidelijk zichtbaar de zware steunbeer.

Het 15de-eeuwse huis was zeven meter lang en gebouwd op zeer forse funderingen. De muur van de achterzijde, aan de grachtkant, rustte op grondbogen, die zeer diep gefundeerd bleken, namelijk één meter onder NAP, wat bijna drie meter onder het toenmalige maaiveld moet zijn geweest. Tegen deze fundering aan was bovendien, aan de grachtzijde, een steunbeer gebouwd, die eveneens reikte tot één meter onder NAP. De steunbeer was gedeeltelijk met de muur verbonden, waarvoor deze laatste ingehakt was en deels koud ertegenaan geplaatst. Steunbeer en muur waren dus niet gelijktijdig gebouwd, wat ook blijkt uit de verschillende steenformaten. Aan weerszijden van deze muur bestond de bodem uit grachtvulling. De achtermuur van het huis stond op de plaats waar aanvankelijk de stadsgracht stroomde. Dit verklaart de enorme diepte van de fundering van de achtermuur van het huis; men heeft vaste grond gezocht en moest daarvoor de bodem van de oorspronkelijke gracht bereiken. Blijkbaar verzakte de muur desondanks richting gracht en heeft men toen de reusachtige steunbeer aangelegd. De voorgevel van het muurhuís rustte op een weliswaar niet zo diep gefundeerde muur (onderkant bijna één meter boven NAP), maar was wel zeer breed: 95 cm. Het betekent dat deze muur ongeveer een meter onder het toenmalige maaiveld gefundeerd was. Het ontgraven van deze muur was zeer lastig, wegens een betonnen kelder, waardoor slechts een klein deel is waargenomen. Duidelijk werd echter wel dat deze muur niet op spaarbogen rustte. De eerste laag stenen was aan de straatzijde gelegd op een pak1<et kalkmortel en aan de grachtzijde direct op het schone zand.

De steenformaten in deze muur zijn 28x14x7 cm en 26x13x7 cm. Deze maten komen overeen met die van eerdere waarnemingen van de stadsmuur evenals de dikte op aanleghoogte. Deze gegevens wijzen erop dat hier vermoedelijk weer een glimp is opgevangen van de eerste stadsmuur, die hier de fundering vormde van de voorgevel van het muurhuís.

Literatuur

- H. HALBERTSMA, *Zeven eeuwen Amersfoort*, Schiedam 1974
- F. SNIEDER, 'Opgraving Muurhuizen 185-187' *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie Gemeentewerken Amersfoort*, 17, (maart 1989)

AMERSFOORT Muurhuizen: Oldebamevelthuis O. GOUBITZ

In 1987 werd tijdens een interne restauratie van het z.g. Oldenbarnevelthuis aan de Muurhuizen te Amersfoort een groepje schoenen gevonden in een achter pleisterwerk verborgen nis. Het betrof acht schoenen en een muil met houten zool uit het midden van de 17de eeuw. Bij het schoeisel lagen een klein boendertje en twee keitjes. Door de droge behoudsomstandigheden zijn leer en stiksel van de schoenen bewaard gebleven. Na het stofvrij maken, werden de schoenen geïmpregneerd ter bescherming, nu zij na driehonderd jaar in een ander milieu terecht zullen komen.

In het Oldenbarnevelthuis aan de Muurhuizen werden enkele verborgen schoenen ontdekt. De grootste schoen meet 23 cm, hetgeen neerkomt op maat 35. De kleinste schoen heeft maat 24. Het betreft dus schoeisel van jeugdige personen. Dat zou wellicht verband kunnen houden met de toenmalige functie van het pand: een werkhuis. Nadat Johan van Oldenbarnevelt er woonde, kwam het in bezit van diens vader Gerrit. In 1577 diende het huis als Lint- en Spinhuys, een werkhuis voor wees- en zwerfkinderen. Aanvankelijk werden zo armlastigen geholpen, maar later ronselde het huis kinderen voor het werk. In 1642 verloor het zijn functie als werkhuis en kwam het in bezit van nieuwe eigenaren.

Noch het moment waarop de schoenen in de nis terecht zijn gekomen, noch de aanleiding daartoe, zijn bekend. De schoenen zijn duidelijk met opzet in de nis geplaatst en de nis zelf is eerst met stenen dichtgezet en bedekt met een pleisterlaag. Hoewel in Nederland geen algemene gewoonte, schijnt verborgen schoeisel toch vaker voor te komen, met name in Engeland. Het hangt samen met een bijgeloof: verborgen schoenen zouden onheil van huis en bewoners afweren.

De schoenen kunnen we op grond van hun model rond het midden van de 17de eeuw dateren. Ze behoren tot een populair laag type, dat met banden aan het hielleder werd gesloten. Gewoonlijk werden de banden midden op de wreef samengeknoopt met een veter. Het kleinste schoentje wijkt daarvan af doordat het door middel van een gespje, dat aan een der banden vastzit, gesloten wordt. Vanaf het midden der 17de eeuw veranderde de mode en kreeg dit type schoen open zijden. Hoe luxueuzer, hoe groter die openingen aan de zijden." Ook de soort hak veranderde. Zes schoenen hebben een lage hak, een zevende een houten, hoge hak, met leer overtrokken. Het achtste schoentje heeft een verdikte zool. Onder de voorvoet is tussen binnenzool en loopzool een kurklaag en onder de hiel een houten vulling. Men zou dat een winterschoen kunnen noemen. Bovendien is de neus van deze schoen overtrokken met fluweel.

Zes van de acht schoenen zijn tot muilen versneden, door het hielleder te verwijderen. Zo kon men nog enige tijd verder met schoenen die voor de groeiende kindervoet te krap geworden waren.

De sterk afgedragen staat van dit schoeisel zou er een indicatie voor kunnen zijn

dat het van de weeskinderen van het Lint- en Spinhuis is geweest. In dat geval betrof het waarschijnlijk schoeisel dat zij via liefdadigheid verlaegen, want oorspronkelijk behoorden deze schoenen toch tot de modedracht der goeode lieden.

literatuur

- O. GOUBITZ, 'Verborgten schoeisel', *Westerheem*, 38 (1989), 5, 233-239
- H. HALBERTSMA, *Zeven eeuwen Amersfoort*, Schiedam 1974

AMERSFOORT **Schothorsterlaan 31: De Oude Hof** F. SNIEDER

In augustus 1987 heeft de sectie archeologie van de gemeente Amersfoort twee weken gegraven op het voormalig erf van boerderij de Oude Hof (of Oude Hoef), die gelegen was aan de Schothorsterlaan, tussen Emiclaerse weg en Zielhorsterlaan. De boerderij moest plaats maken voor nieuwbouw van het plan Zielhorst. Rigoureuze verstoringen hadden veel sporen vernietigd, maar de vondsten duiden erop, dat het gebied al in de 9de eeuw bewoond was. In een waterput werden onder meer enkele schoenen uit de 12de of 13de eeuw ontdekt.

Boerderij de Oude Hof behoorde tot de malen van Hoogland. Deze malen vormde een soort markegenootschap, dat in 1282 voor het eerst wordt vermeld, en vermoedelijk al 12de-eeuws van oorsprong is. Op een uit 1648 daterende lijst van de Maalschap wordt de Oude Hof vermeld als een van de gewaarde hoeven, hetgeen betekent dat de boerderij aandelen had in de gemene gronden. De Oude Hoef maakte samen met de Nieuwe Hoef deel uit van het bezit van de abdij van Sint Paulus in Utrecht.

Het recente sloopwerk van de uit het begin van deze eeuw stammende boerderij was zo rigoureuus verricht, dat daarmee waarschijnlijk ook oudere sporen van mogelijke voorgangers van de boerderij verdwenen zijn. Het is ook niet uitgesloten dat bij de bouw van de laatste boerderij al veel verstoord is.

Vanwege de verstoringen waren slechts de dieper gelegen sporen, zoals sloten, greppels en waterputten, intact gebleven.

De fragmenten van sloten en greppels die zijn aangetroffen, gelegen even ten oosten van de recente huisplaats, lijken een bepaald patroon te vormen: mogelijk een ovaal-vormige begrenzing van een huisplaats. In deze slootjes werd voornamelijk 12de en 13de eeuws aardewerk gevonden, maar ook enkele scherven uit de Karolingische periode.

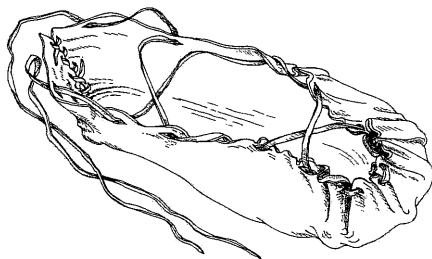
Het aantal Karolingische scherven is weliswaar niet groot, maar toch voldoende om te veronderstellen dat het terrein reeds in de 9de eeuw bewoond was, misschien zelfs al aan het einde van de 8ste eeuw. In een kuiltje binnen het ovale slootpatroon trof men een scherf van een reliëfbandarnfoor aan; gezien de fabri-

cage wordt deze scherf gedateerd in de 9de eeuw, mogelijk eind 8ste eeuw. Reliëfbandamforen zijn grote eivormige potten met op de bovenhelft kleistrips met (rol)stempel of vingerdrukversiering. Ze zijn vervaardigd tussen 750-1050. In de slootjes van het ovale greppelsysteem zijn enkele scherven van Karolingische kogelpotten gevonden, waarvan er een met een rolstempelmotief In Amersfoort is dit Karolingische aardewerk de vroegste Middeleeuwse vondst die tot nu toe gedaan is. Het andere aardewerk uit de slootjes stamt voornamelijk uit de 12de en 13de eeuw: veel Pingsdorfaardewerk, paffrathscherven, een enkele scherf Andenne-aardewerk en kogelpotscherven. Enkele scherven van kogelpotten kunnen zelfs Iode of nde eeuws zijn.

Juist binnen het patroon van sloten bevonden zich enkele waterputten, waarvan er een vervaardigd was uit een uitgeholde boomstam. Bovenin deze put bevond zich aardewerk uit de 12de en eerste helft 13de eeuw. Direct onder de put lag een stukje 12de-eeuws Pingsdorfaardewerk. De aanleg van de waterput wordt door deze scherf gedateerd, hetgeen van belang is voor de belangwekkende vondst die onderin de put werd gedaan. De gemeentelijk archeologen troffen hier namelijk fragmenten aan van vier schoenen, behorend tot het type 'Bundschuh'. De heer Goubitz (ROB) maakte een reconstructie van de schoenen en wees op de bijzonderheid van een dergelijk type schoen in 12de/13de-eeuwse context. De Bundschuh is gemaakt uit één stuk leer en wordt om de voet gesnoerd met een leren riempje dat door inkepingen vlak onder de rand wordt gevlochten. Aan de hielzijde zit een zoompje. Bundschuhe hebben een zeer lange traditie van de prehistorie tot in de Karolingische tijd. In Nederland zijn eerder dergelijke schoenen opgegraven in Dorestad en Medemblik. Uit een latere periode is de Bundschuh niet bekend, waardoor de Amersfoortse exemplaren in een 12de/13de-eeuwse put zeker opmerkelijk zijn. Hoewel door deze vondst de traditie van de Bundschuh langer lijkt door te gaan, is het een dermate primitief soort schoeisel, dat het in een landelijke omgeving zonder gespecialiseerde schoenmakers gemakkelijk door de bewoners zelf in elkaar gezet kon worden en misschien zelfs vandaag nog in afgelegen streken te vinden is.

Literatuur

- W. GROENMAN-VAN WAATERINGE, 'Soàety rests on leather', in: *Rotterdam Papers 1J*, Rotterdam 1975, 23-34

De Bundschuh is gemaakt uit één stuk leer en wordt om de voet gesnoerd met een leren riempje dat door inkepingen vlak onder de rand wordt gevlochten.

AMERSFOORT **Zielhorst in de prehistorie** F. SNIEDER

Voorafgaand aan de nieuwbouw in het stadsdeelgebied Zielhorst in Amersfoort Noord hebben de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN) en de sectie archeologie van de Gemeente Amersfoort hier verkenningen en opgravingen gedaan. Hierbij kwamen vuursteen uit de Midden Steentijd, paalsporen en vondsten uit de IJzertijd en een crematiegrafveld uit de Romeinse IJzertijd aan het licht.

De naam Zielhorst, nu een nieuwbouwwijk in Amersfoort-Noord, is ontleend aan een van oorsprong middeleeuwse boerderij, die tot eind jaren tachtig hier in bedrijf is geweest. Daarna werd het landbouwgebied bouwrijp gemaakt voor de nieuwbouwwijk, die in het begin van de jaren negentig is verrezen. Hieraan voorafgaand heeft de AWN regelmatig op de akkers en weilanden verkenningen uitgevoerd, waarbij vondsten werden gedaan. Eén terrein is nader onderzocht door de sectie archeologie.

Het gebied Zielhorst wordt bodemkundig gekenmerkt door oost-west georiënteerde dekzandruggen, die uitsteken boven een laaggelegen land. De vroegst gedateerde vondsten stammen uit het Mesolithicum. Het zijn microlithen, kleine vuurstenen gebruiksvoorwerpen als mesjes en boortjes, en sporen van kuilen waarin vuur gestookt is. Deze kuilen zijn mogelijk de resten van tijdelijke kampementen, die in de zomer in waterrijk gebied werden opgeslagen als men vooral leefde van vis en klein wild. Het Mesolithicum wordt gekenmerkt door seizoengebonden bewoning: men zocht telkens die omgeving op die het meest geschikt was voor de voedselvoorziening. Uit onderzoek is gebleken dat niet alleen in Amersfoort-Noord, maar ook in het Eemland vele mesolithische zomerkampen zijn geweest.

De meeste prehistorische vondsten in Zielhorst stammen uit de IJzertijd. Het gebied is toen vrij intensief bewoond geweest, vooral de randen van de dekzandruggen. Daar was zowel het natte land, voor veeteelt, als hogere en drogere grond, voor akkerbouw, dicht bij de hand.

Doel van het onderzoek was de prehistorische bewoning in beeld te brengen in samenhang met de keuzen voor bodemsoort en hoogte, waarna het mogelijk was voor het gehele gebied van Amersfoort-Noord een archeologische potentie-kaart te maken.

In september 1988 werd door twee leden van de AWN (de heren F. van Daalen en A. de Boer) een verkenning uitgevoerd op een gefreesd weiland aan de Zielhorsterlaan iets ten westen van boerderij Zielhorst. Aangezien daarbij een grote hoeveelheid scherven uit de IJzertijd werd aangetroffen, volgde hierop een onderzoekje door de sectie archeologie, dat zwaar verstoorde sporen, zoals een akker uit de IJzertijd, opleverde.

In december 1988 vond hetzelfde tweetal, samen met de heer H. van der Last, ook lid van de AWN, opnieuw sporen uit deze periode. In een bouwwegtracé,

parallel aan de Emiclaerseweg, bevonden zich paalgaten met wederom IJzertijdscherven. Deze vondsten leidden in januari 1989 tot een opgraving van de sectie archeologie van de gemeente, die uiteindelijk tot half mei zou duren en waarbij zeer interessante vondsten tevoorschijn kwamen.

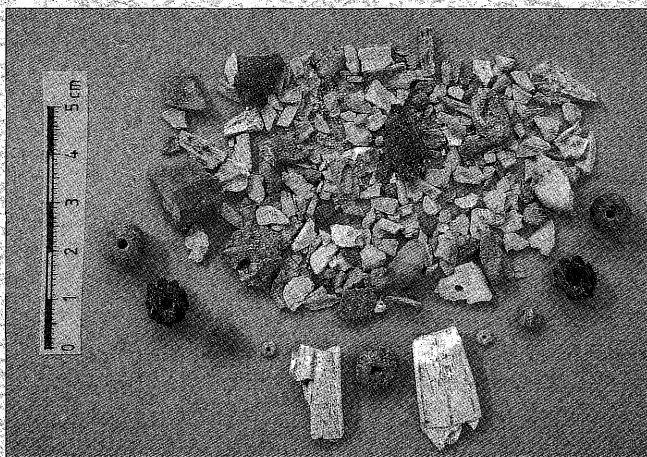
De bewoningssporen bestaan uit paalgaten (verkleuringen van de grond -in dit geval zand- door verrotte of uitgetrokken palen), haardplaatsen en greppels. De vele honderden paalgaten behoren tot vijf à zes huizen, waarvan er twee of drie gelijktijdig bewoond waren. De plattegrond van een huis was met veel gepuzzel te reconstrueren en had een afmeting van 5x21 m. Een bijna complete pot van besmeten aardewerk werd bij een van de huizen gevonden.

Op een van de eerste dagen van het onderzoek aan de Emiclaerse weg (op een steenworp afstand van de IJzertijdhuisen), kwam tot onze grote verrassing, vlak onder het maaiveld, een complete Romeinse kom van terra sigillata aardewerk uit de grond. Er waren die dag al wat crematieresten gevonden in de buurt van de kom en het bleek dat deze als urn was gebruikt en begraven. Romeins aardewerk wordt slechts sporadisch ten noorden van de Rijn, die de Limes (grens) van het Romeinse Rijk vormde, gevonden. Het kwam daar terecht via handelscontacten die de Romeinen met de vrije Germanen onderhielden. Het terra sigillata aardewerk stak qua schoonheid en technologie sterk af bij het aardewerk dat de Germanen zelfvervaardigden. De kom is heel nauwkeurig te dateren: hij is rond 200 na Chr. gemaakt en wel in Trier. Het naamstempel van de pottenbakker staat namelijk op de kom, CRICIRO, en het is bekend dat deze in Trier in die tijd werkzaam was. Tijdens het crematieritueel- misschien was er ook een begrafenismaal - is gebruik gemaakt van nog ander vaatwerk. Bij het zeven van de inhoud van de terra sigillata kom kwamen kleine fragmenten ander Romeins aardewerk en glas tevoorschijn. Het onderzoek van de crematieresten wees uit, dat deze behoorden aan een man met een leeftijd van tussen 23 en 40 jaar. Met regelmatige tussenafstanden van ongeveer twee meter werden nog acht crematiegraven ontdekt. Hier waren de resten niet in een urn meegegeven, maar bestonden de graven simpel uit kuiltjes met een doorsnede van 60 cm met daarin de crematieresten en kleine stukjes Romeins aardewerk, glas en metaal.

In een van de graven bevond zich als bijgift een snoer kralen, gemaakt uit been, klei en glas. Het graf bevatte de resten van een vrouw tussen 35 en 52 jaar en van een kind tussen 12 en 16 jaar.

Ruim honderd meter ten noorden van deze plek is in het verleden bij grondwerkzaamheden een kruikje van Romeins aardewerk gevonden, dat door de provinciaal archeoloog in de tweede helft van de tweede eeuw is gedateerd. Het kruikje zou tot hetzelfde grafveld kunnen behoren, maar waarschijnlijker is dat het kruikje behoort bij een tweede grafveld uit de Romeinse tijd. De tot nu toe gevonden grafvelden uit deze periode zijn namelijk vrij klein van omvang. (Het gebied tussen grafveld en kruik kon niet worden onderzocht omdat het een meter is afgegraven.)

*Een bijna complete pot van
besmeten aardewerk werd bij
een van de huizen gevonden.*

*In een van de graven
bevond zich als bijgift een
snoer kralen, gemaakt uit
been, klei en glas.
Het graf bevatte de resten
van een vrouw tussen
35 en 52 jaar en van een
kind tussen 12 en 16 jaar.*

Dit soort Romeinse grafvondsten ten noorden van de Limes is in Nederland slechts van twee andere plaatsen bekend: Colmschate (Overijssel) en Putten (Gelderland).

Aan de Romeinse goederen moet door de Germanen een bepaalde waarde zijn toegekend, anders zouden ze niet als grafgift zijn meegegeven.

literatuur

- F. Snieder, 'Een opmerkelijke vondst aan de Schothorsterlaan', *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie Gemeentewerken Amersfoort*, 13, (maart 1989)

BAARN De Drie Eiken W.J. VAN TENT

Naar aanleiding van een vondstmelding werd in 1988 onderzoek uitgevoerd op het industrieterrein-in-aanleg De Drie Eiken in Baarn. Daarbij kwamen sporen uit het Paleolithicum, het Mesolithicum, het Neolithicum en de late Middeleeuwen aan het licht. Zeer zeldzaam was de vondst van een crematiegraf van de standvoetbekercultuur.

Door de heer dr. J.A. Bakker (IPP) werd gemeld, dat op het industrieterrein-in-aanleg 'De Drie Eiken' een groot randfragment van een maritieme klokbeker was gevonden. Een eerste verkenning ter plaatse werd uitgevoerd door de heer drs. J.W.H. Hogestijn (ROB) samen met de heer T.J. Cleij, correspondent van de ROB te Baarn. Daarbij werden enkele sporen aangetroffen, daterend zowel uit de prehistorie als de late Middeleeuwen. Op grond hiervan werd besloten een noodonderzoek uit te voeren. De leiding berustte bij de boven al genoemde drs. J.W.H. Hogestijn en de provinciaal archeoloog. Het onderzoek duurde van 9 augustus tot 9 september 1988. Het werd mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de gemeente Baarn.

Tijdens het onderzoek werden resten van bewoning uit het late Paleolithicum, het Mesolithicum, het Neolithicum en de late Middeleeuwen aangetroffen. De mesolithische bewoningssporen bestaan uit twee activiteitsgebieden. Het ene wordt gekenmerkt door een concentratie van haardkuilen en vuursteen-artefacten, het andere door vuursteen-artefacten en grote hoeveelheden zogenaamde kookstenen. Verder kwam een ovale mesolithische kuil met mogelijke paalkuilen aan het licht. Daarin bevonden zich vuursteen-artefacten, houtskool en brokjes rode oker.

Uit het late Neolithicum zijn resten van begravingen aangetroffen. Zij bestaan uit een grafheuvelrestant en een crematiebijzetting. Vooral de laatste is bijzonder, omdat het om een standvoetbeker-crematiegraf gaat. Er werden namelijk de resten van één (of mogelijk twee) verbrande bekertjes in gevonden. Analyse van het verbrande skeletmateriaal door de heer drs. M. Hoogland te Leiden leerde, dat het om een jonge vrouw ging. Het vrouwelijk geslacht van de begravene wordt

bevestigd door de bijgaven: een spinklosje en twee priemen van schape- of geitebot. Verder bleek een hoeveelheid verkoolde gezuiverde naakte gerst aan de dode te zijn meegegeven. Een houtskoolanalyse door mw. drs. L.I. Kooistra (ROB) gaf aan, dat bij de crematie gebruik is gemaakt van eike- en lindehout, waarbij het laatste, op grond van het voorkomen van fossiele schimmelbeschadigingen, gediend zal hebben als aanmaakhout.

Het grafheuvelrestant kan worden gedateerd in het late Neolithicum en moet worden toegeschreven aan een late fase van de Veluwe Klokhekgroep. Dit kan worden geconstateerd op grond van de grafkuiloriëntatie en vooral de bijgiften, die bestaan uit een slordig afgewerkt vuurstenen mes en een vuurstenen bikkel. Parallellen geven aan, dat het vermoedelijk om een mannegraf gaat.

Resten van bewoning uit het Neolithicum zijn tijdens het onderzoek niet herkend. Na afloop ervan is door amateur-archeologen echter nog wel een concentratie van scherven uit deze periode gevonden. Op grond van hun versiering moeten zij worden toegeschreven aan de Laat Havelte fase van de Trechterbekercultuur. Aangezien het complex ook diverse vuursteen-artefacten omvatte, kan men het beschouwen als een nederzettingsvondst. Het is echter niet onmogelijk, dat het verband houdt met een vlakbij gelegen crematiegraf.

De vondsten uit de late Middeleeuwen zijn nog niet nauwkeurig gedetermineerd. Een datering in de late 13de en/of vroege 14de eeuw lijkt echter het meest waarschijnlijk. De duur van de bewoningsactiviteiten is in ieder geval niet zeer lang geweest. Tot de sporen uit deze periode behoort een slotenpatroon, dat is ingegraven vanuit een nu grotendeels verdwenen veenoppervlak. Uit dit patroon is het verloop van een weg af te leiden. Verder behoren ertoe de plattegronden van een drieschepige boerderij, met duidelijk onderscheiden woon- en stalgedeeltes, van een schuur en van een ronde(?) hooimijt. Door de hoge grondwaterstand was een deel van de eikehouten palen goed bewaard gebleven. Deze palen zijn bemonsterd ten behoeve van dendrochronologisch onderzoek, samen met een eik, afkomstig uit het nabij gelegen veen.

BAARN Eembrugge T.J. CLEIJ

Veldverkenningen en waarnemingen tijdens het afsnijden van een bocht in de Eem ter hoogte van Eembrugge hebben informatie opgeleverd over de nederzetting Ter Eem. Deze nederzetting zal gezien het vondstmateriaal in de tweede helft van de 12de eeuw zijn ontstaan. De teruggevonden aardewerkfragmenten zijn eenvoudig en dateren uit de 12de en 13de eeuw. Het grotendeels ontbreken van later vondstmateriaal geeft aanleiding te veronderstellen dat dit gedeelte van de Eem omstreeks 1300 bedijkt is, waarna de bewoning zich achter deze dijken zal hebben teruggetrokken.

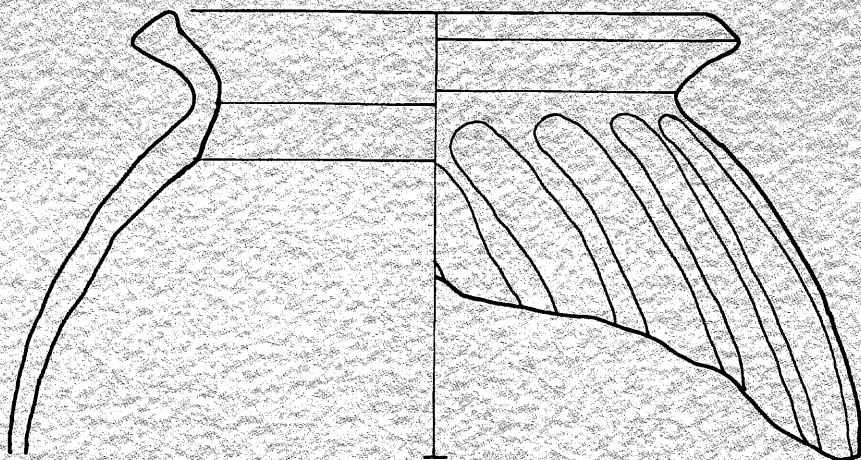
In de zomer van 1986 werd in verband met de normalisatie van de rivier de Eem een bocht afgesneden ter hoogte van Eembrugge. In de nabijheid van de bocht is een terrein gelegen waarop eeuwenlang het kasteel Ter Eem heeft gestaan. Uit enkele historisch bronnen is bekend dat in de late middeleeuwen rond dit kasteel een nederzetting heeft gelegen. Omdat deze bronnen geen informatie bevatten over de ligging, het ontstaan en de omvang van deze nederzetting werden de grootschalige grondverzet-activiteiten gedurende enkele maanden op de voet gevolgd door leden van de archeologische werkgroep van de Historische Kring Baerne. Het afsnijden gebeurde deels met behulp van baggerschepen, deels met dieplepelkranen. De door de dieplepelkranen op hopen gezette grond leende zich, in tegenstelling tot de bagger die meteen werd afgevoerd, voor het verzamelen van vondsten. Ondanks het hoge grondwater konden ook in de uitgegraven gedeelten enkele waarnemingen worden gedaan.

De vondsten bleken op twee gedeelten geconcentreerd. Een zuidelijke vondstconcentratie, gelegen in de nabijheid van het kasteelterrein, bestond uit 12de-eeuwse scherven en resten van funderingspalen. De meeste scherven zijn afkomstig van eenvoudige grijze kogelpotten. Een enkele scherf is van duurder geïmporteerd aardewerk. Het betreft materiaal uit Pingsdorf, paffrath en Andenne. Door de wijze van graven van de aannemer was het helaas niet mogelijk de funderingspalen te documenteren.

Een tweede, noordelijker gelegen, vondstconcentratie bestond uit afval dat dateert uit het midden van de 13de eeuw. Het afval is hoogstwaarschijnlijk gestort in een waterloop die precies bij de vindplaats de Eem instroomde. Deze waterloop is op 17de-eeuwse kaarten nog goed zichtbaar. Bij de grote hoeveelheid scherven valt op dat het percentage import aardewerk (Andenne en proto-steen-goed) vrij klein is in verhouding tot de grote hoeveelheid lokaal vervaardigde kogelpotfragmenten. Behalve scherven konden ook tweede loden gewichtjes en vier spinsteentjes geborgen worden. Men gebruikte in de huishouding een spinsteentje in combinatie met een stokje voor het in elkaar draaien van bijvoorbeeld wol of vlas tot een draad.

Het is interessant om deze op zichzelf misschien weinig spectaculaire vondsten in hun historische context te plaatsen zodat duidelijk wordt wat hun belang voor de lokale geschiedenis is.

In de 12de eeuw is men de lagere gebieden langs de Eem gaan ontginnen. Het vondstmateriaal wijst erop dat de ontginners in het midden van de 12de eeuw, ruim honderd jaar voor de eerste vermelding, de omgeving van Eembrugge hebben bereikt. Op dit punt was de Eem niet alleen gemakkelijk over te steken, maar kwamen tevens, zoals tijdens het onderzoek duidelijk zichtbaar was, enkele dekzandruggen aan het oppervlak. Deze dekzandruggen waren hoger en minder nat dan de rest van de omgeving. Deze aantrekkelijke ligging resulteerde in de stichting van een nieuwe nederzetting op de oostelijke Eemoever.

Randfragment van
een kogelpot, versierd
met vingerstrepen.
Datering: midden
van de 13de eeuw.

Behalve scherven konden
ook tweede loden
gewichtjes en vier
spinsteentjes geborgen
worden. Men gebruikte in
de huishouding een
spinsteentje in combinatie
met een stokje voor het
in elkaar draaien van
bijvoorbeeld wol of vlas
tot een draad.

De sporadisch teruggevonden funderingspalen zijn de enige overblijfselen van de toentertijd aanwezige bebouwing. Vanwege de belangrijke ligging werd de nederzetting spoedig uitgebreid met een kasteel, het Huis Ter Eem. De eerste vermelding van de nederzetting dateert uit 1254 en de naam is dan 'Ecclesie de Ema', kerspel Ter Eem. Zoals uit het 13de-eeuwse vondstmateriaal duidelijk naar voren komt, hebben we op dat ogenblik nog te maken met een eenvoudige agrarische gemeenschap en nog niet met de latere doorvoerhaven naar Amersfoort. Als er in het jaar 1300 hulp wordt beloofd aan Amersfoort wordt er in de akte niet meer gesproken van kerspel Ter Eem, maar van 'Eembruckge'. Blijkbaar is er inmiddels een brug over de Eem gebouwd. De nederzetting kreeg in de loop van de 14de eeuw stadsrechten. Uit de hierop volgende bloeiperiode van de nederzetting zijn tijdens het onderzoek geen sporen teruggevonden zodat het beeld dat we aan de hand van de vondsten van de nederzetting hadden vrij abrupt wordt afgebroken. De enige verklaring hiervoor kan zijn dat de Eem omstreeks 1300 is bedijkt, waarna de bewoning zich achter de dijk zal hebben teruggetrokken, terwijl het archeologisch onderzoek buitendijks heeft plaatsgevonden.

Inmiddels was de nederzetting dusdanig gegroeid dat de bewoners vijf kilometer verderop een tweede nederzetting, Eemnes, hadden gesticht. De bloei van Eembrugge werd wreed verstoord toen de Geldersen in 1527 het dorp verwoestten. Wat nog restte van de nederzetting verhuisde naar de westoever en bestaat nog steeds onder de naam Eembrugge.

literatuur

- T.J. eLEIJ, 'Het kerspel Ter Eem', *Historische Kring Baerne*, 12 (1988), 3. 2 - 9

BAARN **Laanstraat** T.J. CLEIT

Eind 1988 werd door de Baarnse gemeenteraad een voorbereidingsbesluit genomen voor het wijzigen van het bestemmingsplan Centrum om op die manier de uitbreiding van een supermarkt mogelijk te maken. In de nabijheid van deze supermarkt werden in 1986 belangrijke vondsten gedaan met betrekking tot de oudste geschiedenis van de kern van Baarn. Om een indruk te krijgen van het archeologisch materiaal dat bij de uitbreiding verloren zou gaan vond in maart 1989 op een klein gedeelte van het terrein, gelegen naast Laanstraat 87, een proefonderzoek plaats. Dit onderzoek werd uitgevoerd door de archeologische werkgroep van de Historische Kring Baerne.

Al snel bleek dat de grond door graafwerkzaamheden in de 18de en 19de eeuw vrij diep was verstoord waardoor maar weinig oudere grondsporen waren overgebleven. Opvallend waren op ongeveer 80 centimeter onder het maaiveld de

vele driehoekige verstoringen. Deze sporen zijn ontstaan door grondbewerking met een puntige schop. Onder het sporadisch nog aanwezige landbouwdek werd ook een (paal)kuil teruggevonden. Tijdens het onderzoek zijn verscheidene scherven uit de 12de en 13de eeuw gevonden, zodat kan worden aangenomen dat de gevonden sporen uit deze periode dateren. Ondanks het feit dat slechts een klein gedeelte van het terrein beschikbaar was voor onderzoek, wijzen de vondsten op een nederzetting in de onmiddellijke nabijheid.

literatuur

- T.J. CLEIT, *Voorlopig verslag van het onderzoek naast Laanstraat 87 (C1000)*, Baarn 1989

DE BILT **Burg. de Withstraat . hoek Tuinstraat** P.K.J. VAN DER VOORDE

Het eerste archeologische onderzoek in het centrum van De Bilt heeft een wezenlijke bijdrage geleverd aan de reconstructie van de geschiedenis van dit dorp. Ruim voor de eerste vermelding, aan het einde van de 12de eeuw, werd het terrein ontgonnen door het graven van afwateringssloten. Reeds in de 13de eeuw werd het terrein bebouwd en is dit in latere perioden altijd gebleven. Tijdens het onderzoek werden dan ook overblijfselen teruggevonden die dateren uit de 12de tot 19de eeuw.

Voor de bouw van een onderkelderde flat in De Bilt moest het terrein op de hoek van de Burgemeester de Withstraat en de Tuinstraat ongeveer twee meter diep ontgraven worden. Dankzij de medewerking van de bouwer, Lisman en Lisman uit Zeist, werd deze ontgraving trapsgewijs uitgevoerd. Dit gaf de Onderzoeksgroep Zandgronden van de AWN afdeling Utrecht e.o. in november 1987 de gelegenheid om voor de eerste keer onderzoek te doen naar het ontstaan van de nederzetting De Bilt.

In de diepste laag waren twee verkavelingssloten te zien op een afstand van ongeveer tien meter. De sloten tekenden zich als donkere banen af in het ongestoorde zand en waren gevuld met kleiig zand vermengd met organisch materiaal. Ditzelfde werd in twee kuilen aangetroffen. In de vulling van deze kuilen werden kogelpotscherven, onder ander uit Paffrath, een scherf van een groot voorraadvat, blauwgrijs, waarschijnlijk uit Elmpt-BIÜggen afkomstig, en een vloertje van kloostermopbrokken van 1X1,5 meter aangetroffen. Het geheel moet in de 13de eeuw gedateerd worden. Verder werd ook een aantal paalgaten metschorsresten gevonden die mogelijk uit dezelfde periode dateren. Aangenomen moet worden dat het terrein is ontgonnen in de 12de eeuw (verkavelingssloten) waarna er in de 13de eeuw bebouwing heeft plaatsgevonden.

Bijna een halve meter hierboven werd een fundering van kloostermoppen in situ

aangetroffen: één laag dik, drie stenen breed, twee meter lang. Ook werd een gedeelte van een eind 14de-eeuws keldertje met een vloertje van plavuissjes gevonden, die vóór verder onderzoek ontvreemd werden. Naast het keldertje werd het restant van een tonput opgegraven waarin 15de-eeuwse scherven aangetroffen werden. Uit deze periode werd grijs, reducerend gebakken aardewerk met standlobben gevonden, waarschijnlijk een melkteil, mogelijk Utrechts rond 1400, en Siegburger steengoed. Misschien is rond 1400 het aanvankelijk houten gebouw vervangen door een stenen huis, of in ieder geval door een stenen kelder. In de kelder werd een nagenoeg complete Deense Jydepot van 25 cm hoog gevonden, op drie pootjes en met twee oren, staande op de vloer. Gezien ook de andere vondsten is de kelder aan het einde van de 17de eeuw buiten gebruik geraakt.

Eén van de oude kavelsloten bevatte midden 16de-eeuws aardewerk en is blijkbaar in die periode dichtgegooid. Het betreft behalve eenvoudig roodbakkend aardewerk ook resten van steengoed met zoutglazuur uit Keulen en Raeren. Een bijzondere (toevals)vondst vormde een vuursteenafslag met gebruiksretouche.

Bijna een halve meter hoger werd een op een plank gefundeerde keldermuur gevonden. In de keldervloer was een patroon van afdrukken van plavuizen te zien. Ook deze plavuizen werden gestolen. Een datering rond 1700, gelijktijdig met het dichtgooien van de andere kelder, is niet onwaarschijnlijk. Enkele kuilen en het restant van een waterput waren opgevuld met een typisch 17de tot 19de-eeuwse vulling: roodbakkend aardewerk, zoals grappen, kannen en koekepannen.

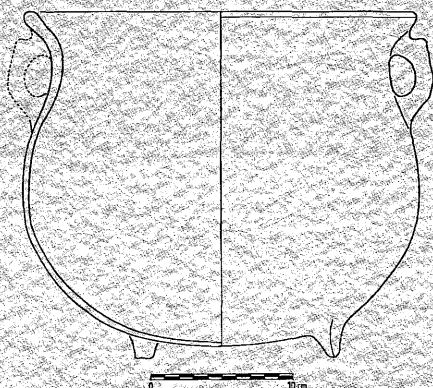
literatuur

- T.J. CLEIT, *Een archeologisch onderzoek in het centrum van De Bilt, verslag en resultaten*, Utrecht 1988
- H. FOKKENS, 'Een archeologisch onderzoek in het centrum van De Bilt', in: *Jaarverslag A WN-afdeling Utrecht e.o* 1988, 16-20

BUNNIK Vechten W.J. VAN TENT

In 1989 vond een opgraving plaats in de buurt van het Romeinse castellum Fectio, bij Vechten. Er werden veel sporen uit de Romeinse tijd aangetroffen, waarschijnlijk restanten van de vicus - de burgerlijke nederzetting - bij het fort. Interessant was de vondst van een groot fragment van een stenen altaartje met inscriptie.

In 1989 werd een eerste aanzet gegeven tot een grootschalig onderzoek in de omgeving van het Romeinse castellum Fectio. Niet ver van de buurtschap Vechten, op het erf van een thans verdwenen boerderijtje, gelegen direct ten zuiden van de A12 en ten westen van de Achterdijk, werd een ongeveer west-oost verlopende sleuf getrokken. Het onderzoek stond onder leiding van de heer F. van Kregten (ROB) en de provinciaal archeoloog en duurde van 11 tot 28 september en

fydepot uit het keldertje (hoogte 25 cm.) Een fydepot is een eenvoudige handgevormde pot van grijs aardewerk. Dergelijke potten werden tot in de 18de eeuw in Denemarken op grote schaal gemaakt. De fydepot werd vaak meegenomen op schepen en wordt daardoor af en toe ook buiten Scandinavië teruggevonden.

Fragment van een stenen altaar. De bewaarde hoogte is 21 cm, de breedte 15 cm terwijl het altaar 6,5 cm dik is. De inscriptie luidt:

*Fortvnae sacrvm Antonivs
Priscvs. Hetgeen betekent:
<aan> Fortuna (de godin
van het geluk) gewijd
<door> Antonius Priscus*

23 oktober tot 3 november 1989. Het werd gefinancierd door Rijkswaterstaat. Het opgravingsterrein ligt niet minder dan ongeveer 900 m ten oosten van het castellum. Tijdens het onderzoek bleek, dat ook op die afstand nog volop Romeinse sporen en vondsten in de bodem aanwezig zijn. Gevonden werd een patroon van ongeveer noordwest-zuidoost en loodrecht daarop verlopende greppels en een groot aantal waterputten en (afval)kuilen. Duidelijke gebouwsporen werden niet aangetroffen. Onder de vele vondsten valt een fragment van een altaartje op.

Het in 1989 onderzochte oppervlak is te klein om nu reeds een uitgebreide interpretatie toe te laten. Deze zal moeten wachten tot de verwachte grootschalige opgravingen in het tracé van de verbreding van de A12. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat de in 1989 gevonden sporen deel hebben uitgemaakt van de virus, de bij het castellum behorende burgerlijke nederzetting, die zich kennelijk tot hier heeft uitgestrekt.

literatuur

- J. HOEVENBERG, 'Vechten: om leven of dood', in: *Jaarverslag AWN-afdeling Utrecht e.o.* 1989, 25-28

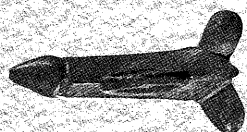
BUNNIK Signaleringen en vondstmeldingen

Ook in 1988 en 1989 ontving de provinciaal archeoloog vele vondsten, die in of bij het Romeinse castellum Fectio waren gedaan. De belangrijkste vinders zijn de heren A. Beukhof, te Zeist, AD.M. Heijn, te Maarssen, en G. Schellingerhout, destijds te Swifterband. De vondsten zijn alle te dateren in de Romeinse tijd. Vermeldenswaard zijn een fragment van een terra cottabeeldje van de god Mercurius, een eveneens terra cotta-kopje van een moedergodin, een hertshoornen amulet met fallussymbool, een zool van een leren sandaal en enkele bronzen voorwerpen.

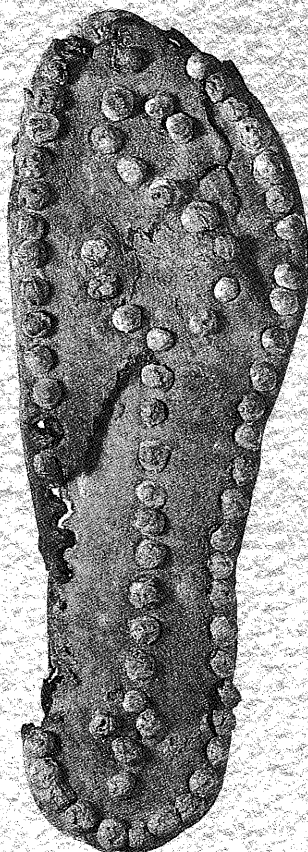
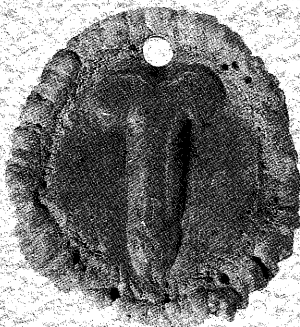
Op een omgeploegde akker ten noordoosten van de Kromme Rijn en ten noorden van de spoorlijn werden in februari 1988 door de heer A. Beukhof, correspondent van de ROB te Zeist, scherven uit de Middeleeuwen gevonden. Het gaat daarbij om Pingsdorf-, Andenne-, paffrath- en kogelpot-aardewerk, voornamelijk te dateren in de 12de en 13de eeuw. Eén wandscherf zou uit de vroege Middeleeuwen (Karolingische tijd) kunnen stammen.

Op een akker, die deel uitmaakt van het grote nederzettingsterrein 'De Klaproos', aan de Achterdijk, werden door de heer Beukhof diverse vondsten gedaan, alle daterend uit de late IJzertijd/Romeinse tijd. Het zijn met name randscherven en versierde wandscherven van handgevormd aardewerk, maar ook enkele scherven van op de draaischijf gevormde import-keramiek (onder meer een randscherf van een terra sigillata-kom Drag. 37, datering: derde kwart 1ste eeuw na Chr.). Tenslotte is nog een werktuig van bewerkt hertshoorn vermeldenswaard.

ringamulet met
fallus-symbool

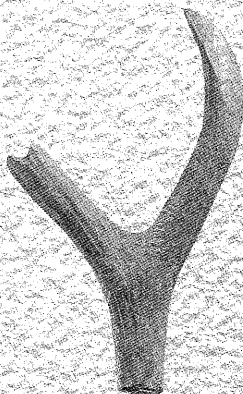

Een hertshoornen amulet
met fallussymbool

Een zool van een leren
sandaal met een bijzonder
nagelpatroon

Bronzen voorwerp,
misschien een stempel

Het werktuig van
hertshoorn, gevonden
nabij Werkhoven.

DOORN **Ludenbos** W.J. VAN TENT

Op 23 maart 1988 werden door de heer J.W. Noordam, van de ROB, en de provinciaal archeoloog verkenningen uitgevoerd op twee plaatsen in de gemeente Doom, waar de aanwezigheid van prehistorische grafheuvels werd vermoed. De eerste plaats was het Ludenbos, aan de Arnhemse Bovenweg (zie ook *Archeologische kroniek* 1985-1987, 32). De verkenning maalde duidelijk, dat de heuvels, die hier zijn gelegen, waarschijnlijk alle stuifheuvels zijn en een mensenhand er niet aan te pas gekomen is. De tweede plaats was het landgoed Groot-Moersbergen. Het karakter van de daar aangetroffen heuvels (sommige met een 'ringwal' er omheen) kon op dat moment niet met zekerheid worden vastgesteld. Bij een nader onderzoek in 1989 bleken ook deze heuvels geen grafmonumenten te zijn.

DOORN **Sterkenburgerlaan** W.J. VAN TENT

Op 4 april 1989 voerde de provinciaal archeoloog een verkenning uit op land van de heer RA. Rijkens, aan de Sterkenburgerlaan, op de grens met de gemeente Driebergen-Rijsenburg. Bij het graven van een vijver waren daar vondsten gedaan uit de 13de en 14de eeuw (Andenne, vroeg steengoed en grijsbakkend aardewerk). Aan de rand van de vijver waren grondsporen zichtbaar onder een ongeveer 60-70 cm. dikke bouwvoor. Hoewel het karakter ervan niet duidelijk kon worden vastgesteld, wijst hun aanwezigheid erop, dat het terrein in genoemde periode bewoond is geweest.

Bij de vondsten, bewaard door de heer Rijkens, bevinden zich ook enkele scherven van IJzertijd-aardewerk. De herkomst ervan is niet geheel zeker. Zeer waarschijnlijk zijn zij echter te voorschijn gekomen tijdens het planten van bomen in het bos ten noord-oosten van de middeleeuwse vindplaats. Het is heel goed mogelijk, dat zich daar een nederzettingsterrein uit de IJzertijd bevindt. Ook op andere plaatsen is gebleken, dat onder de esdekken op de zuidhelling van de Utrechtse Heuvelrug sporen en vondsten uit die periode kunnen worden aangetroffen. Er zijn zelfs aanwijzingen, dat het gebied toen relatief dicht bevolkt is geweest.

EEMLAND W.J. VAN TENT

Begin 1988 stelde de Landinrichtingscommissie Gewest Eemland gelden ter beschikking voor een kleinschalige archeologische veldkartering in dit herinrichtingsgebied. Op verzoek van de ROB werd deze kartering in het najaar van 1988

uitgevoerd door de Stichting RAAP te Amsterdam. De resultaten waren verrassend in die zin, dat van de verwachte middeleeuwse bewoningssporen haast niets werd gevonden, maar dat wel meso- en neolithische resten werden aangetroffen. Een uitbreiding en intensivering van het onderzoek leek daarom gewenst. De gemeentes Amersfoort, Baarn, Bunschoten, Eemnes en Soest, en het Stimuleringsfonds van de Universiteit van Amsterdam bleken bereid deze te financieren. Met het veldwerk werd in 1990 een aanvang gemaakt.

HOUTEN **Molenzoom** W.J.vANTENT

Onderzoek in 1989 in de wijk Molenzoom in deze gemeente bracht sporen van een op stenen poeren gefundeerd Romeins gebouw aan het licht. Interessant was de vondst van grote fragmenten van een Romeinse muurschildering.

Begin 1989 waarschuwde de heer L.M.J. de Keijzer, correspondent van de ROB te Houten, dat in de bouwput van het nieuwe kantoorgebouw van de Onderlinge Nationale Verzekering tegen Ziekenhuiskosten aan de Standerdmolen Romeinse scherven en puin werden gevonden. Bij een verkenning op 27 februari werden sporen van een ingraving aangetroffen, waarin zich aardewerkscherven, tufsteenfragmenten, stukken van dakpannen en mortelresten bevonden, alle te dateren in de Romeinse tijd. Ook op andere plaatsen in de bouwput waren sporen van ingravingen waarneembaar en ook deze leverden Romeins puin op. De voor de hand liggende conclusie was, dat in de Romeinse tijd op deze plek een stenen gebouw had gestaan.

Romeinse stenen gebouwen wijzen altijd op een bijzondere - sterk geromaniiseerde - nederzettingenvorm. Resten ervan zijn zeldzaam in het Kromme Rijngebied. Om die reden stelde de provinciaal archeoloog direct pogingen in het werk om in de aan de bouwput grenzende terreinen, die nog onbebouwd waren, een nader onderzoek uit te voeren. Na verkregen toestemming van de betrokken grondeigenaren vond dit onderzoek plaats van 26 juni tot 14 juli 1989, zowel aan de oost- als de noordzijde van de bouwput. Het onderzoek werd gefinancierd door de Provincie Utrecht en stond onder leiding van de heer F. van Kregten (ROB) en de provinciaal archeoloog.

Ten oosten van de bouwput van het nieuwe kantoorgebouw werden geen sporen aangetroffen, ten noorden ervan kwam echter een bijzonder interessante structuur te voorschijn. Deze bestond uit twee evenwijdige rijen van elk acht min of meer vierkante basementen ('poeren'), bestaande uit brokken natuursteen.

De zijden van de poeren waren ongeveer 0,5 à 0,75 m. De afstand tussen de beide rijen bedroeg 7,5 m. Op een afstand van drie meter ten westen van de meest westelijke rij poeren, en ook weer evenwijdig daarmee, liep een rij paalkuilen. Met één uitzondering lagen deze niet in het verlengde van de paren poeren. Ofer ook paalgaten geweest zijn aan de oostzijde van de oostelijke rij poeren kon niet worden nagegaan, vanwege een recente verstoring.

De poeren en paalkuilen tezamen lijken de plattegrond van een minimaal ongeveer 10,5 m breed en 15 m lang bouwsel te vormen. Dit bouwsel kan aan de noordzijde nog langer zijn geweest: de situatie is daar door verstoringen onduidelijk. Ten zuiden van de opgravingsput, dus in de richting van de bouwput, hebben de poeren in ieder geval nog een aantal meters doorgelopen. Amateurarcheologen herinneren zich daar concentraties natuursteen te hebben waargenomen, die er sterk op lijken.

De aard van het gebouw is raadselachtig. Hebben wij te maken met een (stenen?) gebouw met aan de westzijde (en aan de oostzijde?) een houten 'zuilengalerij'? Is het gebouw onderdeel van een groot geromaniseerd boerenbedrijf (een zogenaamde villa)? De vondst van grote fragmenten van een muurschildering van hoge kwaliteit) wijst er in ieder geval op, dat het gebouw, of een gebouw in de buurt, weelderig uitgemonsterd moet zijn geweest met een duur 'behang' in Romeinse stijl.

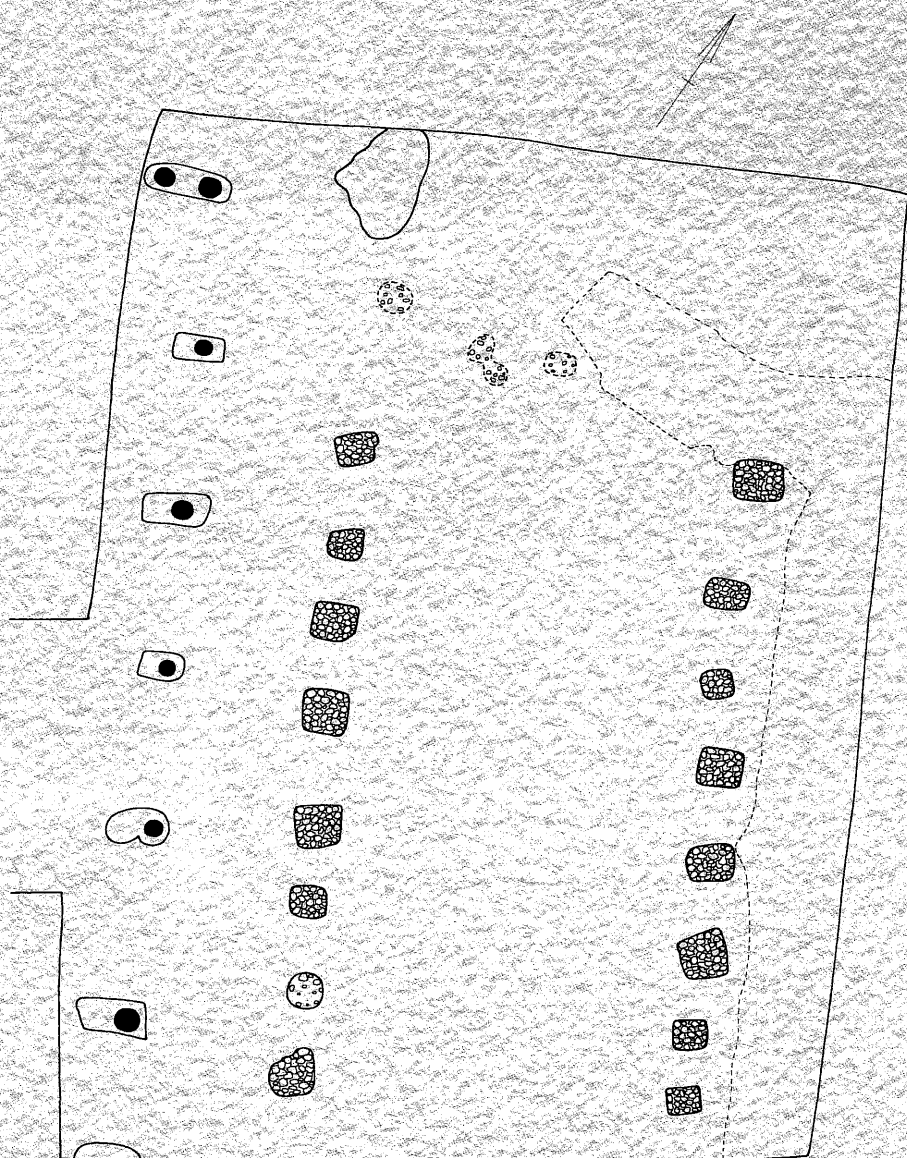
In 1989 kon niet het gehele nog beschikbare terrein ten noorden van de bouwput worden opgegraven. Gehoopt wordt, dat in de nabije toekomst verder onderzoek mogelijk zal zijn. Misschien dat dan antwoord kan worden gegeven op de vele nog open staande vragen.

Literatuur

.1. DE KEITZER, P.Koch en O. Wttewaall, *De Geer of de Reumsthoofstede*, Houten 1988

HOUTEN **Kasteelterreinen Blommesteijn, Merckeburg en Schalkwijk** W.J. VAN TENT

Binnen het door het landinrichtingsproject Schalkwijk bestreken gebied liggen drie terreinen, waarin zich de overblijfselen van middeleeuwse kastelen bevinden. Het zijn - van noord naar zuid - Merckeburg, Schalkwijk en Blommesteijn. In overleg met de Landinrichtingsdienst werd besloten aan de Stichting RAAP te Amsterdam opdracht te geven op elk van deze terreinen bodemweerstandsmetingen uit te voeren. De metingen werden eind 1988 onder leiding van mw. drs. K. Anderson (RAAP) uitgevoerd. De rapportage volgde begin 1989. Met betrekking tot het kasteelterrein Schalkwijk resulteerden de metingen in een bijzonder

Onderzoek in 1989 in de
wijk Molenzoom bracht
sporen van een op stenen
poeren gefundeerd Romeins
gebouw aan het licht.
Geheel links is nog de rij
paalsporen zichtbaar,
misschien een van de houten
zuilengalerijen.

0 5 m

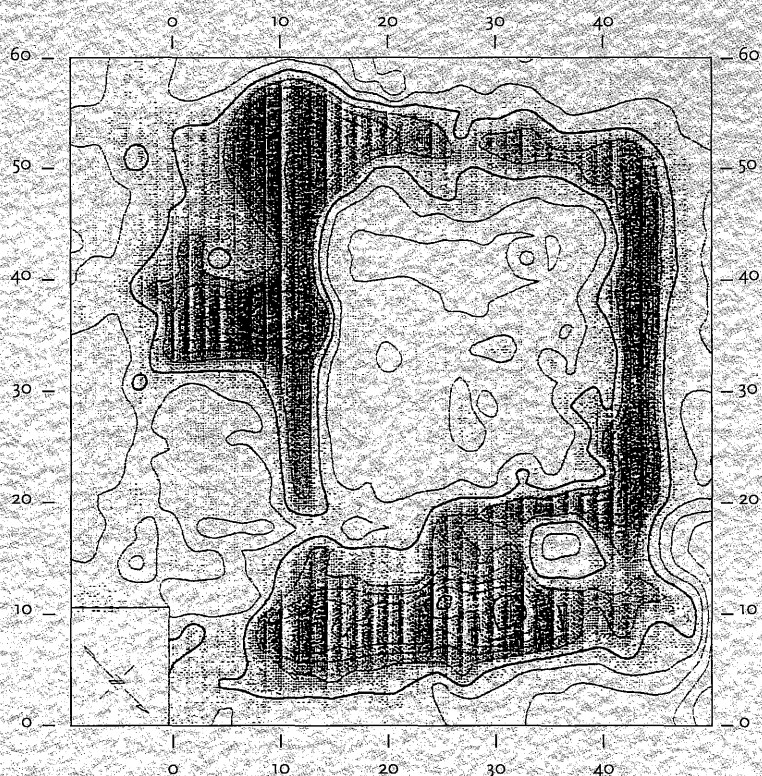
duidelijke en goed te interpreteren plattegrond. Met betrekking tot Merckeburg was het weerstandspatroon aanzienlijk minder duidelijk. Wel kon de reeds eerder (zie *Archeologische kroniek* 1985-1987, 33-34) vastgestelde ongeveer vierkante plattegrond worden herkend, maar de details waren vaag. Met betrekking tot Blommesteijn was de uitkomst teleurstellend: zelfs de plaats van het voormalige kasteel was niet met volledige zekerheid terug te vinden. Op grond van deze resultaten werd besloten de grachten van Schalkwijk opnieuw uit te graven en de kasteelplattegrond als een eiland daarbinnen zichtbaar te maken. Aan het geheel zou dan een toeristisch-recreatieve bestemming worden gegeven. Met betrekking tot Merckeburg werden op dat moment geen bijzondere maatregelen voorgenomen, behalve uiteraard het voortduren van de bescherming. Blommesteijn werd van de lijst van archeologische monumenten afgevoerd.

Als voorbereiding op de werkzaamheden bij kasteel Schalkwijk voerde de ROB, onder leiding van de provinciaal archeoloog, in februari 1989 nog een proefopgraving uit op het terrein. Daarbij werden de gegevens, die het onderzoek van RAAP hadden opgeleverd, bevestigd en kon de kasteelplattegrond tot in details worden gereconstrueerd. Later dat jaar werden, onder begeleiding van de ROB, de grachten uitgegraven en kreeg het monument zijn definitieve vorm. Te zijner tijd zal het een aangepaste beplanting krijgen en zal er een informatiepaneel bij worden geplaatst.

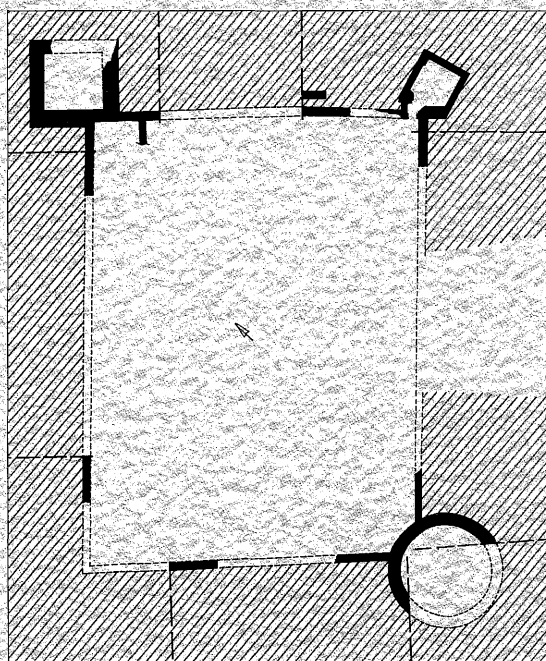
HOUTEN Schalkwijk . Pothuizerweg W.J. VAN TENT

Op een terrein aan de Pothuizerweg, waar in verband met de ruilverkaveling Schalkwijk een afwateringssloot zal worden gegraven, werd van 18-21 januari 1988 een proefonderzoek uitgevoerd. Op grond van eerdere verkenningen werden hier namelijk sporen van een nederzetting uit de IJzertijd/Romeinse tijd verwacht. Het onderzoek werd gefinancierd door de Landinrichtingsdienst en stond onder leiding van de heer A.G. Jong, van de ROB, en de provinciaal archeoloog. Loodrecht op de Pothuizerweg werd een proefsleuf van een kleine honderd meter lengte aangelegd. Hierin werd geen enkele spoor uit de genoemde periode waargenomen. Direct ten noorden van de proefsleuf werden, in de wanden van de daar reeds gegraven sloot, echter wel sporen aangetroffen en vonden gedaan uit de betreffende periode. Hieruit moet worden geconcludeerd, dat er inderdaad een nederzetting uit de IJzertijd/Romeinse tijd heeft gelegen, maar dat de zuidgrens daarvan iets noordelijker verloopt dan tot nog toe werd aangenomen.

De resultaten van de weerstandsmeting van kasteel Schalkwijk geven duidelijk een rechthoekige vorm weer.

Als voorbereiding op de werkzaamheden bij kasteel Schalkwijk voerde de ROB, onder leiding van de provinciaal archeoloog, in februari 1989 nog een proefgraving uit op het terrein. Daarbij werden de gegevens, die het onderzoek van RAAP hadden opgeleverd, bevestigd en kon de kasteelplattegrond tot in details worden gereconstrueerd.

HOUTEN Tiellandt W.J. VAN TENT

Van 1985 tot en met 1987 vond in de uitbreidingswijk Tiellandt in de gemeente Houten een grootschalig nederzittingsonderzoek plaats. In de op de opgraving volgende jaren werd verder gewerkt aan de determinatie van de vondsten. Daaruit kwam onder meer naar voren, dat de hoeveelheid vondsten uit de Vroege Middeleeuwen groter was, dan aanvankelijk gedacht. Ook zijn er botanische vondsten gedaan zoals resten van granen en onkruid, die nieuw licht kunnen werpen op de akkerbouw in deze periode. De resultaten zullen te zijner tijd verwerkt worden in een publikatie van de uitwerking van de opgraving.

In 1988 werd hieraan voorafgaand alvast een vroeg-middeleeuwse waterput uitgewerkt en gepubliceerd. De waterput dateert op grond van het gevonden aardewerk en twee C-14 dateringen van rond 7°. Oorspronkelijk was de put 3 meter diep, maar slechts 90 cm van het hout was bewaard gebleven. Daaruit was de constructie op te maken. Die bestond uit 6 delen eikehout die met klammen aan elkaar bevestigd waren.

Naast plantenresten, botten van runderen, varkens en schaaap/geit werden onder andere resten van paling en snoek en een stuk geiteleer in de vulling van de put gevonden. Meest opvallend was echter de vondst van fragmenten van de wand van een kalebas. Kalebassen worden in 9de-eeuwse literatuur onder andere aangehaald als verpakkingsmateriaal (fles) voor vloeibare zaken. De subtropische vrucht moet uit Zuid- of Midden Europa, misschien wel via de handelsnederzetting Dorestad, als 'container' naar Houten gekomen zijn.

literatuur

- L.L. KOOISTRA EN W.A.M. HESSING, 'Ein frühmittelalterlicher Brunnen mit einer exotischen Frucht aus Houten', *Berichten van de ROB*, 38 (1988), 2^o7-228
- J. VAN DER ROEST, 'Opgravingen in het uitbreidingsplan Tiellandt', *Tussen Rijn en Lek*, 22 (1988), 3, 1-15

HOUTEN Zorgvliet REDACTIE

Door de ROB werd tussen 1985 en 1987 achter boerderij Zorgvliet in het uitbreidingsgebied Tiellandt een opgraving verricht. Men vond er de funderingen van een landhuis, waarin in de 18de eeuw onder meer de schout van Houten en t Gay, Jasper van Lijnden, woonde. Nabij deze funderingen werden muurresten gevonden van een ouder huis, dat in de 16de eeuw in vlammen is opgegaan. Nadat de ROB haar opgraving had afgerond, verkreeg de archeologische werkgroep van de Historische Kring Tussen Rijn en Lek toestemming om de opgraving in 1987-1988 onder supervisie van de ROB voort te zetten en de vondsten te beschrijven.

Het oudere gebouw moet in het begin van de 16de eeuw zijn afgebrand, getuige de vondst van aardewerk en steengoed uit het einde van de 15de eeuw, die onder de brandlaag van as, stro en houtresten werd aangetroffen. Het gebouw was opgetrokken uit stenen met een formaat van 29x14x7 cm, wat zou kunnen betekenen dat hier al in de 14de eeuw een huis heeft gestaan. Een groot deel van de funderingen van dit oudere huis liggen echter onder een geluidswal, waardoor het onmogelijk was het geheel op te graven en te dateren. Mogelijk liggen de resten nog onaangetast onder de wal.

Gezien de leemresten die zijn gevonden, moeten we ons het huis voorstellen als een stenen gebouw met binnen vlechtwerkwanden, die ter isolatie met leem waren bestreken.

Elders op het terrein zijn nog meer vondsten gedaan in het steenformaat van 29x14x7 cm. Zo hebben waarschijnlijk een duivetoren, een ovalen kelder en een bijna vierkant keldertje tot het oude huis behoord.

Rond 1650 heeft men ten noorden van het oudere gebouw een nieuw huis opgetrokken. Dit huis was vrij groot en luxueus, wat onder meer blijkt uit een in de archieven bewaard gebleven beschrijving van het interieur uit 1808. Daarin wordt het buitenhuis Zorgvliet genoemd en bestaat het uit een begane grond met diverse kamers, een verdieping met logeerkamers en daarboven grote zolders. Op het terrein staan stallen, een koetshuis en een schuur, terwijl rondom het huis tuinen zijn gelegen met vruchtbomen en wijngaarden. Dit luxe buiten, dat regelmatig van eigenaar wisselde, werd in 1821 afgebroken.

Tijdens de opgraving werden van dit buiten een kelder van 4,3x3,3 m aangetroffen, alsmede een grote regenwaterbak voor de drinkwatervoorziening, een aantal gemetselde afvoeren, een pompput en een beerput. In de verschillende opgravingsputten werd een rijkdom aan voorwerpen opgegraven.

Behalve veel aardewerk, porselein en glas, bleek ook uit de vondst van wijnflessen en gegraveerde glazen dat de bewoners het behoorlijk breed gehad moeten hebben. Hun dieet bestond vooral uit runderen en varkens, maar ook luxe zaken als oesters, kersen en druiven stonden op het menu. Verder zijn wandtegels, resten van vensterglas, leren schoenen en een tas gevonden. Enkele metalen voorwerpen waren afkomstig van gereedschap, terwijl onder in de pompput een groot houten wagenwiel werd gevonden, afkomstig van een rijtuig. Dergelijke waterwielen werden gebruikt als fundering voor de gestapelde stenen, die het onder de waterspiegel gelegen deel van de putwand vormden.

literatuur

- *Zorgvliet. Archeologische vondsten 'van een bijzonder wel gelegene buitenplaats bij den dorpe van Houten'*, Houten 1992

*Een van de overkluisde
zinkputten, met de drie
afvoeren die daarin loosden.*

*De ronde vorm rechts is een
pomput, gestapeld op een
houten wagenwiel.
Daarnaast een gemetselde
kluis, waarin een opening
voor de zuigbuis van een
pomp was aangebracht.*

HOUTEN Signaleringen en vondstmeldingen

In juni 1988, tijdens werkzaamheden ten behoeve van kassenbouw bij Nieuw Wulven, verzamelde de heer A. Beukhof veel middeleeuwse vondsten. Het zijn scherven van Pingsdorf-, Andenne- en paffrath-aardewerk, kogelpotten en vroeg en laat steengoed, te dateren in de 12de-15de eeuw. Verder zijn te vermelden een deel van een ijzeren spoor en een munt. De heer Beukhof deelde mee, dat tijdens de werkzaamheden een deel van de plattegrond van een waarschijnlijk bakstenen gebouw zichtbaar was geweest.

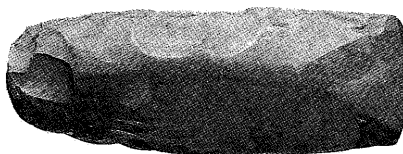
Op 12 oktober 1988 was de provinciaal archeoloog ter controle aanwezig bij de aanleg van een bouwput bij boerderij Het Groen, aan de Oud Wulfseweg. Sporen uit de IJzertijd/Romeinse tijd werden niet aangetroffen, wel een geheel opgevolde sloot uit de latere Middeleeuwen.

LANGBROEK Signaleringen en vondstmeldingen

In maart 1988 werd door mevrouw C.E. Vaandrager, te Langbroek, op een omgeploegde akker enkele honderden meters ten noordwesten van kasteel Hindersteijn, een vuurstenen werktuig gevonden. Het is een zogenaamde beitel, gemaakt van vuursteen, met sporen van schachting aan de top. De datering is midden(jaalt)-Neolithicum (determinatie de heren W.J. Hogestijn/P.A.c. Schut). De vindplaats ligt ongeveer op het punt, waar het zandoppervlak van de Heuvelrug onder de rivierklei verdwijnt.

LEERSUM Signaleringen en vondstmeldingen

In 1988 meldde de heer A. Beukhof dat hij in 1986 in de buurt van de Grote Zandschulp, ten westen van Overberg, op een betrekkelijk klein oppervlak een grote hoeveelheid vuursteenafval had gevonden.

*Neolitische
vuurstenen beitel*

LEUSDEN **Signaleringen en vondstmeldingen**

Samen met de heer Riemens, van de Genie, voerde de provinciaal archeoloog op 7 januari 1988 een verkenning uit naar een mogelijke grafheuvel op een terrein bij de tankwerkplaats aan de Kolonel van Rooyenweg. Er bleek een onregelmatig gevormde heuvel te liggen, die zeer wel een - sterk verstoorde - grafheuvel kan zijn. Om zekerheid te krijgen zal nader onderzoek moeten worden uitgevoerd. Overigens geeft een in de 19de eeuw vervaardigd kaartje van de grafheuvels op de Leusderhei in deze omgeving inderdaad de aanwezigheid van een grafheuvel aan.

LOPIK **Snellenburg in Benschop** R.J.OOYEVAAR

Op 3 september 1988 heeft de Archeologische Werkgroep Zuidwest-Utrecht de boerderij Snellenburg bezocht. Dit is een voormalige ridderhofstad. De huidige boerderij is gebouwd op oudere funderingen. In de kelder van het huis is een stuk pleisterwerk verwijderd. Het gevonden steenformaat aan de zijkant is 25X6 cm. Op het terrein achter de boerderij zijn scherven gevonden, waarvan de oudste dateren uit de 12de en 13de eeuw. Hieronder bevinden zich scherven van Paffrath en andere kogelpotten en vroeg steengoed.

Op 1a september 1988 heeft de werkgroep een sleufje gegraven langs de zijmuur aan de oostkant van de boerderij, net achter de kelderramen. Na verschillende lagen stenen op elkaar, werd uiteindelijk een gemetseld riool gevonden. Dit riool leek niet meer in gebruik te zijn. Het formaat van de stenen van het riool, de muur van de boerderij en de meeste stenen van de bestrating kwamen overeen. De lengte varieert van 23 tot 24 cm, de breedte van 10,5 tot 11 cm en de dikte van 4 tot 4,5 cm.

In de fundering van de zijmuur van de boerderij is een spaarboog gevonden, die dichtgemetseld is met brokken baksteen. Deze gedichte spaarboog maakt nu deel uit van de keldermuur. Het formaat van de stenen van de spaarboog is 25x12,5x5,5 cm. Deze spaarboog wijst op een oudere fase van de boerderij.

Op 24 september 1988 heeft de werkgroep de bovenkant van een waterput vrij gemaakt en het bovenste deel uitgegraven. Deze waterput ligt voor het koetshuis, dat ten oosten van de boerderij ligt. De waterput is een pompput. In de wand van de put aan de kant van het koetshuis zit nog het gat waardoor de loden leiding gegaan is, die naar het koetshuis heeft gelopen. Datering 18de eeuw of later.

NIEUWEGEIN **De Blokhoeve** M. LOCKEFEER

Nieuwegein was ook zo'n tweeduizend jaar geleden al relatief druk bewoond. Op de stroomruggen van het zogenaamde Houtense Systeem, een gefossiliseerd rivierenstelsel, waren in het begin van de jaren tachtig al vier inheemse nederzettingen uit de late IJzertijd/Romeinse tijd aangetoond.

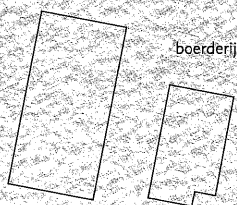
Vanaf 1982 heeft de Archeologische Werkgroep van de Historische Kring Nieuwegein opgravingen verricht naar een vijfde nederzetting uit die periode, toen de gemeente Nieuwegein in het gebied De Blokhoeve een groot sportcomplex wilde aanleggen. Tijdens de opgraving, die tot in 1989 doorging, zijn verschillende vondsten gedaan, met name uit de Romeinse tijd.

De plaats waar het sportcomplex gepland was, vertoonde veel overeenkomsten met de plekken, waar eerder al bewoningssporen uit de IJzertijd en de Romeinse tijd waren aangetroffen. Zo betrof het een stroomrug met daarin de bedding van een geul. Een veldverkenning op het hoogste punt (125 cm + NAP) leverde in enkele dagen duizenden vondsten op: veel scherven van inheems aardewerk, vele tientallen fragmenten van Romeins aardewerk, spinsteentjes, een fibula, huttenleem, botresten en een fraaie Romeinse munt: een denarius uit de tijd van keizer Augustus.

Na overleg met de provinciaal archeoloog, de gemeente Nieuwegein en de gebruiker van de grond is de werkgroep aan een (nood-)opgraving begonnen omdat alle sporen van de nederzetting door de aanleg van de sportvelden, waaronder een atletiekbaan, vernietigd zouden worden. De opgraving werd begeleid door de provinciaal archeoloog en had, zonodig, ruggeleuning van de heer C. Kalee (Universiteit Utrecht) waar het ging om Romeins aardewerk. In een later stadium heeft de heer J. v.d. Roest (ROB) enkele malen hulp geboden.

Op het hoogste punt van de akker van de Blokhoeve, de plaats, waar de concentratie van vondsten het hoogst was, werd de eerste werkput uitgemeten. Deze put leverde, naast een greppelstructuur, praktisch alleen maar inheems aardewerk op. Opvallend was een grote, ruim 30 cm hoge inheemse pot, die zich midden in het greppelspoor bevond. Hij had een gat in de bodem; dit diende waarschijnlijk voor het gedoseerd, van onderuit, naar binnen laten van water, dat dan werd gezuiverd door een flos in het gat. In andere werkputten zijn fragmenten van twee dergelijke potten gevonden, waarvan er één de flos nog in het gat had zitten. Werkput 2 was een controleput en leverde, zoals verwacht, geen enkel spoor en geen enkele vondst op. Direct oostelijk tegen de eerste werkput werd werkput 3 gepland, waarin een grote hoeveelheid vondsten werd aangetroffen, helaas in een zeer verstoorde situatie. Tussen het inheemse en Romeinse aardewerk bevond zich een aantal middeleeuwse scherven. In het zuid-westen van deze werkput bevonden zich drie duidelijke paalsporen, die samen met een vierde, erg

Denarius van Augustus, 2 v.
Chr. - 14 n. Chr., Lugdunum.
Voorzijde: gelauwerd hoofd
van de keizer, tekst CAESAR
AUGUSTUS DIVI F PATER
PATRIAE; keerzijde: Gaius
en Lucius, zijn kleinzoons;
tekst: C. L. CAESARES
AUGUSTI F COS DESIGN
PRINCIUVENT.

legenda

1 t/m x werkputten

● vast punt

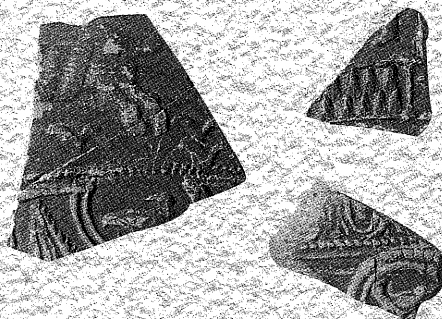
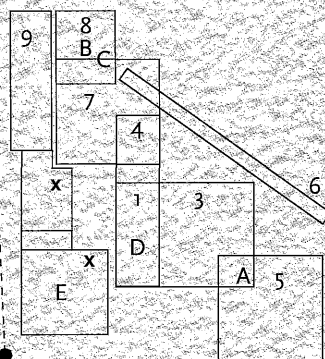
A sporen spieker

B paardenskelet

C sporen waterput

D pot met bodemgat

E paalsporen

Enkele van de gevonden
types Dragendorff-schenven

vaag spoor, een rechthoek vormden. Het is goed mogelijk dat hier een spieker, een graanschuurtje op palen, heeft gestaan. In andere werkputten werden grepelsporen, aardewerkfragmenten en een grote stookplaats gevonden, terwijl ook veel Romeins aardewerk, fibulae en Romeinse munten aangetroffen werden. Eind mei 1986 kwam, op de rand van de stroomrug, zelfs een compleet paardenskelet aan het licht op ongeveer op 20 cm + NAP. De datering is onbekend. Fragmenten van een houten constructie in dezelfde werkput konden vanwege het water, niet dieper worden gevolgd dan 72 cm - NAP. Dit zijn waarschijnlijk resten van een waterput.

In 1987 begonnen de werkzaamheden van gemeentewege aan de atletiekbaan. In hoog tempo werd bijna de gehele akker van de Blokhoeve van zijn bovenlaag ontdaan. Helaas ontbrak de tijd en de menskracht om de duizenden openliggende vierkante meters grondig te onderzoeken. Op het allerlaatste moment, in de zomer van 1987, vond een haastig onderzoek plaats naar het kleine stuk akker tussen werkput 1 en de klinkerweg, waar rijen paalsporen werden aangetroffen. De precieze betekenis is onduidelijk. Het bodemprofiel doet vermoeden, dat hier het hoogste punt van bewoning is geweest (ruim 100 cm + NAP). Bodembewerking had helaas de bovenkant van zavelige top (en daarmee ook een flink deel van de paalsporen) verstoord.

Veel vondsten zijn tentoongesteld in het Historisch Museum in Nieuwegein. De resterende vondsten, de tekeningen, de foto's en alle verslagen zijn aanwezig in de archief- en opslagruimte van het genoemde museum.

Hoewel de grondsporen, zoals de paalsporen, de mogelijke spieker en de waterput samen met de grote hoeveelheid fosfaatconcentraties in de bodem wijzen op een nederzetting, zijn het de vondsten die duidelijke informatie geven over de periode en intensiteit van bewoning. Naast inheems aardewerk, dat steeds organisch materiaal bevat en dus waarschijnlijk uit de Romeinse tijd stamt, werd ook veel Romeins aardewerk gevonden. Het betrof zowel terra sigillata, als terra nigra. Kookpotten, kruiken, schaaltes en grote voorraadpotten van verschillende soorten aardewerk werden in diverse vormen aangetroffen.

Er zijn 35 fibulae gevonden, waarvan meer dan de helft draad:6.bulae en ogenfibulae. Ze stammen allen uit de periode tussen de eerste helft van de 1ste eeuw en het begin van de 3de eeuw na Chr. Daarnaast werden zestien Romeinse munten gevonden, zowel zilveren denarii als koperen asses.

Het vele botmateriaal, waaronder het paardenskelet, wacht op nadere bestudering. Naast huttenleem (inheems bouw materiaal) zijn er veel restanten van Romeins bouw materiaal gevonden, zoals dakpanfragmenten (imbrices en tegulae). Eén ervan droeg de stempel EXGERINF, hetgeen wil zeggen dat hij gebakken was voor het leger (exercitus) van de provincie Germania Inferior. Dat er op een andere manier nog contacten met het Romeinse leger waren, blijkt uit enkele slingerstenen, die tot de munitie van Romeinse handslingers behoorden.

Spinsteentjes vormen een uitgebreide vondstcategorie. Ze variëren in vorm en fabricagetechniek; een mooi voorbeeld van hergebruik van materiaal zijn de potscherven (inheems), waarvan een spinsteentje is gemaakt door het boren van een gat en het rond maken van de scherf.

Fragmenten van weefgewichten en restanten van een naald duiden ook nog op 'textiele werkvormen' in een ver verleden.

Er is ook een flink aantal sierraadfragmenten gevonden: delen van bronzen armbanden, een paar ringen, een stuk van een armband van glaspasta en een kornalijnen steentje uit een zegelring, voorst ellende de god Amor, die een plantje poot. Deze voorstelling symboliseert vruchtbaarheid. Mevrouw C. Isings (PDG) dateert het voorwerp in de 2de eeuw. Enkele kleine bronzen en ijzeren zal<en wachten nog op determinatie.

Er is zeer duidelijk bewoning aangetoond op het terrein van de Blokhoeve. Deze bewoning, gecombineerd met de andere, reeds aangetoonde nederzettingen, wijst op een keten van nederzettingen, die steeds ongeveer een kilometer van elkaar verwijderd waren. In dit verband dient nog vermeld, dat latere vondsten ten westen van het crematorium de grote (ongeveer 2 km) afstand tussen de Blokhoeve en de Plofsluis - lokaties van nederzettingen - lijken te halveren.

Er is geen duidelijke bewoning uit de late IJzertijd geconstateerd, dit in tegenstelling tot de andere Nieuwegeinse nederzettingen. Tot in de diepste coupes van de niet-verstoorde werkputten kwam altijd wel een beetje Romeins aardewerk voor. Er zijn bij het inheemse aardewerk ook geen typische IJzertijdvormen of versieringstechnieken aan te wijzen. De bewoning lijkt halverwege de Iste eeuw v. Chr. te beginnen. De fibulae, de munten (met enig voorbehoud) en enkele stuks Romeins aardewerk doen dit veronderstellen.

Het hoogtepunt van de bewoning ligt duidelijk in de tweede eeuw, en de nederzetting wordt al vrij vroeg in de derde eeuw verlaten. Op bewoning in het begin van de derde eeuw wijzen enkele late fibulae, een enkele munt, late terra sigillata en het dakpanstempel EXGERINF.

literatuur

- M. LOCKEFEER E.A., *Archeologische Kroniek* 1985 - 1987, Nieuwegein 1988
- J. VAN DER ROEST, Die römischen Fibeln von 'De Horden', *Berichten ROB*, 38 (1988), 141 - 202

*Het steentje uit de
zegelring met de god Amor*

NIEUWEGEIN Signalerings en vondstmeldingen

De verkenningen in de zandzuigerij langs Rijksweg A2, bekend als 'Put Weber', werden in 1988 voortgezet (zie *Archeologische kroniek* 1985-1987, 36). Zij werden opnieuw met name uitgevoerd door mevrouw A.I. Offerman, destijds te Hilversum. Weer werden vele paleolithische vondsten gedaan.

literatuur

- M. LOCKEFEER, 'Neanderthalers in Nieuwegein!', *Cronyck de Geyn*, 11 (1989), 2, 55-59

RHENEN 't Hof REDACTIE

In juni 1988 werd een villa in het centrum afgebroken om plaats te maken voor nieuwbouw. De villa stond op een van de weinige plaatsen in Rhenen, die tijdens de laatste wereldoorlog ongemoeid gelaten is. Op het terrein bevonden zich in de Middeleeuwen zowel een deel van het Agnietenklooster als de Commanderie der Duitse Orde. Een stuk van het muurwerk van de Commanderie en delen van begijnhuisjes behorend bij het convent zijn aangetroffen.

In overleg met de provinciaal archeoloog, de gemeente Rhenen, de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken en dankzij welwillende medewerking van tandarts Van der Spoel, aannemingsbedrijf C. Randewijk, projectontwikkelaar Loefen makelaardij Van Brandwijk werd besloten een opgraving te doen op het perceel van de villa van de heer Van der Spoel aan 't Hof in Rhenen. Een groep vrijwilligers ging aan de slag om het perceelonderzoeksrijp te maken. Uit de bronnen was bekend dat op dit terrein een klooster gewijd aan St. Agnes had gelegen. Een eerste convent wordt al in 1388 genoemd, bestaande uit een stenen huis. Na 1470, toen het convent een groter grondbezit had verworven, werd op de plek van de villa van Van der Spoel, een tweede convent gesticht. Dit tweede convent was gelegen naast de Commanderie van de Duitse Orde, die had bedongen, dat in de westmuur (die uitkeek op hun commanderie) geen ramen mochten worden gemaakt. Het Agnietenconvent moest in de 19de eeuw plaatsmaken voor een koetshuis en stallen behorend bij het gebouw 'De Koning van Denemarken' met daarbij een hofuin.

De opgraving vond plaats in de tuin en het souterrain van de villa. In de eerste proefsleuf werd een muur gevonden. Op 1,60 m werd de oorspronkelijke akkerlaag ontdekt. Er werden veel aardewerkscherven tot in de 13de eeuw, veel slachtafval en vuursteenafslag aangetroffen. Een tweede muur van 70 cm dikte werd over zijn gehele lengte door boringen gelokaliseerd. Deze tweede muur was

gebruikt ten behoeve van de westmuur van de hofuin. Op zoek naar de hoeksteen van de Commanderij werd een derde muur gevonden, die naar het zuiden werd verkend, waar een vloer van rode baksteen werd aangetroffen. Naar het noorden toe troffen we de noordmuur, die een afwijkende dikte van 47 cm had en een afwijkende steenmaat. De hoeksteen gaf een hoek van 100°.

In het souterrain werd een verstoord mensengraf opgegraven en in dezelfde werkput een stuk kaak van een dier. Eveneens in het souterrain werd een acht meter diepe waterput ontdekt. Twee muren bleken exact evenwijdig te lopen op een afstand van 4,6 m en behoorden toe aan de begijnhuisjes van het Agnieten-convent. De kloosterkerk der Agnieten is niet gevonden, wel werd onder de derde muur een restant van een kelder(gang?) met tongewelf aangetroffen.

literatuur

- J. MOM, 'Archeologisch-bouwhistorisch onderzoek in de tuinen van de villa van tandarts Van der Spoel aan 't Hofte Rhenen', *Oud-Rhenen*, 8 (1989),2

RHENEN Plantage Willem 111 W.J. VAN TENT

Door de heer A. Bovenschen, te Veenendaal, werden in 1988 met behulp van een detector op de Plantage Willem III twee fragmenten van één of meer bronzen armbanden gevonden. Eén van de fragmenten is klein: het heeft een gewicht van 13,6 gr. en een lengte van 2,57 cm. Het vertoont aan één zijde een breuk, spits-ovaal op doorsnede. De andere zijde is een origineel uiteinde, enigszins driehoekig van vorm met een soort knopjes op de drie hoekpunten. Het andere fragment bestaat uit twee aan elkaar gekitte stukken. Het totaalgewicht is 54,6 gr, de lengte van het grootste stuk is 4,58 cm, die van het kleinste 3,02 cm. Het grootste stuk vertoont breuken aan beide uiteinden en is spits-ovaal op doorsnede. Het kleinste stuk heeft aan de ene kant een breuk, ook spits-ovaal op doorsnede, en aan de andere kant een origineel uiteinde. Dit is enigszins verbreed en wordt van de rest gescheiden door twee groefjes. De datering van de stukken is te stellen in de late Bronstijd/vroege IJzertijd.

RHENEN Industrieterrein Remmerden W.J. VAN TENT

In mei 1988 werden door de heer KA.N. van Hagen vroeg-middeleeuwse vondsten gedaan in een gedeeltelijk uitgegraven bouwput ten westen van de twee oude boerderijen - het restant van de oorspronkelijke buurtschap - die zich op het

industrieterrein Remmerden bevinden. De verdere werkzaamheden in de bouwput werden hierna intensiefbegeleid door de heren Van Hagen en J.Th.M. Mom en door de provinciaal archeoloog.

Aangetroffen werden enkele vroeg-middeleeuwse graven en restanten daarvan. Eén ongeveer zuid-noord gelegen skeletgraf (overigens zonder resterend botmateriaal) bleek nog redelijk intact. Het bevatte een bronzen gespje, een ijzeren lanspunt en een ijzeren sax (eensnijdig zwaard). In de vulling van de grafkuil was nog een urn met crematieresten ingegraven. Verder werden in de bouwput resten van misschien twee andere crematiebegravingen en drie of vier andere skeletgraven ontdekt. Determineerbare vondsten werden in deze laatste echter niet gedaan. Tenslotte kwamen uit verstoorde grond nog twee ijzeren saxen en één ijzeren mes te voorschijn, alle vroeg-middeleeuws en kennelijk afkomstig uit - verstoorde - graven.

Het lijkt erop, dat de gevonden graven de oostrand hebben gevormd van een vroeg-middeleeuws grafveld, dat zich over onbekende afstand naar het westen heeft uitgestrekt. Misschien heeft het wel de gehele hoogte bedekt, die juist hier in het westelijk aansluitende, ongeveer noordoost-zuidwest verlopende smeltwaterdal uitstak. De eerste indruk is, dat de voorwerpen vooral uit de 7de eeuw (en misschien het begin van de 8ste eeuw) na Chr. stammen. Eén los gevonden scherf zou overigens uit de periode rond 400 na Chr. kunnen dateren: het lijkt namelijk de bodem van een voetschaaltje Alzei 24-26. Met een vroeg begin van het grafveld als geheel moet dus rekening worden gehouden.

Door de boven beschreven ontdekking wordt de vroege oorsprong van Remmerden bevestigd (het komt ook al vroeg voor in de schriftelijke bronnen). De plaats kan daardoor worden beschouwd als onderdeel van de serie nederzettingen aan de zuidzijde van de Utrechtse Heuvelrug, die, blijkens graf- en/ofnederzettingsvondsten, op zijn laatst in de vroege Middeleeuwen maar misschien al in de derde of vierde eeuw na Chr. zijn gesticht. Voor zover nu bekend, zijn dat er in ieder geval vijf. Van oost naar west respectievelijk Rhenen, Remmerden, Elst, Amerongen en Leersum.

Tenslotte dient nog te worden vermeld, dat in de bouwput ook enige scherven van Bronstijd-aardewerk zijn verzameld.

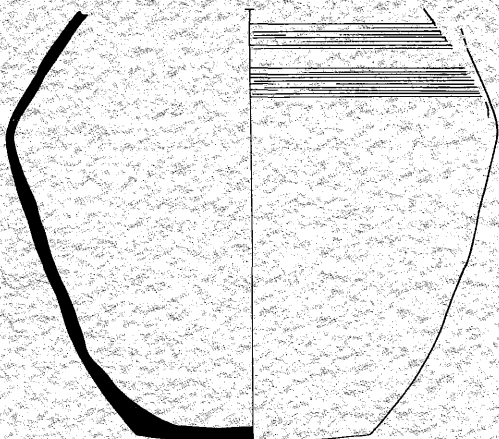
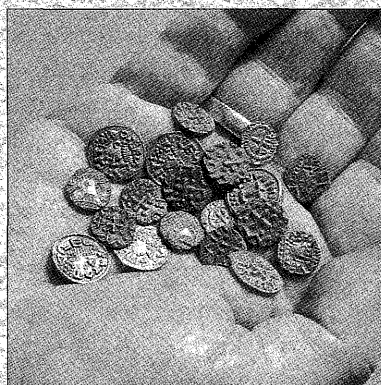
RHENEN Industrieterrein Remmerden - muntschat W.J. VAN TENT

Tijdens grondwerkzaamheden aan de noordoostzijde van het industrieterrein Remmerden werden munten uit diverse periodes gevonden. Nader onderzoek op één plaats bracht zelfs een muntschat aan het licht, bestaande uit een paar honderd exemplaren en daterend uit het laatst van de Jde eeuw na Chr.

Op het industrieterrein Remmerden werden enkele vroeg-middeleeuwse graven en restanten daarvan aangetroffen, waaronder een bronzen gespje.

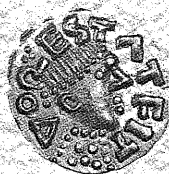
Een deel van de gevonden muntschat van Remmerden.

In de vulling van de grafkuil was nog een urn met crematieresten ingegraven.

Zilveren sceatta, voorzijde. Vroegmiddeleeuws.

Voor- en keerzijde van een gouden tremissis.

Tijdens het bouwrijp maken van een zone aan de noordoostzijde van het industrieterrein Remmerden werden verkenningen uitgevoerd door mevrouw eh.H. Delfin en de heren E.A.N. van Hagen, J. van der Horst en J.Th.M. Mom en door de provinàaal archeoloog. Er werden wat aardewerkscherven gevonden, met name daterend uit de Brons- en IJzertijd. Ook werden enige grondsporen uit deze periodes waargenomen, vooral aan de westzijde van het terrein. Zeer interessant was de vondst, door de heer Van der Horst, van twee gouden munten, één Keltische munt uit de 1ste eeuw voor Chr. en één een Germaanse naslag van een Romeinse solidus uit de periode rond 400 na Chr. (determinatie KPK). Het bleef niet bij deze muntvondst: enige honderden meters naar het noordwesten werden eerst door de heer Van der Horst en later door de heer Mom opnieuw munten ontdekt, nu enkele gouden tremisses en zilveren sceatta's uit de 7de eeuw na Chr. Toen het aantal munten, dat door hen op deze plaats werd gevonden, bleef oplopen, besloot de provinàaal archeoloog tot een onderzoek. Dit vond plaats van 20 oktober tot 8 november en van 21 november tot 2 december 1988. Het stond onder leiding van de heer F. van Kregten (ROB) en de provinàaal archeoloog. De heer Mom was bijna iedere dag aanwezig om te assisteren, de heer Van der Horst van tijd tot tijd. Tijdens een deel van de opgraving werd ook medewerking verleend door de heer P. Heydelaar, een Amerikaanse beroeps-goudzoeker van Nederlandse afkomst. Alle drie verleenden hun hulp geheel belangeloos.

Het onderzoek leverde een aantal van niet minder dan 224 munten op. Als wij de 15 munten, buiten de opgraving om gevonden door de heren Van der Horst en Mom, daar bij tellen, komt de schatvondst op in totaal 239 munten. In de jaren na 1988 zijn op het terrein trouwens nàg enkele munten gevonden: het uiteindelijke totaal valt dus iets hoger uit.

De muntschat was als volgt samengesteld:

♦ 98 gouden munten ('tremisses'), waarvan:

- 62 met randschrift DORESTATI FIT of DORESTAT FIT rond kop aan de ene zijde, en MADELINVSM rond kruis aan de andere zijde. Dorestat(i) fit betekent: geslagen te Dorestad, Madelinovsm staat voor Madelinus monetarius, ofwel de muntmeester Madelinus. Enkele van deze munten, vooral die met dorestat(i) fit, kunnen officiële producten van Madelinus zijn, de meeste zijn echter onofficiële nabootsingen, die wat later in de 7de eeuw ergens in het noord-Nederlandse gebied zijn vervaardigd.
- 12 met randschrift TRAIECTO FIT rond kop, waarschijnlijk geslagen te Maastricht (of weer nabootsingen daarvan). Verscheidene muntmeesters worden vermeld, onder andere weer Madelinus, en verder Adelbertus en Boso.
- 24 elders geslagen, onder andere in Mainz en zuid-Frankrijk.

♦ 141 zilveren munten ('sceatta's'), waarvan:

- 130 van het zogenaamde 'continentale runen-type', met aan de ene kant een

kop en aan de andere kant een kruis. Het zijn nabootsing van een oorspronkelijk Engels munt-type (sceatta is een Oud-Engels woord, dat samenhangt met ons woord 'schat'). Waarschijnlijk zijn zij ergens in Nederland geslagen. De op de munten zichtbare runen vormen de naam aepa of apa, misschien de naam van de oorspronkelijke muntmeester.

- II van andere types (één zeer afwijkend exemplaar is misschien eerder een Frankische denarius).

De munten werden verspreid aangetroffen over een oppervlak van ongeveer 600 m², en op een diepte van doorgaans 30 tot 50 cm onder het huidige maaiveld. Zij bevonden zich dus in het esdek, dat ter plaatse 70-90 cm dik is. Hoe zijn ze in de grond gekomen? Eén mogelijkheid is, dat wij hier te maken hebben met het bezit van een rijke adellijke familie uit de omgeving, dat in de grond is verborgen in tijden van oorlog. In aanmerking komt dan de periode tegen 7° na Chr., toen juist in midden-Nederland heftig strijd werd geleverd tussen Franken en Friezen. De familie is daarna kennelijk niet in staat geweest het verborgen geld weer op te graven. Als de vondst zo'n echte muntschat is, heeft hij waarschijnlijk opgeborgen gezeten in een kistje, of in een pot, maar daarvan is tijdens het onderzoek niets teruggevonden. De verspreiding van de munten moet dan worden geweten aan later ploegen.

Wat het goud betreft, vormt deze muntvondst de grootste vroeg-middeleeuwse goudschat, die ooit in Nederland is ontdekt. Uniek is verder, dat gouden en zilveren munten naast elkaar voorkomen: alle andere muntschatten uit deze periode bevatten of alleen gouden, of alleen zilveren munten. Nu is natuurlijk het bewijs, dat alle munten in één en dezelfde muntschat thuis horen, niet voor de volle honderd procent geleverd. Theoretisch beschouwd zouden wij met twee aparte muntschatten te maken kunnen hebben. Gezien de hoge graad van vermenging van de gouden en zilveren munten, zoals bleek tijdens de opgraving, is dit echter hoogst onwaarschijnlijk. Tenslotte blijft een geheel andere verklaring van de vondst dan die van één (oftwee) muntschat(ten) ook nog mogelijk, zij het evenmin waarschijnlijk. Wij zouden dan misschien moeten denken aan een soort offerplaats. De hoeveelheid en waarde van de munten lijkt daarvoor echter wel erg groot.

Op 13 december 1988 werd de vondst, tijdens een persconferentie in het gebouw van de ROB, wereldkundig gemaakt. In diverse nationale en regionale bladen werd erover gepubliceerd.

Tijdens het onderzoek naar de muntschat werd, geconcentreerd op een oppervlak van enkele tientallen vierkante meters, ook nog een groot aantal potbeker-scherven uit de vroege Bronstijd aangetroffen. Het gaat om fragmenten van minstens drie, maar waarschijnlijk vier, exemplaren. Grondsporen, die bij deze vondst zouden kunnen horen, werden niet waargenomen.

In maart 1989 werd door de ROB nog een klein aanvullend onderzoek uitgevoerd op het industrieterrein, en wel ten zuid-oosten en ten westen van de vindplaats van de muntschat. Het leverde weinig resultaten op. Sporen, die te maken zouden kunnen hebben met de verschillende muntvondsten op het terrein, kwamen niet aan het licht. Wel werden aan de westkant enige kuilen aangetroffen, maar deze dateren uit de (latere) Bronstijd/IJzertijd. Hun functie kon niet worden vastgesteld. Vast staat wel, dat Remmerden vanuit archeologisch oogpunt bijzondere aandacht verdient.

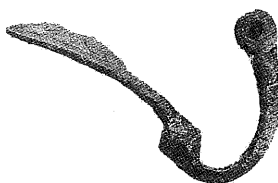
literatuur

- J. MOM, 'Remmerden en zijn vroeg-middeleeuwse muntschat', *Oud Rhenen*, 8 (1989), 1
- A. POL, 'Remmerden 1988: een vondst van vroegmiddeleeuwse munten bij Rhenen', *De Beeldenaar*, 13 (1989), 2, 39-47

RHENEN Signalerings en vondstmeldingen

Door mw. Ch.H. Delfm en de heren E.A.N. van Hagen en **J.Th.M. Mom**, allen correspondenten van de ROB, werden bij grondwerkzaamheden op de hoek van de Veenendaalsestraatweg en Zwijnsbergen in E1st in juli 1988 grondsporen en vondsten uit de IJzertijd aangetroffen. De vondsten bestaan voornamelijk uit aardewerkscherven.

Door de reeds genoemde heer Bovenschen werd een Romeinse bronzen knikfibula gevonden op een akker direct ten noorden van de autoweg bij Remmerden. De lengte ervan is 3,82 cm., het gewicht 5,8 gr. De datering is Iste eeuw na Chr. Op 8 januari 1988 voerde de provinciaal archeoloog een verkenning uit op het terrein van kasteel Remmerstein, aan de Cuneraweg. Hij was door de eigenaar gewaarschuwd, dat bij werkzaamheden in de tuin van het huis, dat er nu staat, een overwelfde bakstenen put was gevonden. Daar de put geen gevaar liep, werd besloten geen onderzoek uit te voeren, maar de put op te vullen met schoon zand en af te dekken. Het kasteel is oorspronkelijk afkomstig van de familie Van Rhenen en volgens een 17de-eeuwse tekening een omgracht huis met twee bouwlagen boven een kelder. Aan het einde van de 18de eeuw is het huis afgebroken en verrees op die plek een duivetoren.

Romeinse bronzen knikfibula

In de herfst van 1989 is de aanleg van een gasleiding door de gemeente Soest gevolgd door de afdeling archeologie van de historische vereniging Soest. Tijdens de graafwerkzaamheden werd in de nabijheid van de Birkstraat de voormalige buitenplaats 'Hofslot' doorsneden. Op deze 17de-eeuwse buitenplaats zijn veel bekende Nederlanders, zoals Huygens, Vondel en Hooft te gast geweest. Na een grote brand in 1885 is de hofstede niet meer herbouwd. Het is daarom niet verwonderlijk dat behalve veel puin en enkele 18de-eeuwse scherven ook gesmolten glas is teruggevonden.

In de rest van het leidingtracé zijn behalve de restanten van een oude brug, slechts bodemkundige verschijnselen waargenomen.

SOEST **Signaleringen en vondstmeldingen**

Uit de in de *Archeologische kroniek* 1985-1987, 43-44, al genoemde groeve bij De Paltz, te Soesterberg, werd door mevrouw A.I. Offerman, destijds te Hilversum, nog een vuurstenen werktuig uit het Neolithicum gemeld. Het werd door de vinder geschonken aan het Provinciaal Depot.

In juni 1989 werd een groep van acht grafheuvels op het terrein De Stompert nauwkeurig gekarteerd. Deze groep was al langer bekend, maar nog nooit goed gedocumenteerd. De aanwezigheid van de heuvels baarde enige opzien in de gemeente, omdat juist op die plaats een complex golfbanen was geprojecteerd. Er werd ruime aandacht aan besteed in de regionale en plaatselijke pers.

In 1989 werd door de heer P. de Groot, te Soest, op de Soester Eng een zogenaamde 'Judaspenning' gevonden. Het is een bronzen, munt-achtig voorwerp, met op de voorzijde de staf van Aäron en het opschrift (in Hebreeuwse letters) 'Jeruzalem het Heilige'. Op de keerzijde is het verzoeningsoffer afgebeeld, met het opschrift (eveneens in Hebreeuwse letters) 'Sikkel Israëls'. De penning is te dateren in de 18de-19de eeuw (mededeling Catherijneconvent).

Voor- en keerzijde
van de Judaspenning

UTRECHT Choorstraat, riolering A.F.E. KIPP

Tijdens het rioleringswerk in de Choorstraat konden enkele waarnemingen worden gedaan ter plaatse van twee pompputten, die geprojecteerd waren op plaatsen waar geen kelders bekend waren.

De eerste put werd gebouwd in de straat vóór nr 15. Hij bleek precies in een volgestorte middeleeuwse straatkelder uit te komen, die oorspronkelijk bij dit hoekhuis heeft behoord.

Deze kelder was voorzien van een éénsteens tongewelf met zijn kruin dwars op de straatrichting (steenformaat: 30x15x6,5 cm). De kruin van het gewelf lag 2,45 m boven de iets verhoogde keldervloer en één meter onder het huidige straatvlak, wat opvallend laag is. In het gewelf zaten even naast de kruin twee, uit de bouw-tijd daterende lucht- en lichtroosters naar de straat. Deze waren om een maximale lichtval te bereiken, van schuine, gepleisterde 'dagkanten' voorzien. De bijbehorende ijzeren roosters waren niet meer aanwezig.

De kelder zat aan alle kanten tussen andere kelders ingesloten en had geen uitgang naar het water, hoewel dit wel via de aan de zuidzijde ervan gelegen, overkuisde gang, die onder de Visbrug uitkomt, mogelijk zou zijn geweest. Wel was er een - vrij recent dichtgemetselde - oude doorgang naar de buurkelder aan de noordzijde. In de oostelijke kopmuur zat een ruime nis, waarvan de bodem met geglazuurde plavuizen was afgewerkt. De zuidelijke zijmuur lag ruim een halve meter buiten de overeenkomstige rooilijn van het hoekhuis. Dit verschijnsel is ook bekend van de kelders onder het tegenoverliggende pand Choorstraat 20 aan de zijde van het Hanegeschrei, en van Steenweg 1. Het lijkt verband te houden met een middeleeuwse rooilijnverlegging van de Steenweg.

De tweede put kwam op een plek waar inderdaad nooit een straatkelder was geweest, namelijk voor het pand nr 4. Wel werd daar aan de linkerzijde een kleine uitbouw van de huiskelder aangetroffen, die zeer oud muurwerk vertoonde. De zijmuren ervan bestonden uit anderhalfsteens metselwerk in moppen van 32 à 34x16 à 17x8 à 8,5 cm. De even dikke sluitmuur stond hier koud tussen en droeg aan de binnenzijde een deel van een halfsteens boog van dezelfde moppen, waarvan de kruin meer dan een meter onder het straatpeil lag (restant van een gewelf). Later was in deze uitbouw een kleine koekoek voor een kelderlicht gebouwd. In de put kwamen aan beide zijden de zijmuren van de straatkelders van de buurhuizen in zicht. Deze muren zijn nooit voor de bouw van een tussenliggende kelder gebruikt. Ook de bodem van zwarte vulgrond op grijze klei wees daarop.

UTRECHT Gasthuisstraat C.A.M. VAN ROOITEN

Van 12 t/m 23 september 1988 vond een opgraving plaats op het voormalig parkeerterrein ten westen van de Gasthuisstraat en het grondgebied van het aansluitende kadastrale pand Gasthuisstraat 56.

De naam Gasthuisstraat (vroeger Gasthuissteeg) is te danken aan de twee gasthuizen die er hebben gelegen. Het grootste, het Kruisgasthuis, was gelegen tussen de Gasthuisstraat en de Kruisstraat. Het kleinste, het St. Marthagasthuis, lag westelijk van de Gasthuisstraat. Gehoopt werd, dat het onderzoek over dit laatste meer gegevens zou verschaffen.

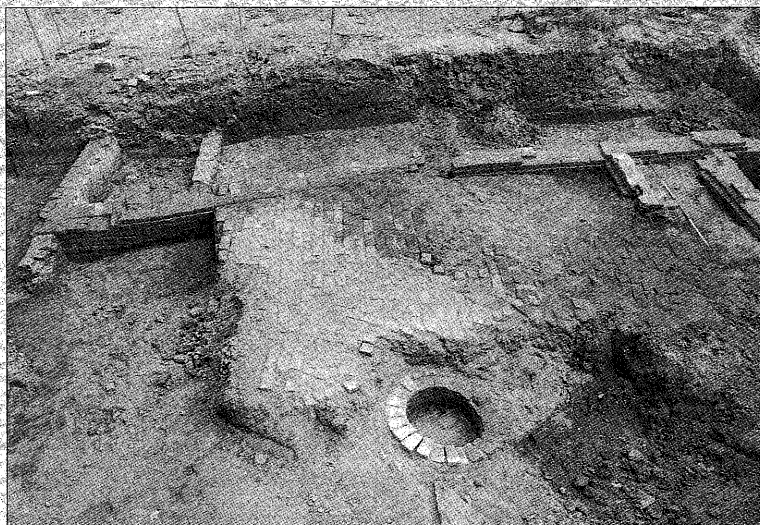
Naast sporen van een mogelijk metaalsmeltoventje uit de 14de eeuw werden de fundamenten van een groot stenen gebouw uit de 15de-17de eeuw aangetroffen. Of dit het St. Marthagasthuis is geweest is onzeker. Wat de plaats betreft, is het niet onmogelijk. Op de kaart van Van Deventer (± 1560) is het -waarschijnlijke- gasthuis op de hoek van de (tegenwoordige) Gasthuisstraat en Biltstraat gesitueerd. De betrouwbaarheid van deze kaart ten aanzien van de precieze ligging van de gebouwen is echter discutabel.

In de 18de eeuw is het beeld van de bebouwing totaal gewijzigd. Langs de Gasthuisstraat bevond zich toen een rij kleine huisjes of 'kameren'. De resten van de funderingen en de plavuizen vloeren daarvan zijn bij de opgraving teruggevonden. Diezelfde huisjes staan ook op de kadastrale minuut van 1832.

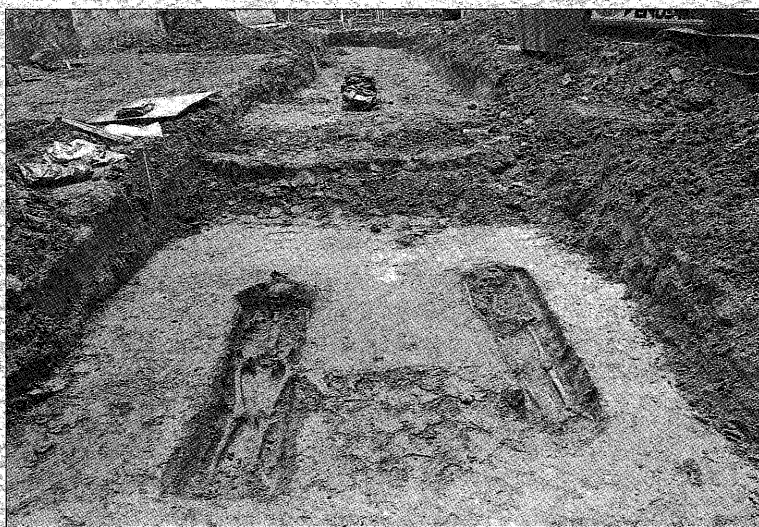
Wat het vondstmateriaal betreft, is er bij deze opgraving weinig te vermelden. Het meest opmerkelijke is een losse vondst die bij rioleringswerkzaamheden in de buurt werd gedaan. Het betreft een - zwaar beschadigd - zeldzaam muntje: een 1/4 Groot uit de stad Groningen, geslagen tussen 1380 en 1390 (determinatie de heer R. de Zwarte).

UTRECHT Kruisstraat T.J. HOEKSTRA

Voorafgaand aan de bouw van de tweede fase van het plan Kruisstraat moest bodemsanering plaats vinden (1988). Uit voorgaand onderzoek was gebleken dat daar resten van het Kruisgasthuis verwacht konden worden. Vanwege de bodemvervuiling was het echter niet mogelijk een reguliere opgraving uit te voeren en moest het onderzoek beperkt blijven tot een aantal waarnemingen. Daarbij werden in de noordwesthoek van het terrein, die begrensd werd door de achterbebouwing aan de Biltstraat en de Gasthuisstraat, de onderste lagen van funderingen aangetroffen. Daar zij niet te dateren waren, blijft de vraag, of ze bij het Kruisgasthuis gehoord hebben, onbeantwoord.

*Een waterput te midden van
de fundamenteën van een
groot gebouw.*

*De graven van
de twee volwassenen in
het koor van de Mariakerk.*

UTRECHT Mariaplaats 27

H.L. DE GROOT, T.J. POT, C.A.M. VAN ROOIJEN, J.H. WIJTE

Na de brand die het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen aan de Mariaplaats aan grotendeels vernietigde, bleek herstel mogelijk. Door de vrij aanzienlijke wijzigingen in het bouwplan was de noodzaak van een bescheiden archeologisch onderzoek in 1989 geboden. Er werden resten aangetroffen van het Romaanse koor van de voormalige Mariakerk en een viertal skeletten.

Het was bekend dat onder het gebouw resten van de vroegere Mariakerk aanwezig zijn. De Mariakerk was een van de kapittelkerken die tezamen rondom de Dom ooit het befaamde Utrechtse kerkenkruis vormden. De bouw van deze grootse kerk begon omstreeks r084 en duurde vanwege allerlei omstandigheden tot lIGO. De ontluistering begon in rGoo. Het laatste deel werd in r844 gesloopt. Op de plaats van het Romaanse koor deed zich de gelegenheid tot opgraven voor. Over dat koor was weinig bekend en ook op de afbeeldingen van P. Saenredam komt het niet voor, omdat het toen reeds onherkenbaar verbouwd was. Wel bekend was dat er resten aanwezig moesten zijn van het jongere, gotische koor. De onderste delen van de wanden van de vroegere concertzaal van Kunsten en Wetenschappen bleken bij nader onderzoek niets anders dan de zijmuren van dat koor te zijn.

De vraagstelling waarmee de opgraving werd begonnen, was kort en bondig: hoe heeft de plattegrond van het oorspronkelijke Romaanse koor er uitgezien en - in een algemeen kader - heeft de Mariakerk ooit een crypte gehad? Het is immers van twee andere Utrechtse kapittelkerken bekend dat zij wel een crypte hadden. Direct onder de keldervloer van de grote zaal kwamen, net als elders in Utrecht, riviersedimenten tevoorschijn. Daaruit bleek dat de kerk op een oeverwal is gebouwd. Op een dieper niveau kwam -verrassend- een vegetatieniveau in het zicht, dat nogal wat scherven en dierbotten bevatte.

De scherven stammen zowel uit de Romeinse periode als uit de vroege Middeleeuwen en dat levert voor dit oude oppervlak een globale datering van de 4de tot 7de eeuw op. Onder dit oppervlak bestond de bodem weer uit rivierafzettingen. Er kon ook vastgesteld worden dat een kuil met wat scherven en botmateriaal, alsook schamele resten van een zevental paalgaten, uit deze vroeg-middeleeuwse periode stamden. Er zijn geen andere sporen van menselijke activiteit tussen deze periode en die van de bouw van de Mariakerk - gedurende enkele eeuwen dus - waargenomen.

De conclusie kan dan ook niet anders zijn, dat in de eeuwen na de 4de tot 7de eeuw regelmatige overstromingen van een nabijgelegen rivier afzettingen op deze plaats hebben achtergelaten.

In en op de bovengemelde grondlagen troffen we de restanten aan van de tufstenen, Romaanse Mariakerk. De koorsluiting, de overgang van transept naar koor en een koppelfundering kwamen in het zicht. De fundering van de koorsluiting, die bewaard is gebleven, is drie meter breed. Hoe diep deze fundering in de grond zit, is niet vastgesteld: het 'bodemarchief' is bij de opgraving niet méér verstoord dan strikt noodzakelijk was. Daarom was het ook niet mogelijk de zijmuren van het koor bloot te leggen. Het was overigens zeker dat deze delen niet door de bouwactiviteiten werden bedreigd. De diepte en de breedte van het koor bedroegen iets meer dan tien meter. Een deel van de noordelijke en zuidelijke koormuur uit de gotische periode rusten op restanten van het Romaanse koor. Tot onze verrassing werden binnen het Romaanse koor geen begravingen of sporen daarvan aangetroffen en dat is een ongewoon verschijnsel voor een zo oude kerk. Restanten van een crypte zijn op deze plaats in de Mariakerk niet aangetroffen. Aangezien er ook niets op een eventueel vroegere sloop wees, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat de Mariakerk nimmer een dergelijke onderkerk heeft gehad. Omdat de Mariakerk iets jonger is dan de andere kapittelkerken, is het opnemen van een crypte misschien in de tussenliggende periode uit de mode geraakt.

Aan de buitenzijde van de Romaanse koorsluiting, maar binnen het gotische koor werden drie begravingen in situ aangetroffen; een vierde skelet was ernstig beschadigd en nog slechts gedeeltelijk aanwezig: het betrof overtuigend een herbegraving.

De drie complete skeletten, twee volwassenen en één zeer jong kind, lagen alle met het hoofd naar het westen, vlak tegen de kerk aan. De beide volwassenen lagen links en rechts van de as van de kerk met het kinderskelet er tussenin. Dit laatste skelet lag in een niet als zodanig te herkennen grafkuil en op een hoger niveau dan de beide andere skeletten. Tussen de benen van het kind werd een zilveren penning van 'Baldwinus van Holland' (bisschop Boudewijn 11 van Holland 1178-1196) uit 1185 aangetroffen.

De beide volwassenen lagen wel in een duidelijk herkenbare kuil. Deze kuilen hadden de vorm van een sarcofaag en volgden de contouren van het lichaam. De kuilen waren bij de voeten smal, werden breder naar de schouders toe en boven de schouders sprongen ze terug tot een halfronde uitholling voor het hoofd. De bodem van de kuil was van voeten tot schouders vlak, maar de uitholling voor het hoofd lag iets hoger en vormde als het ware een hoofdkussen. Van een grafkist werden in beide gevallen geen sporen aangetroffen. Het is voor het eerst in Utrecht dat deze bijzondere vorm van grafkuilen is waargenomen. Het was opvallend dat van een van de skeletten de ribben nog vrij gaaf waren. De borstholte was nog enigszins intact, ondanks het feit dat de botten zeer bros waren. De oorzaak van deze toch niet extreme ontkalking ligt in het zandige karakter en de zuurgraad van de omgevende grond.

Op basis van in de grafkuilen gevonden aardewerk uit de 11de en 12de eeuwen het muntje van 1188, zullen de begravingen waarschijnlijk in de late 12de of in het begin van de 13de eeuw hebben plaatsgevonden. Er zijn geen sporen van kledingresten of anderszins aangetroffen. Over de (onderlinge) chronologie der beide begravingen kan overigens niets gezegd worden.

Reeds bij het tijdrovende vrijprepareren was het duidelijk dat het skeletmateriaal weliswaar goed intact, maar uiterst broos was. In de loop der eeuwen had - zoals reeds vermeld - de ontkalking zijn tol geëist. Toch was na het nodige puzzel- en restauratiewerk in enkele gevallen een acceptabele reconstructie van grote gedeelten van enkele skeletten mogelijk.

Zoals bij dergelijk materiaal te doen gebruikelijk, waren de gebits-elementen door hun aanzienlijk hoger gehalte aan kalk, veel beter intact gebleven. En het zijn juist de tanden en kiezen, die een grote informatieve waarde hebben. Aan de slechts ten dele behouden tanden en kiezen van het kind - er werd geen kaakbot meer aangetroffen - kon aan de hand van hun nog niet voltooide ontwikkeling de leeftijd bij overlijden worden ontleend. Die bedroeg twaalf maanden plus of min drie maanden. Opmerkelijk is dat de baby zo dicht bij een kapittelkerk begraven ligt. Dit was niet gebruikelijk voor die kerken en kloosters, waar gewoonlijk alleen geestelijken leefden en begraven werden.

Er zijn twee verklaringen mogelijk. De eerste is dat er al in de 12de/13de eeuw leken bij deze kapittelkerk begraven werden. Een tweede mogelijkheid is dat de baby hier illegaal begraven is. Dit laatste zou dan tevens verklaren waarom de baby op een hoger niveau (ca 60 cm) dan de twee volwassenen werd aangetroffen. Bovendien lag het in een niet als zodanig te herkennen graftussen de twee volwassenen in. Mogelijk was het kind nog niet gedoopt en werd het daarom niet op een reguliere begraafplaats geaccepteerd? Een illegale begrafenis in gewijde grond is dan een mogelijke verklaring.

Van de drie volwassen individuen kan met grote waarschijnlijkheid worden aangenomen dat het mannen waren. De leeftijd bedraagt voor één individu 20 tot 25 jaar, bij de andere respectievelijk 40 tot 45 en 45 tot 50 jaar.

Bij het oudste individu werd enig tandbederf aangetroffen, enkele oppervlakkige gaatjes in de achterste kiezen van de bovenkaak. Bij de twee andere werd geen spoor van aantasting opgemerkt, noch van enig tandverlies gedurende het leven. Uit deze opvallend goede gebitten kunnen we concluderen dat suiker hier zijn intrede nog niet had gedaan of dat hun dieet meer op eiwitten dan koolhydraten was gebaseerd.

Bij de 40- tot 45-jarige man werd in situ een vrij aanzienlijke scoliose van de wervelkolom waargenomen. De zijwaartse uitbocht van de ruggegraat komt op de veldfoto duidelijk tot uiting. Het was onfortuinlijk dat de kwaliteit van juist deze wervels zó slecht bleek te zijn, dat ze bij het wassen grotendeels oplostten wat een reconstructie van het individu onmogelijk maakte.

Het skelet van de 45- tot 50-jarige man - veel beter geconserveerd - bleek opmerkelijke afwijkingen te vertonen, met name in de bovenste helft van het lichaam. Het is mogelijk een beeld te schetsen van hoe dit individu er tijdens zijn leven uitzag: hij was niet erg groot, had vermoedelijk het hoofd met een wat starre nek laag op de schouders zitten en vertoonde rechts een krom, kort en onbeholpen armpje, een soort vlerkje. Wat de handicap voor deze Quasimodo van de Utrechtse 'Notre Dame' gedurende het leven voor hem betekend heeft, is niet na te gaan. Zowel uit de vroeg-middeleeuwse periode als uit de 12de eeuw is dierlijk botmateriaal verzameld. De botten uit de vroege Middeleeuwen komen voornamelijk uit het eerder genoemde vegetatieniveau, maar ook uit de daarmee gerelateerde (afval)kuil. Mogelijk weerspiegelt het iets over het dieet van de toenmalige mensen, maar er is zeker niets over bijvoorbeeld de leeftijd der dieren bij de slacht te zeggen en evenmin iets over getalsverhoudingen binnen de aangetroffen diersoorten, zoals schaap/geit, rund, varken en paard.

Wat de latere Middeleeuwen betreft, werden botfragmenten in een met mest gevulde greppel aangetroffen, maar ook in verspitte grond, even ten oosten van het Romaanse koor en uit de noordelijke grafkuil. Het enige opmerkelijke is dat uit de mestgreppel - die wellicht uit de 12de/13de eeuw stamt - botjes van gans en kip zijn geborgen. Daarin werd overigens ook nog enig botmateriaal van rund, schaap/geit, varken en hond aangetroffen, dieren die eveneens in de verspitte grond en de noordelijke grafkuil vertegenwoordigd waren.

UTRECHT Rondom de Rozenstraat

H.L. DE GROOT/ C.A.M. VAN ROOIJEN/ T.J. POT/ T.J. HOEKSTRA

In 1988 vonden vrijwel aan de voet van de Jacobitoren twee opgravingscampagnes plaats. De onderzochte gebieden bevinden zich ter weerszijden van de Rozenstraat. De eerste opgraving - van 2 t/m 27 mei - werd ten oosten van de Rozenstraat uitgevoerd, grotendeels ten westen van het middeleeuwse huis Kranenstein (Oude Gracht 55). De tweede campagne, ten westen van de Rozenstraat, duurde van 24 oktober t/m 16 december.

De onderste grondlagen bleken, zoals overal in Utrecht, uitriviersedimenten te bestaan. Daar bovenop bevond zich een pakket van zand- en kleilagen, waarvan de hoogte van de bovenzijde varieerde van 1,20 tot 1,60 m + NAP. Het geheel werd afgesloten door een pakket klei. Slechts in een van de profielen was met enige zekerheid de - oorspronkelijke - hoogte van dit kleipakket te traceren: 2,10 m + NAP. Deze waarnemingen bevestigen de gegevens, die al van eerdere opgravingen bekend waren, namelijk dat de Jacobikerk op een oude oeverwal staat. De rivier behorend bij deze oeverwal heeft er ten noorden van gestroomd.

Een overzicht van de
opgraving op de plek
van het oude koor.

Kelder uit de 14de eeuw
met kaarsnissen in de
oostelijke en zuidelijke wand.

Op het genoemde kleipakket lag een sterk humeus vegetatieniveau. Een bij dit vegetatieniveau behorende sloot was in het kleipakket ingegraven. De sloot was op de Oudegrachtgeoriënteerd en moet daarheen afgewaterd hebben. Aardewerk uit deze sloot maakt een datering in de 12de eeuw mogelijk. Opmerkelijk is dat de sloot correspondeert met de noordelijke perceelsgrens van het huis Kranenstein. Verder werd een groot aantal mestkuilen aangetroffen, daterend uit de 12de (?) tot en met de 13de eeuw. Zij kunnen een aanwijzing zijn voor agrarische activiteit binnen de stad. Dit fenomeen is al eerder bij opgravingen waargenomen. In de noordhoek van het opgravingsterrein werd een tonputje aangetroffen. De onderzijde van dit putje lag op 0,60 m + NAP, in het zand. Enkele kleine aardewerkscherfjes dateren de put in de 12de eeuw.

Door o.a. de al eerder genoemde mestkuilen heen stond een rij van vijf palen van ongeveer 15 cm doorsnede. Deze palenrij liep noord-zuid en de palen stonden ongeveer 2 m uit elkaar. Wat de functie van de palen is geweest, is onduidelijk: voor een huis of grote schuur waren ze in ieder geval te licht.

Uit de tijd rond 1300 werden een spaarboogfundering ontdekt en enkele los staande poeren ten oosten daarvan, die waarschijnlijk ook tot deze fundering hebben behoord. De muur was gemaakt van kloostermoppen (steenformaat 30x15x7 cm) en was 1,15 m dik. De poeren waren vierkant en stonden onder een hoek van 120° met de spaarboogmuur. Zij waren vrijwel recht boven de al eerder besproken sloot gesitueerd en lagen dus eveneens op de perceelsgrens van huis Kranenstein. Ondanks de zware constructie heeft de muur waarschijnlijk alleen dienst gedaan als tuinmuur van dat huis. Door de vondst van de sloot en deze muur is wederom aangetoond dat - nog steeds bestaande - perceelsgrenzen in Utrecht tot ver in de Middeleeuwen kunnen teruggaan.

Ten noorden van de spaarboogmuur zijn verschillende skeletten in situ gevonden. Zij lagen in een deel van het oude kerkhof van de Jacobikerk. De Jacobikerk wordt in de bronnen voor het eerst in 1173 genoemd maar is vermoedelijk een halve eeuw eerder gebouwd. Het kerkhof zal in die periode zijn oorsprong hebben. De sluitingsdatum van het kerkhof is minder zeker. Een 16de-eeuwse kelder, die gedeeltelijk door de spaarboogmuur heen is gebouwd, stond bovenop enige skeletten. Het is wel zeker dat het kerkhof bij de bouw van deze kelder al buiten gebruik was en waarschijnlijk ook al vergeten. Een volgende fase van bebouwing op het terrein bestond uit 18de- of 19de-eeuwse funderingen.

Ook ten westen van de Rozenstraat waren 13de-eeuwse mestkuilen aanwezig, maar van perceelsslotten was hier geen sprake. Verder werden een 14de-eeuwse kelder met kaarsnissen (steenmaten 30x15x7 cm.) en de oorspronkelijke muur van het Jacobskerkhofbloot gelegd. De laatste was gebouwd van tufsteen en kan in de 12de eeuw worden gedateerd. Het blijkt, dat de Jacobikerk en haar kerkhof oorspronkelijk niet alleen ommuurd zijn geweest, maar ook dat het maaiveld ten zuiden van het kerkhof in de 13de eeuw ongeveer 1,50 m. lager heeft gelegen.

Het was reeds bekend dat de kerk op een oeverwal, een natuurlijke verhoging, lag. Nu kon worden vastgesteld dat het terrein aan de zuidzijde van de kerk tot aan de tufstenen muur is opgehoogd en dat daarbuiten het maaiveld een tijd lang zijn oorspronkelijke hoogte heeft gehouden. Daarmee lag de Jacobikerk als het ware op een verhoogd en ommuurd emplacement, een verschijnsel dat we bijvoorbeeld in Frankrijk nog vaak tegenkomen.

Bij de opgraving kwamen naast - of eigenlijk binnen - de oorspronkelijke kerkhofmuur van tufsteen menselijke skeletresten aan het licht. Om verschillende redenen werd overgegaan tot een beperkte berging van de resten, die resulteerde in een aantal van 91 individuen. Het onderzoek daarvan is nog niet afgesloten, maar de voorlopige resultaten geven een indicatie dat er van een zeer hoge kindersterfte sprake is geweest en dat maar zelden een leeftijd hoger dan 45 jaar werd bereikt.

Een interessante vondst, gedaan bij de bovenbeschreven opgraving, was een fragment van een majolica-bord met een portret van Erasmus erop. Het bord moet tussen 1610 en 1619 vervaardigd zijn; een nauwkeuriger datering is door het ontbreken van het laatste cijfer van het jaartal op het bord niet mogelijk. De directe of indirecte bron voor de schildering op het bord is zonder twijfel de penning met portret van Erasmus geweest, die Quentin Metsys in 1519 maakte.

In het begin van de 17de eeuw, toen het bord werd vervaardigd, stond Erasmus zeer in de belangstelling, wat onder andere blijkt uit het feit dat er in 1616 een bundel van elf van zijn werken in Nederlandse vertaling verscheen. Maar ook in de oorspronkelijke Latijnse versie werd hij veel gelezen. Eveneens in 1616 besloot de Rotterdamse vroedschap een standbeeld voor de grote stadgenoot op te richten. Het beeld kwam in 1622 klaar. Zou het bord uit 1617 dateren dan zou zelfs gedacht kunnen worden aan een 'herdenking' van Erasmus' 150ste geboortedag. Een oude Rotterdamse traditie houdt 1467 aan als zijn geboortjaar.

UTRECHT **Zakkendragerssteeg** H.L. DE GROOT

Van 30 augustus tot 8 september 1988 werd onderzoek uitgevoerd op een binnenterrein aan de Zakkendragerssteeg. Daarbij kwamen de funderingsresten van vier 'kameren' aan het licht, kleine woninkjes van vaak niet meer dan één kamer op het achtererf van een groot huis. Eronder lagen resten van oudere stenen bebouwing, wellicht uit de 14de eeuw. Daar weer onder kwamen overblijfselen van houtbouw te voorschijn, waarin twee fasen waren te onderscheiden. Het aardewerk, dat in de ingravingen van de oudste palen werd gevonden, wijst op een datering in de 13de eeuw. De palen stonden op grote brokken vulkanisch gesteente. Behalve de bebouwing is nog een mestkuil uit de 13de eeuw gevonden en een oost-west verlopend greppeltje, wellicht uit dezelfde tijd.

*De houten palen, gefundeerd
op vulkanisch gesteente,
steken duidelijk boven het
oppervlak uit*

VEENENDAAL **Signaleringen en vondstmeldingen**

Eind september/begin oktober 1988 werden door mevrouw eh.H. Delfin en de heer J.Th.M. Mom waarnemingen verricht tijdens grondwerk op de Markt. Daarbij werden funderingen van oudere gebouwen waargenomen en vondsten gedaan, over het geheel genomen van tamelijk recente datum.

Door de elders al genoemde heer Bovenschen, te Veenendaal, werd de vondst gemeld van een fragment van een laat-middeleeuws bronzen beslagstukje of hangertje. De vondst is afkomstig uit bagger uit de Grift.

WOERDEN **Oranjestraat** W.J. VAN TENT

In het eerste halfjaar van 1988 werden door de heer P.e. Beunder te Bodegraven, waarnemingen uitgevoerd tijdens de grondsanering op het terrein van de oude gasfabriek, aan weerszijden van de Oranjestraat. Hierbij werd het restant van een rivierbedding aangetroffen, die in de Romeinse tijd open moet hebben gelegen. Ondanks het feit, dat de locatie op enige afstand van het Romeinse castellum te Woerden was gelegen, bleken de oevers van deze rivier intensiefbewoond te zijn geweest.

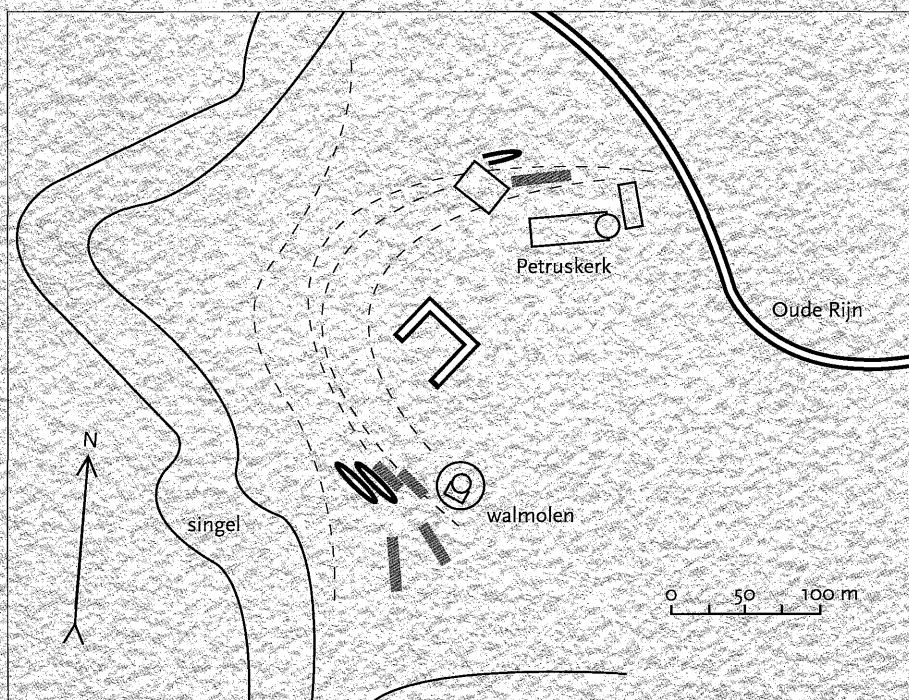
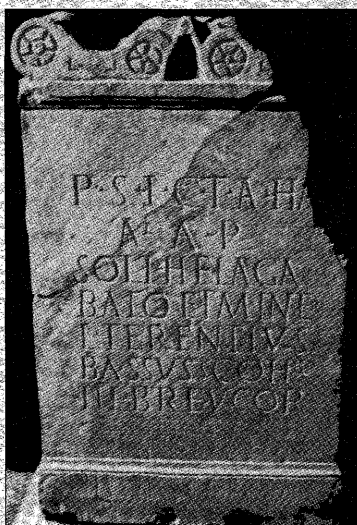
Ten behoeve van de bodemsanering werden twee diepe werkputten gegraven, één ten zuiden en één ten noorden van de Oranjestraat. In de meest zuidelijke werden houten beschoeiingen gevonden, die te dateren zijn van ongeveer het midden van de 1ste eeuw na Chr. tot en met het derde kwart van de 2de eeuw. In de meest noordelijke werkput werden, naast ook weer beschoeiingen, de resten van twee Romeinse schepen aangetroffen: een platbodem en een boomstamkano.

Interessant was verder de vondst van een Romeins altaar, 73 cm hoog en vervaardigd van kalksteen. De vermelding van keizer Elagabalus doet een datering tussen 218 en 222 na Chr. vermoeden.

literatuur

- P.e. BEUNDER, 'Nieuw licht op Romeins Woerden', *Heemtijdinghen* 24 (1988), 3, 57-67
- J.E. BOGAERS, 'Sol Elagabalus und die Cohors III Breucorum in Woerden (Germania Inferior)', *Oudheidkundige Mededelingen RMO*, 74 (1994), 153 ff

Altaar gewijd aan
Sol Invictus Helagabalus
en Minerva

Overzicht van de ligging
van gevonden Romeinse
beschoelingsconstructies met
veronderstelde rivierloop.

beschoeiing
schip (gedeelte)
verm. rivierloop

WIJK BIJ DUURSTEDEN **De Geer** S.G. VAN DOCKUM

In 1989 startte de ROB een opgraving in de gemeente Wijk bij Duurstede die enige jaren in beslag zal nemen. Het onderzoek bracht in het eerste jaar direct al sporen van bewoning uit de Bronstijd, de Midden- en Late IJzertijd, de Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen aan het licht. Bovendien werden resten van een grafveld gevonden dat waarschijnlijk uit de overgang van de Romeinse tijd naar de Vroege Middeleeuwen dateert.

Aanleiding voor het grootschalig onderzoek is dat de gemeente Wijk bij Duurstede op het terrein De Geer, ten noorden van het oude dorp, een nieuwe woonwijk gepland heeft. Uit fosfaat- en veldkarteringen was eerder gebleken dat het terrein belangrijke archeologische sporen bevat. Dat werd bevestigd door de resultaten van een opgraving van het cunet van de Romeinenbaan in 1969. Aangezien het terrein, in gebruik als grasland, boomgaard en maïsakker, circa 50 ha beslaat en het onderzoek enkele jaren in beslag zal nemen, is er na overleg met de gemeente voor gekozen de opgraving aan te vangen op die percelen, die het eerst bouwrijp gemaakt moeten worden, direct ten noorden van de Romeinenbaan.

De opgraving startte op 1 mei en duurde tot 8 december. In deze periode werden 13 werkputten van 30X15 m vlaksgewijs onderzocht. Tevens werden de profielen van de putten getekend. De opgraving werd uitgevoerd door de onderzoeksgroep 'Centraal Rivierengebied' van de ROB onder leiding van de heer W.A. van Es. Veldleiding had de heer R.E. Lutter. De vondstdeterminatie was in handen van mw. S.G. van Dockum. Een kleine selectie van het menselijk bot uit het grafveld werd onderzocht door de heer F. Laarman. Metaalvondsten werden gedetermineerd door de heer J. van der Roest. De heer A. van der Lee, detector-amateur uit Wijk bij Duurstede assisteerde regelmatig bij het onderzoek. Het archeobotanisch onderzoek (hout en zaden) werd door de dames L.F. Kooistra en C. Vermeeren uitgevoerd. De vondsten zijn voor bestudering tijdelijk opgeslagen in het depot van de ROB in Amersfoort.

Belangrijk is dit archeologisch onderzoek vanwege de verwachting bewoningsporen uit de Laat-Romeinse en de Merovingische tijd aan te treffen. Over deze perioden is in het Kromme Rijngebied weinig bekend, zodat we ook weinig weten over de nederzettingen aldaar en hun functioneren. Daarnaast heeft het onderzoek naar het vroeg-middeleeuwse handelscentrum Dorestad, dat zich langs de toenmalige Rijnloop, ongeveer ter hoogte van de huidige Hoogstraat in Wijk bij Duurstede uitstrekte, vragen oproepen over het uiterlijk en functioneren van de nederzettingen in het directe achterland van deze belangrijke Europese Rijnhaven. Ook uit die periode, de Karolingische, worden belangrijke sporen verwacht op De Geer, dat hemelsbreed op nog geen kilometer afstand ligt van het noordelijke havenkwartier van Dorestad.

De Geer ligt op een stroommg van de Rijn en wordt, min of meer in noord-zuid-

richting, doorsneden door een oude restgeul, die waarschijnlijk in de Romeinse tijd al grotendeels was dichtgeslibd.

Tijdens de opgraving bleek dat het terrein een bijzonder lange bewoningsgeschiedenis kent. Er werden sporen gevonden uit de Bronstijd maar ook uit de Karolingische periode. Op dit moment lijkt die bewoning niet continu geweest te zijn, maar de komende jaren moet daarover meer duidelijkheid komen.

Omdat in de bewerkte bovengrond de woonniveau's vanaf de IJzertijd zijn opgenomen, was het moeilijk de sporen van de verschillende perioden uiteen te raffen. Het was belangrijk ieder spoor nauwkeurig te onderzoeken en waar nodig te zeven: hoe meer vondsten, des te gemakkelijker de periodisering. Toen bleek dat de botresten van een grafveld zich nog geen 10 cm onder het maaiveld bevonden, moest geconcludeerd worden dat er minstens een halve meter grond verdwenen was. Misschien is het terrein ooit geëgaliseerd. In ieder geval werd er vanaf dat ogenblik terdege rekening mee gehouden, dat bijvoorbeeld van paalsporen van een halve meter slechts enkele centimeters konden resten.

Hoewel nog niet alle sporen uiteengerafeld zijn, is een redelijk beeld ontstaan van de strategie die in de komende opgravingsjaren gevolgd dient te worden. De resultaten van de opgraving tot nog toe bespreken we voor de overzichtelijkheid per bewoningsperiode.

De Bronstijd-sporen onderscheiden zich stratigrafisch van de jongere sporen en bestaan onder meer uit brokjes handgevormd aardewerk, gemagerd met zeer grove kwarts. Een duidelijk verband is niet herkenbaar, maar omdat ze zo diep gevonden werden is besloten ze niet 'diepgravend' te onderzoeken.

Uit de IJzertijd is een paalgatenzwerm, een wirwar van paalgaten waarin nauwelijks een structuur te herkennen valt, opgegraven. In de meeste gevallen is van de vulling slechts enkele centimeters over. Een deel dateert, gezien het gevonden aardewerk, uit de Midden-IJzertijd en een deel uit de Late IJzertijd.

Uit de Romeinse tijd werd het vervolg van een omheiningsgreppel aangetroffen die al bij het wegcunet in 1969 werd aangesneden. Binnen de omheining zijn nog geen sporen van gebouwen gevonden. Daarbuiten zijn wel enkele waterputten en kuilen opgegraven.

Tot de laat-Romeinse of Merovingische periode behoort waarschijnlijk het restant van een grafveld dat op een van de hoogste delen van het terrein, vrijwel direct onder de grasmat, werd opgegraven. Grafkuilen waren niet herkenbaar en de skeletten waren verschillend georiënteerd. De meeste graven waren verstoord. In de depressies van een recente akkerindeling werden eveneens vergraven botresten gevonden. Bij een andere begraving werd een spinklos van aardewerk gemagerd met schelpgruis gevonden. Verdere vondsten ontbraken, hoewel met een metaaldetector fraaie metalen voorwerpen, waaronder mantelspelden, in een krans rondom de graven werden gevonden. Waarschijnlijk zijn ze daar door latere grondbewerking terecht gekomen. De botresten worden met de C-14 methode gedateerd.

Tegen de verwachting in werden uit de Merovingische periode nog geen herkenbare sporen aangetroffen. Sporen van een Karolingische greppelbundel, die ook al in 1969 was aangesneden, tekenden zich wel duidelijk af. De greppels vormen een onderdeel van een vrij omvangrijke omheining, waarvan de grenzen nog niet zijn bereikt. In de greppels werd een grote hoeveelheid Karolingisch aardewerk aangetroffen, onder meer afkomstig uit de Eifel. Er zijn nog geen gebouwsporen herkend, maar wel werd een waterput met houten beschoeiing (een ton) met daarin drie complete en twee gebroken Badorfkruiken opgegraven. Het zeven van de botanische monsters bracht een flinke hoeveelheid verkoold graan aan het licht. Het bleek bedekte gerst. Ook verkoolde tarwe, roggekorrels, hazelnoten, walnoot en duiveboon zijn gevonden en verder nog houten voorwerpen zoals een deel van een trapje, een hengel van een emmer en een bord.

De nederzettingen op De Geer liggen op een oude stroomrug van de Rijn. Uit veldverkenningen en opgravingen is gebleken dat de bewoning in pre- en protohistorie zich concentreerde op deze hooggelegen stroomruggen, waar weinig wateroverlast was en waar de bodemstructuur zich goed leende voor akkerbouw. De lager gelegen kommen stonden een groot deel van het jaar of zelfs permanent onder water en konden in gunstige perioden hooguit als weidegronden gebruikt worden. Aangezien de vraagstelling van het onderzoek op De Geer zich met name richt op de Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen, zullen we kort op die perioden ingaan.

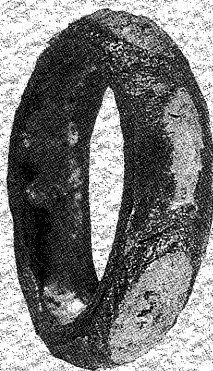
In de Romeinse tijd maakte De Geer deel uit van het Romeinse rijk, waarvan de grens net even noordelijker langs de toenmalige Rijnloop lag. Bij Wijk bij Duurstede heeft in die periode een Romeins fort, een castellum genaamd Levefanum als onderdeel van de verdedigingslinie, de Limes, gelegen. Het fort is inmiddels verzwolgen door de rivier. De nederzettingen op korte afstand van de forten, zoals De Geer, hebben ongetwijfeld contacten onderhouden met de militairen. Zij leverden landbouwprodukten en wellicht paarden aan de soldaten. Hoewel pas een deel van de Romeinse nederzetting is opgegraven, blijkt uit de vondsten dat het gaat om een agrarische nederzetting. Diverse vondsten zoals de terra sigillata wrijfschalen geven aan dat er contacten waren met de Romeinen.

Als de forten langs de Rijn rond 270 na Chr. door spanningen in en buiten het rijk worden verlaten, neemt de hoeveelheid nederzettingen af en daalt de bevolking. Die bevolkingsafname lijkt zelfs al voor het vertrek van de Romeinen in te zetten. Behalve het grafveld heeft De Geer nog niet de gehoopte laat-Romeinse sporen opgeleverd. Toch duiden losse vondsten erop, dat die nog te verwachten zijn. Datzelfde geldt voor de Merovingische tijd, waaruit ook een aantal aardewerk- en metaalvondsten is gedaan. Rond 630 is er al sprake van Dorestad, zoals kan worden afgeleid uit de gouden munten van muntmeester Madelinus die in dat jaar Dorestad als muntplaats vermelden. Dat is de tijd dat de Merovingische koning Dagobert greep probeert te krijgen op de Rijndelta. Dit oudste Dorestad

In deze werkput is tegen de achterwand het silhouet zichtbaar van de waterput.

In het onderste gedeelte is nog de houten beschoeiing in de vorm van een ton te zien.

De bronzen vingerring, met aan de voorzijde enkele van de ovale medaillons van emaille.

is tot op heden niet gevonden, maar waarschijnlijk lag het op of in de buurt van de plaats van het Romeinse castellum. De sporen zullen dan ook ten prooi gevallen zijn aan de rivier. Wanneer Dorestad met enkele duizenden inwoners in de 8ste eeuw een bloeiperiode doormaakt, ligt er op De Geer een uitgestrekt omheind terrein. De functie daarvan is nog niet duidelijk: misschien een agrarische nederzetting of een plaats van industriële activiteiten.

WIJK BIJ DUURSTEDÉ **De Horden** A.G. LANGE

Het uitbreidingsplan De Horden is intensief archeologisch onderzocht. Het terrein was al in de Bronstijd bewoond, maar bij het onderhavige onderzoek zijn slechts de 1ste en 2de eeuw van onze jaartelling van belang. De nederzetting bevond zich vanaf het jaar 70 juist binnen het Romeinse Rijk. In het begin van de 1de eeuw is zij verlaten. Op basis van botanisch onderzoek kan worden geconcludeerd, dat in deze periode de veeteelt een steeds belangrijker plaats innam, ten koste van de akkerbouw.

Tussen 1980 en 1985 zijn grondmonsters genomen voor botanisch onderzoek, dat werd bekostigd door de ROB en NWO en werd uitgevoerd door het BAI te Groningen. Uit driehonderd grondmonsters zijn 55.000 plantenresten gedetermineerd. Zij bleken van 190 verschillende typen afkomstig. De zaden, vruchten en andere macroscopische resten van de planten dateren vooral uit de 1ste en 2de eeuw na Chr.

De belangrijkste uitkomsten uit de computeranalyse waren, dat in de loop van de tijd de granen afnemen terwijl graslandplanten steeds meer voorkomen. Ook zijn er steeds meer eenjarige planten, ten koste van meerjarige planten. De toename van de grasplanten wijst op een verbeterde zorg voor de veestapel in de Romeinse tijd, terwijl akkerbouwprodukten schaarser worden.

Ook neemt het aantal inwoners toe, terwijl de nederzetting een meer samenhangende structuur krijgt. Door de opname in het Romeinse Rijk stijgt het welvaartspeil, waarschijnlijk schakelden de bewoners van De Horden van zelfvoorziening over op produktie voor de markt: met name vlees en huiden voor de Romeinen.

Over de akkerbouw krijgen we op basis van de gegevens de volgende informatie. Waarschijnlijk verbouwde men gerst en emmertarwe gescheiden. Het ontbreken van stro laat zien, dat het graan niet binnen de nederzetting werd verbouwd. Het veel voorkomen van wilde haver wijst er op, dat het graan nog niet voor de voedselbereiding was voorbereid. De granen zijn waarschijnlijk met zeis en sikkel geoogst. Het vee kreeg hooi en gerst te eten. Er zijn kleine hoeveelheden peulvruchten gevonden, maar omdat die slecht bewaard blijven, kan dat er zeker op wijzen, dat ze een regulier onderdeel van het dieet uitmaakten. Het gering voor-

komen van tuinkruiden, typisch voor de Romeinse keuken, duidt er op, dat op culinair gebied de bewoners nog maar weinig door de mediterrane gewoonten beïnvloed waren.

De conclusie op botanische gronden is, dat in de economie van De Horden vee- teelt belangrijker wordt ten koste van de landbouw. Dat lijkt in tegenspraak met zoölogisch onderzoek, waar juist de tegenovergestelde conclusie gerechtvaardigd lijkt. Het moge duidelijk zijn dat er meer onderzoek nodig is om een oplossing voor deze tegenspraak te vinden.

literatuur

- A.G. LANGE, *Plant Remains from a Native Settlement at the Roman Frontier: De Horden near Wijk bij Duurstede - a Numerical Approach*, diss. Groningen 1988

WIJK BIJ DUURSTEDÉ Signaleringen en vondstmeldingen

W.J. VAN TENT

Van het terrein De Horden werden in 1988 enkele vondsten gemeld, die daar na afsluiting van het ROB-onderzoek waren gevonden, met name door de heren A. Bovenschen, te Veenendaal, en A. van der Lee, te Wijk bij Duurstede. Twee vondsten zijn vermeldenswaard. Allereerst een geëmailleerd-bronzen vingerring, mogelijk uit de (laat-?) Romeinse tijd. De diameter is 2,43 cm. Buiten op de ring bevinden zich drie ovale medaillons met rode email, omgeven door ongeveer 1 mm breed goudband. Buiten de medaillons zijn resten van blauwe email te zien. Daarnaast werd een verzilverd-bronzen muntgewicht, uit de periode rond 400 na Chr gevonden.

Van 20 januari tot 8 april 1988 werd het in 1987 aangevangen onderzoek aan de Hoogstraat voortgezet (zie ook *Archeologische kroniek* 1985-1987, 23). De leiding berustte opnieuw bij de heren W.A. van Es en A.G. Jong, beiden van de ROB; medewerking werd verleend door mevrouw L.L. Kooistra en de heer J. van der Roest.

Evenals in 1987 kwamen duidelijke, kennelijk tot Dorestad behorende, Karolingische sporen aan het licht, opnieuw diepe kuilen met een vaak zeer donkere vul- ling. Het lijkt er niet op, dat zij deel hebben uitgemaakt van grotere structuren, zoals huisplattegronden. De hypothese, dat de sporen behoorden tot de erven- rand de huizen, is nog steeds de meest voor de hand liggende.

Volgens determinatie door het KPK blijken twee tijdens de campagne 1987 gevonden zilveren munten sceatta's van het zogenaamde continentale runentype te zijn. Dergelijke munten werden rond 700 in onze streken gemaakt.

literatuur

- J.P.A. VAN DER VIN, 'Een laat-Romeins (munt)gewicht uit Wijk bij Duurstede', *De Beeldenaar* 14 (199°), 3, 123-129

WOUDENBERG **Signaleringen en vondstmeldingen**

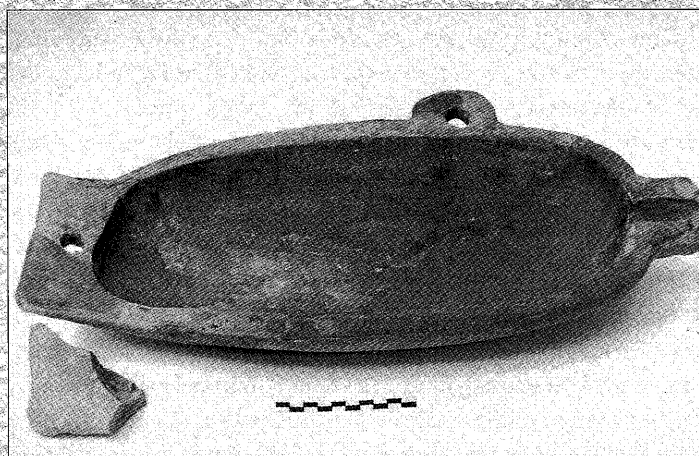
Door de heer J.W. Noordam werd in december 1988 een aantal heuveltjes in de boswachterij Austerlitz, die als mogelijke grafheuvels werden beschouwd, verkend. Geen ervan bleek met enige waarschijnlijkheid een echte grafheuvel te zijn: het zijn alle stuifheuvels.

IJSSSELSTEIN **Eiteren** W.J. VAN TENT EN R.J. OOEVEAAR

Het onderzoek te Eiteren door de Archeologische Werkgroep Zuidwest-Utrecht, dat in 1987 was aangevangen, werd in 1988 voltooid. Onder meer werden waardevolle gegevens verkregen over het verloop van de gracht, die rondom de middeleeuwse kerk en het kerkhof van Eiteren heeft gelegen. Van de vondsten, gedaan tijdens het onderzoek, is vermeldenswaard een fragment van een leren laarsje uit de 14de eeuw na Chr.

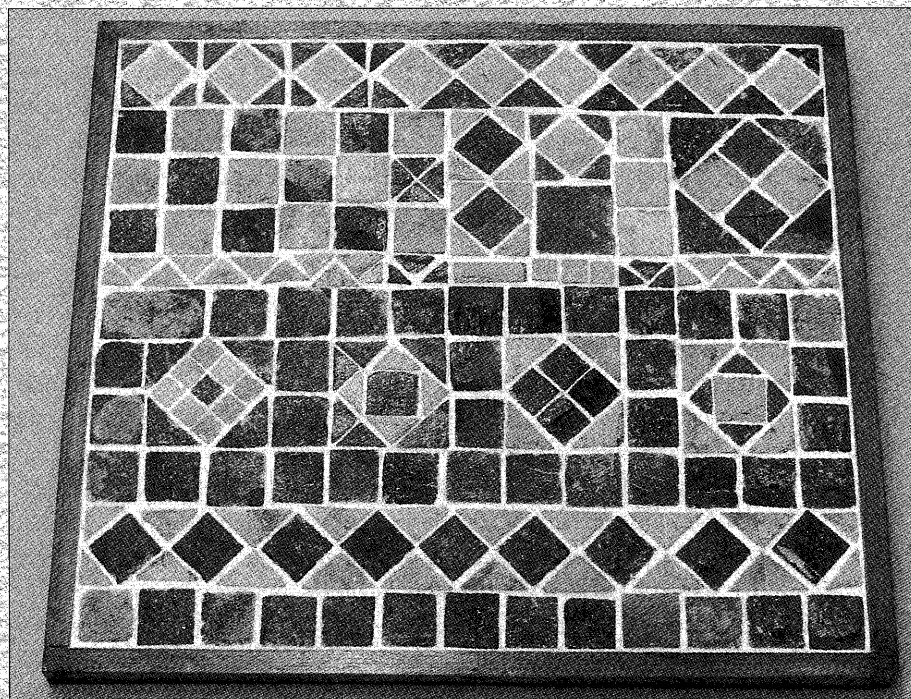
Op kosten van het gemeentebestuur van IJsselstein is de boven al genoemde gracht later in het jaar in zijn geheel opnieuw uitgegraven. Het is de bedoeling, dat op het aldus ontstane eiland de daar in 1985 opgegraven kerkplattegrond op de een of andere wijze zichtbaar zal worden gemaakt. De werkzaamheden vonden plaats van 29 augustus tot 1 september 1988 en werden begeleid door de heer R.E. Lutter (ROB) en door de provinciaal archeoloog. Ook na 1 september werd ter plaatse nog onderzoek verricht. Bij de uitgravingswerkzaamheden kwam aan het licht dat aan de zuidzijde van het terrein een bakstenen brug over de gracht heeft gelegen.

Ten westen van de fundering van de in 1972 gelokaliseerde kapel van Eiteren was bebouwing gepland. Daarom vond er onderzoek plaats van 4 april tot 28 november 1987 en van 25 maart tot 7 mei 1988. Naast de funderingen, die door de ROB gevonden zijn, is slechts hier en daar een mortelspoor gevonden van een uitgebroken fundering. Een plattegrond van een gebouw was hier niet uit samen te stellen. De grondsporen geven aan dat de muren ten zuiden van het gebouwtje op een opge vulde sloot zijn gebouwd. In een doodlopende zijarm van deze sloot is veel 13de eeuws aardewerk gevonden. Op deze plaats was in 1976 in een proefputje ook al veel aardewerk gevonden. Aan de zuidkant van het hele perceel loopt een gracht, die tevens deel uitmaakt van de omgrachting van de kapel en die weinig vondstmateriaal bevat. Het meest merkwaardig op het laatst onderzochte deel van het terrein waren vijf grote, rechthoekige, diepe kuilen met onderin verschillende aslagen. De lengte varieert van 2,5 tot 8 meter, de breedte van 1 tot 2 meter. Zij zijn ongeveer een meter diep. Welke functie deze kuilen hebben gehad, is tot nu toe onbekend. In het midden van het perceel heeft een aan beide

Tijdens een eerste opgraving werd deze stenen vetvanger gevonden. De hoek links onder ontbrak. Wonderbaarlijk genoeg werd tijdens een latere opgraving de ontbrekende hoek alsnog gevonden.

Een reconstructie van de kerkvloer.

zijden doodlopend stuk gracht gelegen. Op de bodem daarvan lag een dikke samengeperste laag veen, waarvan een monster door de ROB wordt onderzocht. Mogelijk heeft dit veen te maken met het gebruik van dit stuk gracht.

Wat het vondstmateriaal betreft: dit is in eerst instantie verdeeld in een vijftal groepen: steengoed (20%), kogelpotten (21%), blauwgrijs aardewerk (n%), rood aardewerk (17%) en overig (31%). Het 13de-eeuws materiaal overheerst aan de westkant van het terrein. Later vondstmateriaal wordt talrijker naarmate men dichterbij de kapel komt. In het steengoed zijn 13de-eeuwse kannen sterk vertegenwoordigd. Daarnaast komen bolle bekertjes van vroeg-steengoed voor. Het kogelpotmateriaal is vooral in de 13de eeuwen begin 14de eeuw te dateren. Het blauwgrijze aardewerk dateert vooral uit de 14de eeuw. Onder het rode aardewerk nemen de steelpannen met holle steel een belangrijke plaats in. Zij dateren eveneens uit de 13de eeuw. Onder de overige vondsten bevinden zich zeer veel botten, bouwfragmenten, stukken leisteen en ijzeren spijkers. De bouwfragmenten bestaan voor het merendeel uit kleine driehoekige en vierkante geglazuurde tegeltjes van de vloer van de kapel. Een opvallende vondst is een groot stuk tufsteen van 50X29x12 cm.

ZEIST **Hervormde Kerk** P.K.J. VAN DER VOORDE EN T.J. CLEIJ

De vervanging van de keermuur rond de Hervormde Kerk in Zeist en de daarmee gepaard gaande grondverzetactiviteiten boden de mogelijkheid een kort archeologisch onderzoek uit te voeren. Tijdens dit onderzoek werd een groot gedeelte van een 12de-eeuwse voorganger van deze muur blootgelegd. Een klein deel van deze bijzondere tufstenen kerkhofmuur is ook na de bouwactiviteiten zichtbaar gebleven voor het publiek.

Bij toeval ontdekte de heer H. Fokkens, projectleider van de Onderzoeksgroep Zandgronden, dat naast de Hervormde Kerk in Zeist gegraven werd voor vervanging van de uit omstreeks 1840 daterende steunmuur van de ophoging waarop de kerk staat. Met medewerking van de aannemer konden in mei en juni 1989 door leden van de Onderzoeksgroep Zandgronden van de AWN afdeling Utrecht e.o. in de bouwsleuf waarnemingen worden verricht. In de bouwsleuf werden behalve veel begravingen de restanten teruggevonden van diverse oudere kerkhofmuren. De oudste muur is opgetrokken geweest uit tufsteen en was over een lengte van meer dan 15 meter zichtbaar. Van deze muur werden op een aantal punten de onderste negen lagen teruggevonden. De muur is opgebouwd uit tufsteenbrokken van verschillende grootte en enkele keien. Slechts aan de buitenzijde is de muur strak afgewerkt met in verband gemetselde repen tufsteen van ongeveer 40X15X10 cm. De tufsteen komt uit de Duitse Eifel (omgeving van

Maria-Laach) en was primair gebruikt. In de toren van de huidige kerk zijn nog de restanten zichtbaar van de tufstenen toren van een Romaanse voorganger die omstreeks 1180 is gebouwd. Waarschijnlijk is de teruggevonden muur in dezelfde periode te dateren.

De keermuur heeft het zwaar te verduren gehad, want vrij snel na de bouw, vermoedelijk in de 14de eeuw, is de keermuur grondig hersteld. Op enkele plaatsen lijkt de muur vanaf de fundering opnieuw te zijn opgetrokken. Men heeft hiervoor behalve dezelfde (tuf)stenen ook baksteen gebruikt.

Maar deze renovatie was niet voldoende, want reeds in de 1ste eeuw is de hele muur afgebroken en is een nieuwe muur met een bredere fundering gebouwd. Deze muur werd geheel opgetrokken uit bakstenen. Deze muur heeft lange tijd dienst gedaan. Pas bij de grote nieuwbouw van de kerk omstreeks 1840 is hij vervangen door de muur die nu, in 1988, zelf weer wordt vervangen. De huidige muur is evenals de 19de-eeuwse muur wel nog steeds gebouwd op de fundering van de 1ste-eeuwse muur.

Omdat vooral de 12de-eeuwse kerkhofmuur uniek genoemd kan worden, stelde de gemeente Zeist een extra krediet van f 60.000,- ter beschikking om een fragment aan zienden en blinden te tonen. Hiertoe werd in de nieuwe muur een vitrine met drie ramen geconstrueerd met in de muur een plaquette, waarop in schrift en in braille een verklarende tekst is aangebracht. Voor het gevoel van blinde bezoekers is tevens een stukje tufsteen daarin verwerkt.

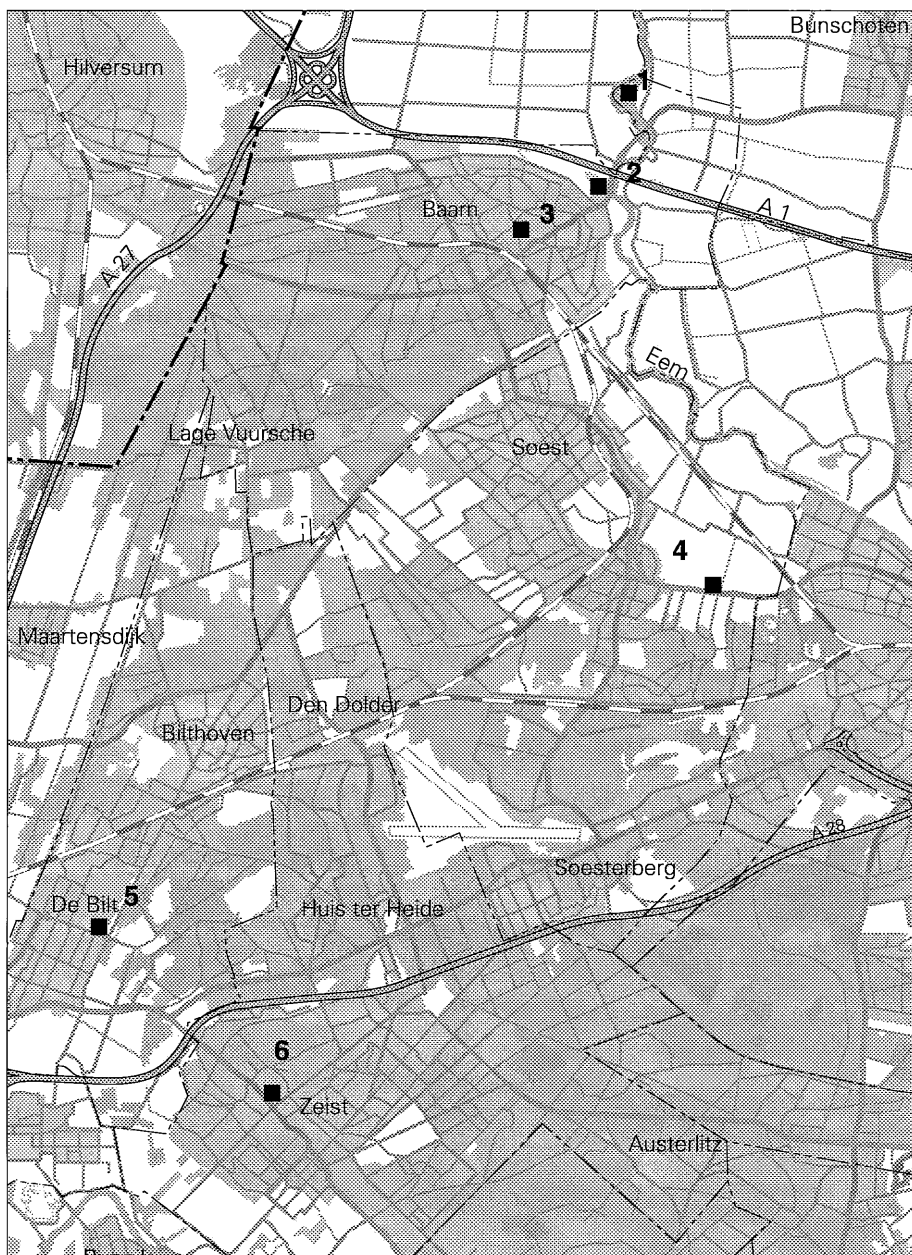
literatuur

+ H. FOKKENS, 'Rapport Oude Kerk te Zeist', *Nieuwsbrief AWN-afdeling Utrecht e.o.*, 5 (september 1989)

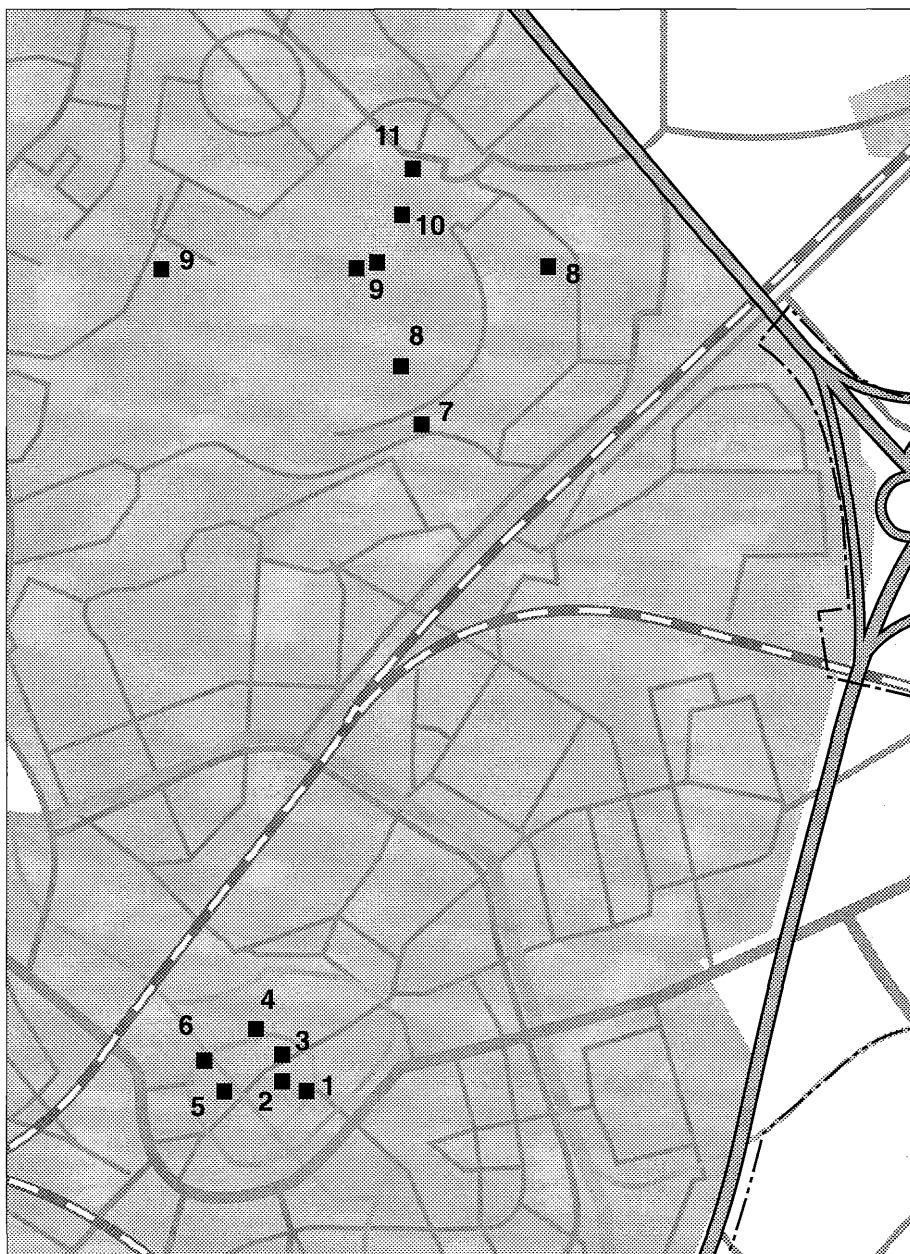
Een fragment van de
tufstenen muur.

Noord-Utrecht

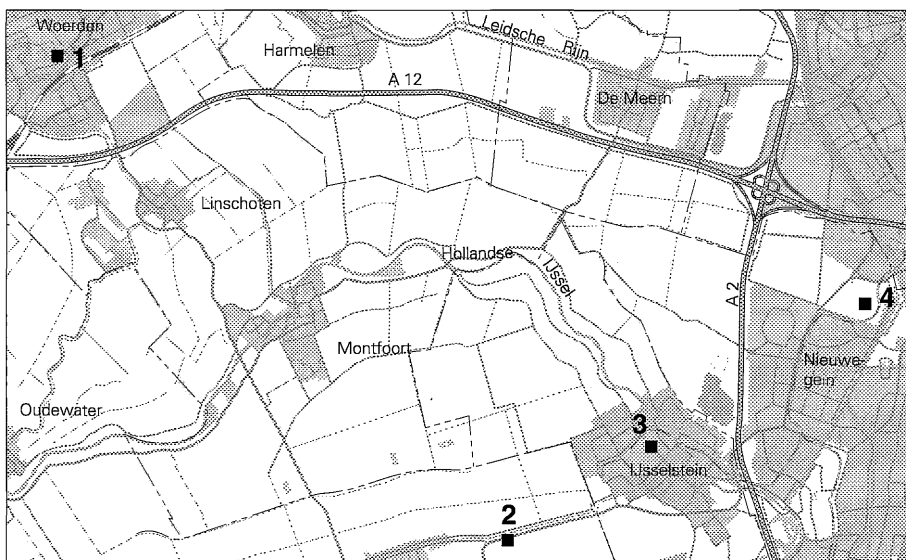
- 1 Baarn :: Eembrugge 2 Baarn :: De Drie Eiken 3 Baarn :: Laanstraat 4 Soest :: Hofslot
5 De Bilt :: Burg. De Withstraat 6 Zeist :: Hervormde Kerk

Amersfoort

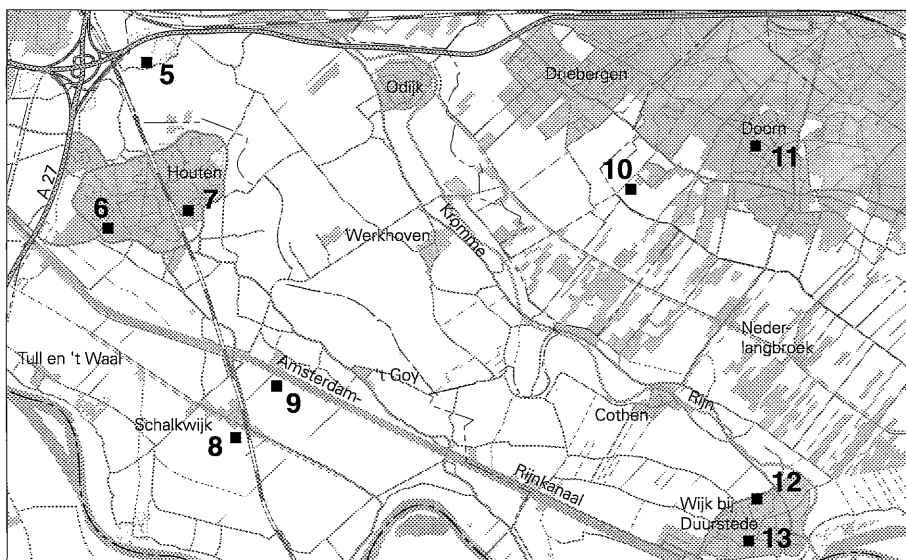

1 Herenstraat 2 Muurhuizen 49-57 en 45 3 Kerkstraat 4 Muurhuizen 785-787 5 Krommestraat
6 Kleine Spui 7 De Oude Hof 8 Zielhorst 9 Kattenbroek 10 Emiclaer 11 Heideweg

Zuid-Utrecht

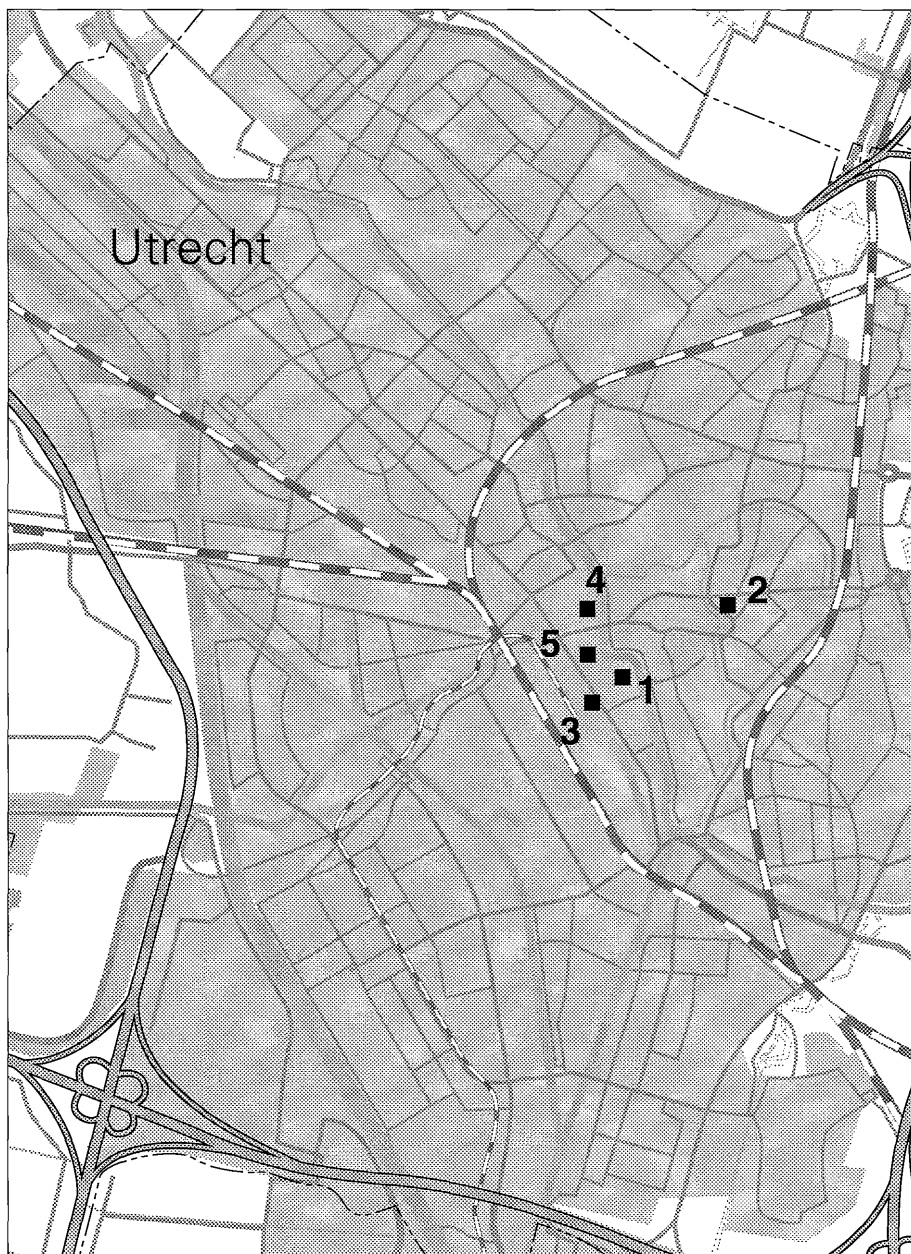

1 Woerden ♦ Oranjestraat 2 Lopik ∴ Snellenburg 3 IJsselstein ∴ Eiteren 4 Nieuwegein ∴ Blokhoeve

5 Bunnik ∴ Vechten 6 Houten ∴ Tielland en Zorgvlied 7 Houten ∴ Molenzoom
8 Schalkwijk ∴ Pothuizerweg 9 Schalkwijk ♦ kasteelterreinen 10 Doorn ♦ Sterkenburgerlaan
11 Doorn ∴ Ludenbos 12 Wijk bij Duurstede ∴ De Geer 13 Wijk bij Duurstede ∴ De Horden

stad Utrecht

1 Choorstraat 2 Gasthuisstraat/Kruisstraat 3 Mariaplaats 4 Rozenstraat 5 Zakkendragerssteeg

Zuid-Oost Utrecht

1 Rhenen ∴ Plantage Willem IJl 2 Rhenen ♦ Remmerden 3 Rhenen ∴ 't Hof

Verschenen literatuur

In deze rubriek is algemene literatuur opgenomen, of literatuur, die niet bij een specifieke opgraving hoort.

Leersum

- H.J. REUSINK, *Leersum: grafheuvels op de Zuilensteinse Kop*, Zutphen 1988

Lopik

- R.J. OOEVAAR, *Huis te Vliet en Hofstede te Vliet in Lopikerkapel*, IJsselstein 1988

Loosdrecht

- S. Bos, 'Loosdrechtse bodemvondsten en het ontstaan van Loosdrecht', *Tussen Vecht en Eem*, 6 (1988), 2, 66-68
- S. Bos, 'Oude bewoningssporen in Loosdrecht', *Historische Kring Loosdrecht*, 16 (1989), 72, 32-38
- S. Bos, 'Oude bewoningssporen in Loosdrecht II', *Historische Kring Loosdrecht*, 16 (1989), 73, 70-76

Utrecht

- T.J. POT, H.L. DE GROOT EN C.A.M. VAN ROOIJEN, Graven en begravenen in Utrechtse grond; de Kapel van St. Jobs Gasthuis (1504 - 1818), in: *ABKGU* 1988, 20 - 31
- TJEERD POT, HUIB L. DE GROOT & CEES A.M. VAN ROOIJEN, *Een kwalitatieve en kwantitatieve analyse van de inhoud van twee 14de-eeuwse pottenbakkersaftalkuilen en een vergelijkende kogelpot-studie. Opgraving Oudenoord 1984* (Archeologisch speurwerk in Utrecht II), Utrecht, 1988
- TJEERD POT, HUIB L. DE GROOT EN CEES A.M. VAN ROOIJEN, *Het St. Jobs Gasthuis (1504 - 1818) te Utrecht. Een deelonderzoek aan het opgegraven skeletmateriaal van het kerkhof Opgraving Nieuwe Daalstraat 1980 - 1981.* (Archeologisch speurwerk in Utrecht III), Utrecht 1989
- T.J. POT EN H.L. DE GROOT, Knutselen met scherven: Utrechtse kogelpotten uit de 14de eeuw, in *ABKGU* 1988, 31 - 39

Wijk bij Duurstede

- W.J. H. VERWERS EN W.A. VAN ES, 'Dorestad en Wijk bij Duurstede', *Tussen Rijn en Lek* (1988), 22, 4, 16-23
- W.J.H. VERWERS, Dorestad: a Carolingian Town?, in: R. Hodges and B. Hobley (eds.), *The Rebirth of Towns in the West AD 700-1050*, London 1988 (CBA Research Report 68), 52-56

Verklarende woordenlijst

Alzei plaats met laat-Romeins castellum, gelegen tussen Bingen en Worms in Duitsland. Bepaalde laat-Romeinse aardewerktypen worden er naar vernoemd. Andenne aardewerk uit de middenperiode van de Middeleeuwen, zo genoemd naar het productiecentrum.

Artefact door mensen gemaakt voorwerp.

Badorfaardewerk uit de vroege Middeleeuwen, zo genoemd naar het productiecentrum.

Besmeten wordt gezegd van aardewerk, waarvan de wand is bedekt met een grove kleipap; een zo behandelde pot geeft meer houvast.

Castellum Romeins militair fort.

C4-datering C14 is een radio-actieve variant van het koolstofatoom. Het wordt door levende organismen opgenomen, maar die opname stopt wanneer het organisme sterft. De C4-atomen worden in de loop van de tijd omgezet in N14-atomen. Het is bekend met welke snelheid dat gaat. Aan de hand van de nog in het gevonden organisme aanwezige hoeveelheid C14 kan dus worden nagegaan wanneer het gestorven is. Bij hout bijvoorbeeld kan dus worden gemeten, hoe lang geleden de boom waarvan het hout afkomstig is, gekapt werd. De methode is niet waterdicht, omdat de hoeveelheid C14 in de atmosfeer niet altijd gelijk is geweest.

Dekzand stuifzand, waarmee grote delen van Nederland in de laatste periode van de laatste Ijstijd werden bedekt. Soms is het opgewaaid in ruggen, zogenaamde dekzandruggen.

Dendrochronologie ieder jaar vormen bomen een jaarring. Afhankelijk van de klimaatomstandigheden zijn de ringen dikker of dunner. Daardoor ontstaat een patroon van dikke en dunne jaarringen. Door overlappende patronen achter elkaar te leggen wordt het mogelijk steeds verder terug te kijken in de tijd. Bij een opgraving gevonden hout kan nu aan de hand van het patroon van zijn jaarringen vergeleken worden met het grote patroon en op die manier gedateerd. Dendrochronologie gaat op dit moment ongeveer terug tot 7000 voor Chr.

Drag afkorting van Dragendorff, de naam van de man, die als eerste een typologie voor terra sigillata opstelde; een terra sigillata-vorm wordt aangegeven door deze afkorting, gevolgd door een nummer, bijvoorbeeld Drag. 37 (versierde kom). Drakestein aardewerktype uit de Bronstijd, genoemd naar de eerste vindplaats, het landgoed Drakestein.

Esdek vaak dikke laag oude akkergrond, ontstaan door eeuwenlange ophoging met mest en plaggen. In Utrecht spreekt men van 'engen'.

Fibula kledingspeld (meervoud: fibulae).

Geverfd bepaalde soort Romeins aardewerk.

Gladwandig bepaalde soort Romeins aardewerk.

Grape bolle pot op pootjes, middeleeuws.

Harpstedt aardewerk uit de IJzertijd, genoemd naar de eerste vindplaats.

Hilversum. aardewerk uit de Bronstijd, genoemd naar de eerste vindplaats.

Horreum. graanschuur van Romeins type. Net als een spieker heeft hij een verhoogde vloer, maar deze rust op stenen riggels, of op rijen dicht naast elkaar in sleuven geplaatste palen of balken.

Huisplattegronden Van huisplattegronden wordt vaak gezegd, dat zij een-, twee-, drie-, of zelfs vierschepig zijn. Dit slaat op het aantal delen, waarin de binnenruimte van het huis in de lengterichting wordt verdeeld door rijen palen. In het inwendige van een eenschepig huis bevinden zich geen palen, zodat de binnenruimte ongedeeld is. Een tweeschepig huis is in de lengterichting in tweeën gedeeld, meestal door een rij palen, die de nok van het dak dragen. Het inwendige van een drieschepig huis wordt in drieën gedeeld door twee rijen palen, meestal gegroepeerd in jukken, die een dakdragende functie hebben. Bij een vierschepig huis staat tussen de palen van elk juk nog een derde paal, die meestal als extra ondersteuning van de nok dient. Binnen een en hetzelfde gebouw kunnen verschillende constructies voorkomen: wij spreken dan bij voorbeeld van een gemengd een- en tweeschepig huis.

Hypocaust Romeinse vloerverwarming: warme lucht circuleerde in een ruimte onder de vloer; de vloer zelf rustte op zuiltjes, gemaakt van tegels.

Klokbeker aardewerk uit het Neolithicum., zo genoemd naar zijn vorm; een ondertype is de Veluwe klokbeker.

Kogelpot middeleeuws aardewerk, zo genoemd naar de vorm.

Kringgreep(pel) ronde greppel om (crematie)graf, vaak in urnenveld, maar ook wel bij begravingen in andere periodes.

Laat Havelte fase de agrarische Trechterbekercultuur is onder meer bekend door zijn rijk versierde aardewerk. In dat aardewerk zijn regionale verschillen waarneembaar, genoemd naar de vindplaats. Een van de plaatsen is Havelte. In Nederland wordt de Trechterbekercultuur gedateerd tussen 2700 en 2150 voor Chr.

LaTene-armband glazen armband uit de late IJzertijd.

Limes grens van het Romeinse Rijk, in ons land gelegen langs de Oude Rijn.

Marne IJzertijd-aardewerk van zuidelijke oorsprong.

Oeverwal natuurlijke verhoging langs een onbedekte rivierbedding, meestal bestaande uit zand of zavel. Een oeverwal ontstaat doordat, als de rivier buiten zijn oevers treedt, het zwaardere materiaal, zoals zand, direct naast de bedding wordt afgezet.

Paalkuilen de sporen van de kuilen, die zijn gegraven om de palen in te zetten, en die daarna weer zijn dichtgegooid met grond, die een andere (meestal donkerder) ldeur heeft dan de omgevende ongeroerde grond. Een enkele keer kan de plaats van de eigenlijke paal worden herkend als een nog iets donkerder gedeelte binnen zo'n paalkuil. Dit donkere gedeelte heet paalgat. Tijdens een opgraving

worden paalkuilen 'gecoupeerd', verticaal doorgesneden, om de diepte te bepalen en andere gegevens te verkrijgen. Op foto's van huisplattegronden, genomen in het veld, vertonen paalkuilen zich daarom soms als halfronde gaten.

paffrath aardewerk uit de Middeleeuwen, zo genoemd naar het produktiecentrum in Duitsland.

Pingsdorf aardewerk uit de Middeleeuwen, zo genoemd naar het produktiecentrum in Duitsland.

Radstempel roterend wielje met uitsteeksels, gebruikt bij het versieren van aardewerk, populair in de vroege Middeleeuwen, maar ook wel daarvoor en daarna. Ruwwandig aard bepaalde soort Romeins aardewerk.

Spieker graanschuur, waarvan de - verhoogde - vloer rust op vier of meer zware palen, die in een vierkant of rechthoek zijn geplaatst. De vloer is verhoogd om twee redenen: het graan blijft droog, omdat de lucht onder de vloer door kan circuleren, en het graan is niet zo gemakkelijk bereikbaar voor ongedierte.

Spinklos/steen schijfvormig gewichtje, meestal gemaakt van aardewerk of been, dat wordt gebruikt bij het spinnen van bijv. wol.

Standvoetbeker aardewerk uit het Neolithicum, zo genoemd naar de standvoet, die dit aardewerk bezit.

Steengoed zeer hard gebakken middeleeuws aardewerk, dat onder meer bij Siegburg in Duitsland werd vervaardigd.

Stroomrug verhoging ontstaan door het naar elkaar toegroeien van twee oeverwallen. In het midden van zo'n rug bevindt zich vaak het restant van de oorspronkelijke rivierbedding, de restgeul.

Stuifheuvels natuurlijke heuvels van stuifzand.

Terra nigra Romeins aardewerk, zwart van kleur.

Terra sigillata Romeins luxe-aardewerk, rood van kleur, vaak versierd.

Trechterbeker aardewerk uit het Neolithicum, zo genoemd naar de vorm van de hals.

Urnenveld grafveld uit de late Bronstijd/vroege IJzertijd; de resten van de gecremeerde doden werden er in urnen bijgezet, vaak onder lage heuveltjes met een greppel ('kringgreep') eromheen.

Virus (Romeins:) burgerlijke nederzetting (vaak bij fort); (vroege Middeleeuwen:) handelsplaats.

Von Uslar opsteller van typologie voor Germaans aardewerk uit de 2de-4de eeuw na chr.

Weefgewicht gewicht, vaak van aardewerk, waarmee de verticale draad van een weefsel in een weefgetouw strak gehouden werd.

Illustratieverantwoording

Alle illustraties zijn afkomstig van de ROB, behalve de navolgende.

- pag. 9, 12, 15, 22, 29 *Sectie Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Amersfoort*
- pag. 45 (boven) *Stichting RAAP*
- pag. 65, 70, 73 *Gemeentelijke Fotodienst Utrecht*
- pag. 75 *Heemtijsdinghen*
- pag. 83 *R.J.Ooyevaar*
- pag. 85 *P.K.J. van der Voorde*
- pag. 86-90 *Provincie Utrecht*
- omslag (voorzijde) *H. Bol, Provincie Utrecht* (achterzijde) *muntschat Remmerden (KPK, Leiden), stadsmuur (Sectie Archeologie Amersfoort), muurwerk Snellenburg (R.J. Ooyevaar)*

Colofon

De Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1988-1989 is een uitgave van de Provincie Utrecht en de Stichting Publikaties Oud-Utrecht (SPOU).

Redactie

D.H. Kok

S.G. van Dockum

F. Vogelzang

Vormgeving

A. Verlaat, Tilburg

Druk

De Boer Cuperus, Utrecht

Utrecht 1996

ISBN 905479-029-6

Ingrijpende wijzigingen in de ruimtelijke ordening, zoals de aanleg van woonwijken, wegen en waterwegen en renovatie van oude stadsgebieden dreigen het bodemarchief danig aan te tasten. In dat archief ligt de informatie opgeslagen van leven en werken van de vroegere bewoners van onze provincie. Archeologen graven liever niet op: de bodem is de beste bewaarplaats voor die informatie en toekomstige technieken zijn misschien in staat het bodemarchief te 'lezen' zonder de onherstelbare schade aan te richten, die een opgraving met zich meebrengt. Omstandigheden dwingen echter soms tot andere keuzen. In deze kroniek zijn alle belangrijke onderzoeksresultaten gebundeld van de opgravingen en vondsten, die in de jaren 1988-89 in de provincie Utrecht zijn gedaan. Zoveel mogelijk is getracht die resultaten in een breder kader te plaatsen, zodat de betekenis van de vondsten voor ons beeld van het verleden duidelijk wordt.

Belangrijke gebeurtenissen in deze jaren waren bijvoorbeeld de opgravingen in de Muurhuizen van Amersfoort en in het koor van de Mariakerk in Utrecht, de zeer grote opgraving op De Geer bij Wijk bij Duurstede en de vondst van een Romeinse villa in het centrum van Houten. Dit alles wordt echter overtroffen door de vondst van de muntschat van Remmerden bij Rhenen, die landelijke bekendheid kreeg.